

Illegale recreatie

Nederlandse radiopiraten en hun publiek

J. H. W. Lijfering

in de vakgroepen voor sociologie 23
siteit Wageningen

Illegale recreatie

Nederlandse radiopiraten en hun publiek

Mededelingen van de vakgroepen voor sociologie/
Papers of the departments of sociology
23

Doel van deze reeks is te informeren over onderzoek aan de Landbouwuniversiteit, in het bijzonder van medewerkers en studenten van de vakgroepen Sociologie westerse gebieden en Agrarische sociologie van de niet-westerse gebieden.

Redactiecommissie: A. J. Jansen, B. E. J. C. Lekanne dit Deprez en Q. J. Munters

Illegale recreatie

Nederlandse radiopiraten en hun publiek

J. H. W. Lijfering

Landbouwwuniversiteit Wageningen 1988

CIP-gegevens Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

Lijfering, J. H. W.

Illegale recreatie : Nederlandse radiopiraten en hun publiek / J. H. W. Lijfering. –
Wageningen : Landbouwniversiteit. – (Mededelingen van de vakgroepen
voor sociologie; 23) Met lit. opg.

ISBN 90-6754-128-1

SISO 093.1 UDC 316:[379.8:654.191] NUGI 659

Trefw.: piratenzenders ; Nederland ; sociologie.

© Landbouwniversiteit, Wageningen, 1988

Niets uit deze uitgave, met uitzondering van titelbeschrijving en korte citaten ten behoeve van een boekbespreking, mag worden gereproduceerd, opnieuw vastgelegd, vermenigvuldigd of uitgegeven door middel van druk, fotokopie, microfilm, langs elektronische of elektromagnetische weg of op welke andere wijze ook zonder schriftelijke toestemming van de uitgever Landbouwniversiteit, Postbus 9101, 6700 HB Wageningen. Voor alle kwesties inzake het kopiëren uit deze uitgave: Stichting Reprorrecht, Amsterdam.

Gedrukt in Nederland

INHOUDSOPGAVE

Voorwoord	vii
I. ILLEGALE RADIO: EEN HOBBY OF EEN MISDRIJF?	1
Radiocommunicatie als hobby en als professie	3
Korte geschiedenis van het Nederlandse omroepbestel	4
Opkomst van illegale zenders	6
Recente ontwikkeling van de radiopiraterij en de bestrijding ervan	8
Pogingen tot structurele wijzigingen in het omroepbestel	9
Legale en illegale omroep in maatschappelijk perspectief (Re)creatieve tijdsbesteding via illegale radio-uitzendingen?	11
	14
II. ILLEGALE RADIO IN NEDERLAND: LITERATUUROVERZICHT	17
Radiopiraten in Nederland	17
Het luisterpubliek van illegale zenders	29
Enkele conclusies	34
Nabeschouwing	36
III. ILLEGALE RADIO IN EEN MIDDEN-BETUWSE REGIO	40
Maatschappelijke ontwikkelingen in het onderzoeksgebied	42
Illegale radiozenders in de gemeente Valburg en omgeving	49
Het luisterkringenonderzoek in de gemeente Valburg	72
De visie van de dorpskenner	86
Samenvatting en conclusies	91

IV. ILLEGALE RADIO ALS MAATSCHAPPELIJK VERSCHIJNSEL	98
Veranderend platteland	98
Sociale stratificatie ten plattelande	99
De maatschappelijke positie van de zenders en hun publiek	101
De emanciperende functie van illegale radio	106
V. ILLEGALE RADIO: BESTRIJDEN OF STIMULEREN?	111
Enkele argumenten voor de bestrijding van etherpiraten	111
Hoe nu verder met de illegale radiozenders?	119
Terugblik	121
Noten	123
Aangehaalde literatuur	127

VOORWOORD

Nog niet zo lang geleden, namelijk in de eerste helft van de jaren tachtig, schonk de Nederlandse dagbladpers bijna dagelijks aandacht aan de etherpiraterij. De berichtgeving hierover was niet zelden gemengd met emotionele uitspraken over 'ordeverstoorders', variërend van 'crimineel gedrag' tot 'onschuldig hobbyisme'. Nu de publieke belangstelling voor de illegale zendpraktijken wat is weggeëbd, is een evenwichtiger beoordeling en beeldvorming van degenen die met hun afwijkend gedrag nogal wat beroering verwekten, op zijn plaats.

Er is in deze studie niet gestreefd naar een min of meer volledig overzicht van de radiopiraterij in Nederland, voor zover dat ooit mogelijk zou zijn. Na een beknopte beschrijving van de politieke en technische ontwikkelingen rond het onderzochte medium en een analyse van de voorhanden zijnde onderzoeksrapporten worden de resultaten van een lokale studie onder clandestiene zenders en hun publiek gepresenteerd. Dit onderzoek vond in een niet-stedelijk gebied plaats omdat vermoed werd dat de betekenis van deze vorm van (re)creatieve tijdsbesteding in plattelandssamenlevingen afwijkt van die in de grote steden. In de laatste hoofdstukken worden de uitkomsten in de kontekst van algemeen maatschappelijke veranderingen - zowel ten plattelande als in de Nederlandse samenleving als geheel - geplaatst en uitgewerkt. Hoewel het onderzoeksmateriaal al weer enkele jaren geleden bijeen gebracht werd is het studie-object als uiting en voorbeeld van een maatschappelijk ontwikkelingsproces nog steeds actueel.

Uit deze studie komt onder meer aan het licht dat de illegale, op de lokale samenleving afgestemde radiohobbyisten een meer genuanceerde benadering verdienen dan tot nu toe het geval is. Naast het streven naar distinctie, het zich willen onderscheiden van anderen - waarvoor op het terrein van de creatieve en recreatieve tijdsbesteding volop de gelegenheid bestaat - zijn ook andere factoren werkzaam. Lokale radio,

zowel illegaal als legaal, blijkt een belangrijk middel te zijn bij de bevordering van de directe en persoonlijke communicatie, o.a. in antwoord op de territoriale schaalvergrotingsprocessen die zich, ook en vooral op het platteland, in de afgelopen kwart eeuw hebben voltrokken. Wil de gedachtenvorming en het daarop te baseren beleid, met name t.a.v. de sectoren vrijetijdsbesteding en welzijnswerk, goed gefundeerd zijn dan zal het sociaal-wetenschappelijk onderzoek van het informele circuit - de smidse van vele sociale veranderingen - sterk uitgebreid moeten worden.

Als persoonlijke noot zeg ik hierbij dank aan degenen die, incidenteel of gedurende langere tijd, aan deze studie hebben bijgedragen. Behalve voor de steun die ik van collega's binnen de Landbouwuniversiteit vond - waarbij ik in het bijzonder de grote inzet van mijn ex-medewerker Paul Hendriks wil noemen - ben ik veel dank verschuldigd aan de hobbyzenders in de Midden-Betuwe, die mij kennis hebben laten maken met een boeiende vorm van creatieve tijdsbesteding.

Tenslotte betuig ik hier mijn waardering voor de voortreffelijke en plezierige wijze waarop Corry Rothuizen de typografische verzorging van deze publikatie heeft uitgevoerd.

Wageningen, juni 1988

J.H.W. Lijfering

I. ILLEGALE RADIO: EEN HOBBY OF EEN MISDRIJF?

De tijd die in onze samenlevingsvorm aan de massacommunicatiemediën wordt besteed is in de laatste kwart eeuw sterk toegenomen. Deze uitspraak geldt met name ten aanzien van de massamedia die van de ether gebruik maken. De apparatuur waarmee radio- en televisie-uitzendingen worden uitgestraald en ontvangen is in de afgelopen tien à twintig jaar niet alleen verbeterd en verfijnd maar ook sterk vereenvoudigd, waardoor de gebruikswaarde aanmerkelijk is gestegen.

Naast de groei van het aantal consumenten dat via de ether of de kabel kennis neemt van het elders geproduceerde aanbod zien we tegelijkertijd een toename van het aantal personen en organisaties dat als producent dan wel als distributeur van het gevraagde de markt betreedt. Beter gezegd: probeert te betreden, want een groot deel van de markt is gereserveerd voor producenten/distributeurs die van de centrale overheid een sterk geclausuleerde machtiging tot uitzending hebben gekregen. Deze monopolisering (of oligopolisering) is in Nederland vastgelegd in de Omroepwet, die de juridische basis vormt voor het omroepbestel.

Reeds meer dan vijftig jaar lang wordt door 'buitenstaanders' getracht om dit omroepmonopolie te doorbreken. Als reactie hierop probeert de overheid het aantal wetsovertredingen zoveel mogelijk in te perken door de niet-zendgemachtigden te laten vervolgen. In de afgelopen jaren spitste dit vervolgingsbeleid zich vooral toe op de binnenlandse radiozenders die proberen zonder vergunning vaste voet op de ethermarkt te krijgen. Deze niet-gemachtigde zenders - door sommigen 'etherpiraten' en door anderen 'vrije' radiostations genoemd (voor een toelichting op deze begrippen wordt naar Hoofdstuk II verwezen) - worden door de overheid o.a. verantwoordelijk gesteld voor de verstoring van het etherverkeer van zowel lucht- en zeevaart en politie als van de officiële radiostations. Een speciale overheidsdienst is met de opsporing van de storingsbronnen belast.

Evenals dit eertijds het geval was met soortgelijke wetsovertredingen als smokkelen, stropen, gokken e.d., heeft de bestrijding van illegale radiozenders, die in deze studie centraal staan, veel publieke aandacht getrokken. Het overheidsoptreden brengt soms grote beroering teweeg. In het Utrechts Nieuwsblad van 3 december 1979 lezen we: "Het oprollen van een illegale zender in Amersfoort heeft zondagmiddag geleid tot een compleet volksoproer. Na een oproep van etherpiraat Kobus Verhoef begaven zich ongeveer 1000 woedende luisteraars van Radio Paloma naar diens huis. Zij koelden hun woede op drie politiewagens die forse schade opliepen" (Bardoel, 1980: 1). Dit bericht wordt nog overtroffen door de volgende korte samenvatting van de inbeslagneming van radio Milano in Zelhem: "Januari 1981. Door 100 man politie en een peloton ME wordt in de Achterhoek een radio-piraat met een zender van 600 Watt het zwijgen opgelegd. Er zijn circa 2000 mensen op de been om dit evenement mee te maken en er tegen de protesteren. Op 3 februari daaropvolgend is de zender al weer in de lucht" (De Groot, 1981: 6). Daarvoor en daarna hebben zich vaker opwindende taferelen afgespeeld bij het inbeslagnemen van illegale radiostations; een bloemlezing hiervan zou gemakkelijk tot een goedverkopende uitgave in een wild-west-serie kunnen leiden.

Dat ook vroeger de politie werd ingezet bij de bestrijding van illegale zenders blijkt uit een bericht in het weekblad De Spiegel van 10 mei 1958, waarin wordt vermeld dat in de dertiger jaren in Twente een handige meneer een zender in een voetenbankje inbouwde en grammofoonplaten uitzond voor (van?, JL) een gulden per stuk. "Toen de politie kwam was de zender nergens te vinden, totdat de aandacht viel op het feit, dat een oude vrouw, terwijl het huis werd doorzocht, almaar op haar stoel bleef zitten en daarbij haar voeten angstvallig op een voetenbankje hield. Dat bankje bevatte de zender" (Allersma, 1969: 197).

Hoe is het eigenlijk afgelopen met de voor kort zo veelvuldig in het nieuws opduikende etherpiraterij in Nederland? Betekent het feit dat illegale zenders nu nog maar zelden de publiciteit halen dat de overheid paal en perk heeft weten te stellen aan deze vorm van 'ordeverstoring' gedrag? Of is er een gewenningsproces opgetreden en worden clandestiene radiostations momenteel zo niet geaccepteerd dan toch getolereerd?

Iedereen die de hiervoor beschreven gebeurtenissen met enige interesse heeft gevolgd zal geneigd zijn deze en soortgelijke vragen te stellen. Vragen die vooral betrekking hebben op de maatschappelijke achtergronden

en de reikwijdte van deze door de overheid vaak zo fel bestreden wets-overtredingen.

In deze studie zullen de volgende vragen centraal gesteld worden:

1. Is er, wat de illegale radio-uitzendingen betreft, sprake van een vrijetijdsrage, die intussen al weer is uitgewoed bij gebrek aan cultureel gewicht òf zijn er diepergaande sporen van contracultuur of collectieve ongehoorzaamheid aanwijsbaar?
2. Wat bezielt de illegale zenders om voor hun hobby de wet te overtreden - juridisch gezien: een misdrijf te plegen?
3. Uit welke etheraanbiedingen kan het radiopubliek een keuze maken en waarop berust de bij een deel van hen gebleken voorkeur voor illegale zenders? Welke maatschappelijke ontwikkelingen weerspiegelen zich in de publieke steun aan de wetsovertreders?

Deze en verwante vragen zullen in het hiernavolgende aan de orde komen. Na een schets van de historische ontwikkelingen van het illegale ethergebruik zullen op basis van de tot nu toe schaarse literatuur enkele kenmerken en motieven van radiopiraten en hun luisterpubliek worden besproken. Hierna zal een meer gerichte vraagstelling worden geformuleerd die bruikbaar is voor een beperkt veldonderzoek in een kleine plattelandsregio. Ook hierbij gaat het om de maatschappelijke implicaties van het illegale 'zendgebeuren'. Tenslotte zal worden teruggekeerd naar de hiervoor opgesomde vraagpunten. Dan zal tevens worden nagegaan of dit onderzoek conclusies toelaat waarop beleidsadviezen kunnen worden gebaseerd.

Radiocommunicatie als hobby en als professie

De recreatieve tijdsbesteding van velen, zowel in Nederland als daarbuiten, is in de loop van de jaren zeventig nogal ingrijpend veranderd. Deze veranderingen hangen samen met maatschappelijke ontwikkelingen die zich vooral manifesteerden op technologisch en economisch terrein, maar die veelal tot stand gekomen zijn onder invloed van interfererende sociaal-psychologische en sociologische processen. Voor zover mogelijk zullen deze processen worden betrokken bij de analyse van de maatschappelijke implicaties van illegale radio-uitzendingen in het kader van de (re)creatieve tijdsbesteding in Nederland.

Een van de vormen van vrijetijdsbesteding, waarmee in de afgelopen tien à vijftien jaar steeds meer mensen zich vertrouwd hebben gemaakt, is de **actieve** ethercommunicatie. Daarvóór, al sinds het begin van deze eeuw, hebben radiozendamateurs zich bezig gehouden met het leggen van wereldwijde contacten via de aan hen toegewezen kortegolffrequenties. Zendamateurs kunnen voor hun hobby een vergunning verwerven na het afleggen van een of meer staatsexamens waaruit hun theoretische en operationele bekwaamheid moet blijken. De door hen tot stand gebrachte draadloze verbindingen met behulp van meestal technisch hoogwaardige zend- en ontvangstinstallaties zijn echter aan tal van beperkende, in de wet vastgelegde bepalingen onderworpen. Het aantal gediplomeerde radiozendamateurs in Nederland is dan ook vrij gering gebleven (ruim 13.000 in 1986).

Toch is het zendamateurisme van grote betekenis geweest voor de ontwikkeling van het medium radio. De radiozendamateurs zijn in feite experimenterende voorlopers geweest van de latere radio-omroep. Er is evenwel een principiële verschil tussen beide vormen van ethergebruik. In het professioneel opgezette omroepbedrijf is namelijk de tweezijdige communicatie vervangen door een overwegend eenrichtingsverkeer, waardoor zender en ontvanger vreemden voor elkaar geworden zijn.

Het Nederlandse omroepwezen (ook wel 'het bestel' genoemd) is vanaf het begin in sterke mate door de overheid gereguleerd. Een overweging hierbij was dat het verlenen van een zendmachtiging aan slechts een klein aantal omroeporganisaties een probaat middel zou kunnen zijn tegen politisering en commercialisering van het medium. O.a. om die reden is in de wet een groot aantal restricties ten aanzien van het uitzenden van radioprogramma's opgenomen.

In het kort komt het er op neer dat de actieve participatie in de ethercommunicatie in Nederland wettelijk is voorbehouden aan vergunninghouders, nl. de gediplomeerde zendamateurs en de officieel erkende omroeporganisaties; beide dienen zich aan tal van ingrijpende voorschriften te houden (1).

Korte geschiedenis van het Nederlandse omroepbestel

Om de herhaalde pogingen tot wetsovertreding goed te kunnen begrijpen

is een beknopt overzicht van de ontwikkeling van de radio-omroep in Nederland hier op zijn plaats.

In de tweede helft van de jaren twintig werd het gebruik van de ether voor radio-uitzendingen officieel toegewezen aan enkele daartoe in het leven geroepen particuliere organisaties. De oudste van deze verenigingen claimde - onder de naam van 'Algemene Vereniging voor Radio-Omroep' - eerst nog een monopoliepositie, hetgeen als gevolg van de in die jaren doorslaggevende machtsverhoudingen in verzuimd Nederland niet haalbaar bleek (Van den Heuvel, 1976: 253 en passim).

Vier grote omroeporganisaties (en één kleine) kregen de opdracht om niet-commerciële programma's aan te bieden, die recht moesten doen aan de verscheidenheid van de in het Nederlandse volk aanwezig geachte behoeften (2). In feite probeerde elke zendgemachtigde zoveel mogelijk in te spelen op de (veronderstelde) wensen van de eigen achterban, waarbij de exclusiviteit van de eigen zuil voorop stond (Bardoel et al., 1975: 24). In deze vooroorlogse periode vormden de vrijwillige financiële bijdragen en de exploitatie van omroepbladen de belangrijkste inkomstenbronnen voor de omroeporganisaties. De technische verzorging van de radio-uitzendingen berustte vanaf het begin bij een overheidsbedrijf, nl. de PTT.

Na de tweede wereldoorlog werd het typisch Nederlandse omroepbestel in zijn oude glorie hersteld; de financiering geschiedde voor het grootste deel via door de overheid geïnde omroepbijdragen (pas later werden deze aangevuld met de opbrengsten van reclameboodschappen). Pogingen om tot nauwere samenwerking of tot het samengaan in één nationale omroep te komen werden door de zich opnieuw sterk profilerende zuilen teniet gedaan.

Toen in de jaren zestig ook enkele andere organisaties een zendmachtiging konden verkrijgen (de introductie van het zgn. open bestel, met o.a. een gemeenschappelijk omroepbedrijf - de latere NOS) ontbrandde er een ware strijd om de gunst van de consument. In de concurrentie op de consumentenmarkt gingen de omroepbladen (waaraan het lidmaatschap van een omroeporganisatie is verbonden) als basis voor zendtijdtoewijzing en de financiering daarvan een steeds grotere rol spelen. De niet aan een achterban gebonden of op een specifieke doelgroep gerichte omroeporganisaties, die profiteerden van de voortschrijdende ontzuiling in Nederland, kregen toen een grote voorsprong.

De beleidsbepalende instanties realiseerden zich daarbij in onvoldoende mate dat aan de pluriforme behoeften van het publiek geen recht werd gedaan door het aantal zendgemachtigden uit te breiden en vervolgens deze op de oude voet van eenzijdige inhoudsbepaling verder te laten gaan. Om de externe concurrentie - die zich voornamelijk in illegale radio-uitzendingen vanaf schepen in internationale wateren manifesteerde - het hoofd te bieden, werd in de loop der jaren de programmaverscheidenheid sterk gereduceerd. Deze reductie leidde tot een programmering met zo min mogelijk risico's (Bardoel et al., 1975).

Ook de poging, aan het eind van de jaren zeventig, om door middel van zenderkleuring de radioprogramma's op uiteenlopende doelgroepen af te stemmen is geen succes gebleken. Steeds meer zendtijd werd (en wordt) gewijd aan ontspanningsprogramma's, die de door zijn arbeid vermoeide luisteraar (en kijker) beogen te verstrooien. Met name de radiozender die voor lichte amusementsmuziek moet zorgen, Hilversum III (nu Radio 3), ondervindt nog steeds veel kritiek, o.a. op de beperkte variatie die de diverse disc-jockeys in hun programma's weten aan te bieden. Hierop zal verderop nader worden ingegaan.

Opkomst van illegale zenders

Dat reeds vóór de tweede wereldoorlog niet iedereen tevreden was met het programma-aanbod van de omroeporganisaties blijkt uit de opkomst van illegale zenders in de jaren dertig. In enkele perifere gebieden in het oosten van Nederland vielen toen al lokale radiostations op de mid-dengolf te beluisteren. Volgens sommige auteurs (Allersma, 1969: 197) dient de opkomst hiervan te worden toegeschreven aan de slechte ontvangst van de in het midden des lands opgestelde zendstations. Anderen zien dit verschijnsel ontstaan in gebieden met grote werkloosheid en kennen daar een verklarende betekenis aan toe (De Leeuw en Menninga, 1983: 28 en passim). Deze lokale uitzendingen, waarbij meestal het plaatselijke dialect als voertaal werd gebruikt, onderscheidden zich van die uit het Gooi, behalve door een weinig parlementair taalgebruik, vooral door een op de plaatselijke bevolking toegesneden programma-aanbod.

De overheid bestreed deze etherpiraterij van meet af aan. Een in 1938 aangebrachte wijziging in de Telegraaf- en Telefoonwet van 1904 maakte

het mogelijk om overtreding van deze wet als een misdrijf aan te merken. Bovendien werd toen de strafmaat verhoogd tot maximaal zes maanden gevangenisstraf of vijfduizend gulden boete. De Opsporingsdienst van Clandestiene Zenders werd belast met het oprollen van alle bronnen van etherverstoring.

Tijdens de tweede wereldoorlog kwam het gebruik van 'illegale' zenders in een geheel ander licht te staan. Zowel bij de oorlogvoerenden als in het verzet tegen de bezetters speelden geheime zenders een niet onbelangrijke rol. Hiermee gingen ingrijpende technische verbeteringen in de zend- en ontvangstapparatuur gepaard, waarbij vooral naar een steeds groter bereik werd gestreefd. De micro-electronische revolutie heeft zich daarna voortgezet, o.a. in de vervanging van electronenbuizen door transistors en de toepassing van frequentiemodulatie. Wat deze laatste betreft: radio-uitzendingen met FM (waarbij de ontvanger een hogere geluidskwaliteit kan worden gegarandeerd) hebben op de ultrakorte golf een beperkte reikwijdte, o.a. afhankelijk van het electrisch vermogen waarmee de versterker wordt gevoed. Om deze reden is het zenden via de middengolffrequenties bij de meeste, grote radiostations gehandhaafd.

In de jaren zestig werd in West-Europa een begin gemaakt met een meer professionele opzet van 'alternatieve' radio-uitzendingen. De bedoeling was om de monopoliepositie van de bestaande omroeporganisaties te doorbreken, teneinde - zoals in de Verenigde Staten en in Luxemburg reeds was toegestaan - via het uitzenden van reclameboodschappen tot commerciële radio te komen. Met behulp van krachtige middengolfzenders op schepen buiten de territoriale grenzen werden toen gedurende enkele jaren commerciële radio-uitzendingen voor Groot-Britannië en het West-europese vasteland verzorgd. Pas na veel geharrewar werd deze illegale stations (onder druk van internationale overeenkomsten) ook door de Nederlandse overheid het zwijgen opgelegd.

De op het land opererende illegale radiozenders in het oosten en noorden van het land hebben hun activiteiten na de tweede wereldoorlog niet opgegeven. Hoewel vele clandestiene zendstations door de PTT werden opgespoord en in beslag genomen, werden de opengevallen plaatsen meestal weer spoedig ingenomen.

Recente ontwikkeling van de radiopiraterij en de bestrijding ervan

In de loop van de jaren zeventig valt een toename van het aantal illegale zendstations in het gehele land waar te nemen. Op het platteland bleef de meerderheid van de zenders vooralsnog in het middengolfgebied uitzenden. De in het westen en in de grote steden opgerichte radiostations daarentegen installeerden zich meestal op de FM-band, voornamelijk op frequenties tussen 88 en 100 MHz (3). Pas na enkele jaren verhuisde ook het merendeel van de illegale zenders in de buitengewesten naar de 3 meter-band. De meeste zenden nu uit via golflengten tussen 100 en 106 MHz, waar de kans op het storen van legale radioprogramma's (die tot voor kort hoofdzakelijk op frequenties kleiner dan 100 MHz uitzonden) dan wel van politie- en luchtvaartbanden (beneden 88 en boven 106 MHz), het geringste is. Over de mate waarin daadwerkelijk radiotechnische storingen (bijv. als gevolg van 'spiegeling' of 'harmonische golven') plaats vinden bestaat tot nu toe grote onduidelijkheid (4).

De vereenvoudiging van de technische apparatuur, alsmede het sterk uitgebreide aanbod van zend- en ontvangstapparaten, hebben de mogelijkheden van het zelfzenden aanzienlijk vergroot. Hiervoor is slechts een beperkte kennis van radio- en electrotechniek noodzakelijk. Een der gevolgen hiervan is geweest dat de belangstelling voor de draadloze communicatie, o.a. met in voertuigen aangebrachte mobilfoons, sterk toenam. Het gebruik ervan door niet-gediplomeerde zendamateurs werd al spoedig een rage, waarop de overheid praktisch alle greep verloor. Aan het eind van de zeventiger jaren dreigde een min of meer volledige etherchaos te ontstaan toen het aantal niet-goedgekeurde zend- en ontvangstinstallaties zo omvangrijk was geworden dat het lucht- en scheepvaart- en ander verkeer hiervan hinder begon te ondervinden.

Om het gebruik van de ether door onbevoegde zendamateurs in te dammen heeft de Tweede Kamer tenslotte besloten een uitzondering in de Telegraaf- en Telefoonwet aan te brengen. In 1980 is via de Machtigingsregeling voor Algemene Radiocommunicatie (MARC) het aanschaffen van eenvoudige, door de PTT goedgekeurde zend/ontvangstapparatuur wettelijk toegestaan, zonder dat voor het gebruik hiervan eerst een examen behoeft te worden afgelegd. Sindsdien is het op basis van een jaarvergunning mogelijk om legaal over een korte afstand (zonder richtantenne) en met een gering uitgangsvermogen (het maximum van 0,5 Watt werd na enige tijd verhoogd tot 2 Watt en in 1985 tot 4 Watt) op een aantal kanalen rond

de 27 MHz met andere amateurzenders te communiceren. Hierbij is het uitzenden of doorgeven van omroepprogramma's, muziek, reclame of - tegen vergoeding - berichten voor derden streng verboden.

Deze 27 Mc-"bakkies", zoals ze in de dagelijkse omgang worden genoemd, verwierven in korte tijd een grote populariteit, maar na enkele jaren is de belangstelling voor dit kleinschalig medium weer sterk teruggelopen. Volgens de door de Radiocontroledienst verstrekte informatie werden in 1980 180.260 MARC-vergunningen, in 1981: 222.681, in 1982: 121.935, in 1983: 100.622, in 1984: 87.677, in 1985: 78.512 en in 1986: 70.512 verleend. Hierbij dient te worden aangetekend dat illegale radiozenders de 27 Mc-amateurs niet als concurrenten zien; vaak gebruiken zij de 27 Mc-bakkies om storingen in de eigen zendinstallatie op te sporen.

Ook op andere manieren tracht de overheid het optreden van etherpiraten, zowel van illegale zendamateurs als van degenen die radioprogramma's uitzenden, tegen te gaan. Sinds 1982 is de personeelssterkte en daarmee de activiteit van de Radiocontroledienst aanzienlijk opgevoerd (5). Bovendien is de maximale geldstraf die een rechter niet alleen voor het clandestiene gebruik maar ook voor het in bezit hebben van een radiozendinstallatie kan opleggen, als gevolg van een wetswijziging (in 1985) verviervoudigd. Desondanks verklaarden RCD-functionarissen dat hun optreden vergeleken kan worden met "dweilen met de kraan open". Het aantal jaarlijks in beslag genomen clandestiene zenders, inclusief illegale 27 Mc-apparatuur, schommelt de laatste jaren rond de 4.000 (volgens RCD-mededelingen).

Pogingen tot structurele wijzigingen in het omroepbestel

Zoals bekend staat de structuur van de omroep in Nederland al vele jaren ter discussie. Verscheidene malen is - zonder veel succes - voorgesteld het gesloten bestel aan gewijzigde inzichten en omstandigheden aan te passen. Een der belangrijkste kritiekpunten is dat de sterk geprofessionaliseerde omroeporganisaties met hun eenzijdige programma's geen kans zien aan de pluriforme behoeften van het publiek tegemoet te komen. In hun strijd om het bestaan dienen zij zo veel mogelijk leden te verwerven. Daardoor zijn zij gedwongen om in de onderlinge concurrentie naar zo hoog mogelijke luister-, kijk- en waarderingcijfers te streven, hetgeen er in de praktijk meestal op neer komt dat zij door middel van

risicoloze programma's op de - veronderstelde - smaak van een zo breed mogelijk publiek proberen te mikken.

Hierop inspeland motiveert een groot deel van de etherpiraten, zowel de commercieel georganiseerde als de niet-commerciële radiozenders, hun activiteiten met een verwijzing naar de ontoereikendheid en beperktheid van de eenrichtingsprogramma's van de zendgemachtigden. In werkelijkheid echter blijken vele illegale zenders hooguit een aanvulling op en vaker nog een duplicering van de bekritiseerde uitzendingen te bieden. Een meer waarschijnlijke verklaring is dat bij het publiek de opvattingen over taken en functies van de officiële media zijn veranderd. De belangstelling gaat steeds meer uit naar een decentrale programmasamenstelling, zonder dat hierop van de zijde van de omroep een adequaat antwoord is gegeven.

In het verleden heeft het niet geheel ontbroken aan pogingen om de afstand tussen zender en ontvanger, althans geografisch, te verkleinen. Reeds na de tweede wereldoorlog werd een begin gemaakt met **regionale omroep** die als complement van de nationale omroep diende te fungeren. Tot voor enkele jaren waren er zes van deze regionale omroepen; via de FM-band konden deze door ongeveer de helft van de Nederlandse bevolking worden ontvangen (momenteel is dit aantal uitgebreid tot negen). De uitzendingen zijn tot nu toe beperkt gebleven tot enige uren per dag (in het weekend enkele uren meer); hiervoor wordt afgehaakt van een der nationale zendstations. Een groot deel van de zendtijd wordt besteed aan regionaal nieuws. Hoewel de luisterdichtheid vrij groot is, betekent de beperkte zendtijd toch een handicap. De financiering is nog steeds het grootste struikelblok voor zendtijduitbreiding.

Dat ook de schaal waarop regionale omroepen werkzaam zijn vaak nog als te groot wordt ervaren, blijkt uit de groeiende belangstelling voor **lokale** of **streekomroep** die volgens de rijksoverheid op gemeentelijk niveau van de grond dient te komen. Ondanks de strenge voorwaarden waaraan moet worden voldaan om een zendmachtiging te verwerven, hebben in meer dan 100 Nederlandse gemeenten (1986) verenigingen en organisaties een door de gemeenteraad goedgekeurde representativiteitsverklaring voor een lokale omroep weten te verkrijgen. Deze vormt de basis voor een aanvraag van een machtiging tot lokale radio-uitzendingen, die via de gemeentelijke kabelaansluiting mogen worden gedistribueerd. Aangezien de centrale overheid geen subsidie wil verstrekken en tot nu toe geen

lokale reclame wil toestaan, zijn er momenteel nog maar betrekkelijk weinig legale zenders op lokaal niveau permanent in bedrijf.

Het doel van de lokale kabelomroep wordt door de Organisatie van Lokale Omroepen in Nederland als volgt omschreven: "het leveren van een bijdrage aan het bevorderen van contacten en communicatie tussen mensen. Hiervoor krijgen degenen die op een klein gebied wonen en maatschappelijk een eenheid vormen een mogelijkheid zich tot hun op de kabel aangesloten medeburgers te richten en zich te informeren over datgene wat zich in de gemeenschap afspeelt. De programma's zullen in de eerste plaats een informatief/educatief karakter moeten hebben, aanvullend op wat de landelijke en regionale omroepen brengen, waarbij verstrooiende programma's niet zijn uitgesloten" (OLON, 1982: 3). Aangezien de opzet en de uitwerking hiervan zo te zien nogal afwijkt van die van de meeste radiopiraten - die alleen via de ether uitzenden - is het niet waarschijnlijk dat met de invoering van lokale kabelomroep de illegale zenders de wind uit de zeilen wordt genomen. Wel wordt bij beide vormen van lokale omroep geprobeerd om de afstand tussen zender en ontvanger zoveel mogelijk te verkleinen. Verderop in deze studie zal worden teruggekomen op dit vaak veronderstelde alternatief voor clandestiene radiostations.

Legale en illegale omroep in maatschappelijk perspectief

Het voorgaande overziende kan worden vastgesteld dat de opkomst en opbloei van illegale radio-uitzendingen in niet geringe mate bevorderd werden door:

- a. de ontwikkeling van de electrotechniek, die tot een revolutie in de voor ethercommunicatie bruikbare apparatuur heeft geleid. Hiervan hebben zowel de uitzenders als de ontvangers van radio (en televisie) geprofiteerd. De daarmee gepaard gaande popularisering van technische kennis, met name op het gebied van de geluidsapparatuur, heeft de ether aanmerkelijk toegankelijker gemaakt voor velen bij wie het daarvoor aan voldoende kennis op dit terrein ontbrak.
- b. het tekortschieten van de legale omroepprogrammamakers om op gewijzigde behoeften van het luisterpubliek in te spelen. In het bijzonder heeft de verouderde structuur van het Nederlandse omroepwezen, gebaseerd op de verzuiling, hiertoe bijgedragen. O.m. heeft de meermalen opgetreden patstelling in de politieke besluitvorming

een remmende uitwerking gehad op wijzigingen van het bestaande bestel.

- c. het mislukken van pogingen van overheidszijde om de relatie tussen zenders en ontvangers te verbeteren; deze zijn te beperkt gebleven (regionale omroep) of met te weinig steun opgezet (lokale omroep). De financiering van beide vormen van decentrale omroep is nog steeds niet goed geregeld.

Het onder b. genoemde punt verdient nog enige aanvulling. Het peilen van de behoeften van het publiek is een moeilijke en vaak dubieuze zaak. Uit de luistercijfers, alsmede sporadische publieksenquêtes, worden op vergelijkende basis conclusies getrokken wat betreft de voorkeur voor bepaalde programma's. Het uitgangspunt hierbij is dat alleen professionele programmamakers in staat zijn de inhoud van radio- en andere uitzendingen te bepalen. Aangezien ook dezen zich laten leiden door het gemiddelde beeld dat uit het statistische materiaal oprijst is er sprake van een vicieuze cirkel. De programmabepalers gaan af op hetgeen de meeste luisteraars - binnen het ontvangen aanbod - als hun voorkeur aangeven, terwijl het ondervraagde publiek uit een eenzijdig en beperkt aanbod keuzes moet maken.

Naar mijn mening is er door de inhoudsbepalende bestuurders van de media - evenals door de beleidsmakers op politiek niveau - niet adequaat of te laat gereageerd op de maatschappelijke veranderingen die zich sinds de jaren zestig hebben voltrokken. Met name is de behoefte aan participatie in kleinschalig georganiseerde ethermedia in onvoldoende mate gehonoreerd. Daarbij komt dat de opzet en het beleid van de omroeporganisaties altijd al centralistisch zijn geweest, ondanks pogingen 'het land in te trekken', etc. Zoals in het dagelijkse spraakgebruik de uitdrukking 'Den Haag bepaalt' op een sterk gegroeide afstand tussen bestuurders en bestuurden wijst, zo is ook de naam 'Hilversum' een - door vooral cynische luisteraars gebruikte - aanduiding geworden van een min of meer autoritair omroepbestel. Om de drijfveren van illegale zenders beter te kunnen begrijpen zullen we nu kort ingaan op de in de laatste decennia opgetreden veranderingen in de Nederlandse samenleving.

In de tweede helft van de 20e eeuw zijn de laatste, traditioneel bepaalde samenlevingsstructuren opengebrosen, voornamelijk onder invloed van economische schaalvergrotingsprocessen, alsmede van technische veranderingen die o.a. de externe communicatiemogelijkheden drastisch hebben verruimd. Wat de eerste betreft mag bekend verondersteld worden dat

allerlei vormen van territoriale en economische schaalvergroting tot structuurveranderingen hebben geleid die met begrippen als concentratie en fusie, bureaucratisering en automatisering, commercialisering en technocratisering slechts summier zijn aangeduid. De machtsconcentratie, die het dagelijkse leven meer en meer is gaan beïnvloeden, treedt niet alleen op in het economisch leven. Soortgelijke processen doen zich ook voor in o.a. de bestuurlijke sector, de gezondheidszorg, het onderwijs, in het verenigings- en organisatie-leven, alsook in de zgn. massacommunicatieve sector. De schaalvergroting in het perswezen in de zeventiger jaren is hiervoor illustratief.

Pogingen om de gevolgen van de machtsconcentratie in boven-regionale (meestal nationale) zenuwcentra te compenseren zijn gedurende lange tijd mislukt. Vele initiatieven op kleinschalig niveau stierven een vroege dood of werden onderworpen aan reglementering, waarover door verweg gelegen (vaak anonieme) organen beslissingen werden genomen. Aan het eind van de jaren zestig ontstond echter een begin van een tegenstroom. De eerste tekenen van collectief verzet uitten zich in ordeverstoringen en in bedreigingen van de 'goede zeden'. Ondanks de inschakeling van vele, soms hardhandig optredende gezagsdragers bleken de aanzwellende protesten tegen de autoritaire samenlevingsstructuur niet of slechts tijdelijk te stuiten. Vooral in het begin van de jaren zeventig kregen anti-autoritaire sociale bewegingen een bijna epidemisch karakter, in het bijzonder onder jongeren. De hieruit voortvloeiende acties richtten zich merendeels tegen de overheid, die als een conglomeraat van machtscentra werd gezien. Vaak konden pas na langdurige strijd (en/of veel overleg) concessies worden verworven van voorheen oppermachtige beleidslichamen. In die tijd won het idee van participatiedemocratie, met inspraak van en medezeggenschap voor de direct betrokkenen, meer en meer veld.

Ongetwijfeld hebben deze democratiseringsprocessen, die zich in sommige maatschappelijke sectoren eerder voltrokken dan in andere, invloed gehad op de uitbreiding van het aantal illegale radiozenders. In een klimaat waarin o.m. demonstraties, woningkraakacties, dienstweigering, bedrijfsbezetting en andere uitingen van protest in steeds ruimere kring acceptabel geacht werden, nam het aantal bewuste wetsovertredingen steeds meer toe. Het niet - of steeds maar weer uitgestelde - optreden tegen de clandestiene zeezenders heeft ook aangetoond dat de macht van de overheid in dit soort zaken haar grenzen heeft.

Daarnaast is ook de langdurige aarzeling van de justitiële overheid om tegen de indertijd snel groeiende aantallen niet-gediplomeerde zendamateurs op te treden voor vele illegale radiozenders een aanmoediging geweest om te proberen een soortgelijke benadering van hun activiteiten af te dwingen. Bij de in beslagname van de zendapparatuur wordt vaak een beroep op het luisterpubliek gedaan om solidariteitsacties te beginnen, geld bijeen te brengen voor een nieuwe zender etc. Als toelichting hierbij worden dan de willekeur en onredelijkheid van de wet en de wetsuitvoerders aan de kaak gesteld. De eigen goede bedoelingen en de positieve effecten van de uitzendingen op het welzijn van velen krijgen dan meestal een uitvoerige belichting. De reacties uit de luisterkring fungeren daarbij als evenzovele adhesiebetuigingen.

(Re)creatieve tijdsbesteding via illegale radio-uitzendingen?

Al meer dan een halve eeuw vinden radio-uitzendingen zonder vergunning plaats. De specifieke ordening van het Nederlandse omroepwezen, nauwelijks beïnvloed door maatschappelijke veranderingsprocessen, heeft mede tot een toenemend aantal wetsovertredingen aanleiding gegeven. Als reactie op de voortschrijdende professionalisering van de officiële radio-programma's is de behoefte bij het luisterpubliek aan een meer democratisch gebruik van de ether - en dan met zo mogelijk tweezijdige communicatie - sterk toegenomen. Het overheidsoptreden tegen illegale zenders heeft ook nogal eens een averechtse uitwerking gehad.

Over het algemeen gesproken is de meningsvorming ten aanzien van de etherpiraterij in Nederland nog niet uitgekristalliseerd. We kunnen enerzijds degenen onderscheiden die voor een strengere uitvoering van door het parlement aanvaarde wetten zijn. Anderen daarentegen tonen begrip voor de radiotechnische en muzikale belangstelling die zij bij de illegale zenders menen te bespeuren. Laatstgenoemden vinden dat er in de meeste gevallen sprake is van een onschuldige vorm van vrijetijdsbesteding, zowel bij de creatieve producenten als bij de recreërende consumenten.

Deze uiteenlopende opvattingen ten aanzien van de radiopiraterij (of hoe dit verschijnsel ook wordt aangeduid) heeft niet alleen met de ideologische achtergrond van de beoordelaars te maken. Bedacht dient te worden dat tegelijkertijd de maatschappelijke positie van degenen die

zich in negatieve (of positieve) zin over de illegale zenders uitlaten, de opinievorming beïnvloedt. Bovendien is in praktisch elk sociaal systeem de neiging aanwezig om gezagsondermijnende handelingen als deviant gedrag van minderheden of individuen aan te merken. Hierbij is het etiketteren van wetsovertreders als negatieve sanctie op non-conformistisch gedrag een veel voorkomend middel. De generaliserende aanduiding 'etherpiraten' is hiervan een fraai voorbeeld.

Daarnaast dient de aandacht gevestigd te worden op de maatschappelijke ontwikkelingen in de afgelopen decennia, die een geheel ander licht op de tijdsbesteding van velen werpen. Enkele algemene kenmerken van deze veranderingen zijn: de verhoging van het scholingsniveau en van het vrij besteedbaar inkomen, de toename van de vrije tijd, de uitbreiding van de keuzemogelijkheden om aan de gestegen behoeften - ook op recreatief gebied - tegemoet te komen. Op het terrein van de massacommunicatie wordt steeds minder vaak genoegen genomen met het eenzijdig bepaalde aanbod van o.a. radioprogramma's. Zowel de in het afgelopen decennium toegenomen belangstelling voor het alternatieve gebruik van de ethermedia als de opkomst van de lokale omroep in de jaren tachtig wijzen hierop.

De tegenstrijdige visies op het verschijnsel radiopiraterij vragen een nadere bestudering. In de volgende hoofdstukken zal getracht worden de sluier over de merendeels anonieme radiozenders en hun sympathisanten op te lichten. De centrale vraagstelling die hierbij als leidraad gehanteerd zal worden luidt: **welke verklaringsgronden kunnen worden aangewezen voor de opbloei van de radiopiraterij op lokaal niveau in Nederland?** Ter beantwoording hiervan zijn de volgende ingangsvragen gekozen:

- welke motieven liggen ten grondslag aan het optreden van illegale zenders?
- welke samenhangen bestaan er tussen zenders en publiek, waaruit zou kunnen worden afgeleid dat illegale uitzendingen een onderdeel zijn van (een) bepaald(e) groepsproces(sen)?
- welke maatschappelijke omstandigheden hebben de ontwikkeling van de radiopiraterij - en wat daarmee samenhangt - mogelijk gemaakt en/of gestimuleerd?
- welke zijn de maatschappelijke effecten van het illegale zenden (geweest) voor de lokale samenleving, zowel in culturele als structurele zin?

Reeds is aangegeven dat het onwettig zenden op lokaal niveau - ter onderscheiding van dat van de zeezenders, die op nationale en internationale schaal opereerden - eveneens zal worden benaderd vanuit de toegenomen behoefte aan meer directe communicatiemogelijkheden buiten de bestaande formele media om. Het is aannemelijk dat het illegale zenden niet alleen als een boeiende hobby wordt gezien en ervaren, maar dat dit tevens op andere drijfveren is gebaseerd. Het verklaren van de radiopiraterij, inclusief de daaraan door het publiek verleende steun, uit het streven om het ethermonopolie van de gevestigde omroepen te doorbreken is ontoereikend. Gezocht zal moeten worden naar andere stimuli, met name die welke vanuit de samenleving tot culturele en structurele veranderingen hebben geleid. Eerst zal getracht worden door middel van een literatuurbespreking en empirisch veldonderzoek een dieper inzicht te verkrijgen in het verschijnsel radiopiraterij.

II. ILLEGALE RADIO IN NEDERLAND: LITERATUUROVERZICHT

Het tot nu toe in Nederland op dit terrein verrichte, empirische onderzoek heeft zich voornamelijk geconcentreerd op de beschrijving van illegale zenders en hun uitzendingen, inclusief de motieven om te gaan zenden. Niet altijd wordt daarbij beseft dat deze zenders zich slechts kunnen handhaven in wisselwerking met hun publiek, dat actief dan wel passief in de uitzendingen en alles wat daaromheen wordt georganiseerd participeert. Ook het omgekeerde is natuurlijk waar: een onderzoek onder de luisteraars van piratenzenders is pas zinvol als eerst inzicht is verkregen in het illegale zendgedrag en de achtergronden daarvan. Het ligt dan ook voor de hand om in het verlengde van de globale terreinverkenning in het voorgaande hoofdstuk eerst aandacht te schenken aan hetgeen ons bekend is over de radiopiraten in Nederland en daarna in te gaan op de luisteraars naar illegale radio-uitzendingen. In aansluiting daarop zal gepoogd worden inzicht te verkrijgen in de onderlinge samenhang en met name in de maatschappelijke achtergronden van het verschijnsel illegale radio in Nederland.

Radiopiraten in Nederland

Het lijkt gewenst om eerst enige duidelijkheid te verschaffen omtrent hetgeen in deze studie onder 'radiopiraat' wordt verstaan. Tot nu toe zijn uiteenlopende betitelingen gebruikt voor degenen die illegale radio-uitzendingen verzorgen. Dat is in de literatuur eveneens het geval. De termen 'ether-, zend- en radiopiraat' zijn vooral door hun langdurig gebruik in onze taal gemeengoed geworden, evenwel zonder dat ze onduidelijk zijn gedefinieerd. De associatie die van oudsher bij het gebruik van de term piraat optreedt, ligt geheel in de criminele sfeer en verwijst meestal naar het gewelddadig optreden van bandieten. Hoewel

het illegale zenden nogal eens met ethertwisten gepaard is gegaan, gaat een dergelijke betiteling van al het clandestiene zenden wel wat ver. In feite wordt er méér mee gezegd over degenen die deze term in deze betekenis hanteren, dan over degenen wie het betreft. Vaak zal er sprake zijn van een uiting van sociale controle of sociocentrisme vanuit een burgerlijk cultuurpatroon, waarin discriminerende scheldwoorden t.a.v. non-conformisten meestal een vast bestanddeel uitmaken en devianten al gauw als criminelen of a-socialen worden aangeduid.

Tegelijkertijd zien we echter dat vele illegale zenders de term 'piraat' niet alleen hebben aanvaard maar deze vaak als een soort eretitel zijn gaan opvatten, zoals indertijd de watergeuzen zichzelf zo zijn gaan noemen naar aanleiding van een jegens hen gebruikt, denigrerend scheldwoord. Andere illegale zenders hebben echter emotionele bezwaren tegen de aanduiding 'piraat'; met deze betiteling achten zij zichzelf en hun streven in hoge mate miskend. Maar intussen hebben ook zij geen betere aanduiding weten te bedenken.

De door laatstgenoemden nog wel eens als alternatief gebruikte benaming 'zendamateurs' scheidt verwarring, omdat het begrip 'radiozendamateur' is ingeburgerd ter aanduiding van degene die een vergunning heeft verworven om met goedgekeurde apparatuur tweezijdig te communiceren. Het gebruik van deze naam voor illegale zenders dient dan ook te worden afgeraden.

De betiteling 'vrije zender', die o.a. in België, Frankrijk en Italië gebruikt wordt voor zowel illegale als gelegaliseerde lokale omroep, wekt in Nederland de suggestie dat het om een politieke (verzets)zender of een zender in bevrijd gebied gaat. Alleen al om die reden dient het gebruik van dit begrip te worden vermeden.

De aanduiding die in deze studie het meest gebezigd zal worden is 'illegale zender'. Helaas heeft de term 'zender' taalkundig een dubbele betekenis, nl. 'zendstation' en 'degene die uitzendingen verzorgt of daarvoor verantwoordelijk is'. Een zendstation kan door meer dan één zender worden gebruikt.

In deze studie zal genoeg genomen worden met het door elkaar gebruiken van de termen 'illegale zender' en 'radio- of zendpiraat' om zoveel mogelijk aansluiting te houden met het dagelijkse spraakgebruik. Daarnaast zal het begrip 'radio- of zendstation', al of niet in combinatie met 'clandestien', zo veel mogelijk gereserveerd worden voor de aandui-

ding van de technische installatie waarmee radioprogramma's worden uitgezonden.

Het aantal wetenschappelijke publikaties over Nederlandse radiopiraten is gering. De oudste publikatie die kon worden opgespoord is een artikel van Allersma in het Tijdschrift voor Criminologie (Allersma, 1969). Hierin wordt o.a. vermeld dat tussen 1951 en 1963 gemiddeld per jaar ruim 80 personen werden veroordeeld wegens clandestien zenden. Tien procent hiervan behoorde tot de categorie radiozendamateurs, die de voorschriften hadden overtreden of van wie de vergunning om andere redenen was ingetrokken. Hoewel het aantal gerechtelijke vonnissen geen volledig beeld van het werkelijke aantal wetsovertreders geeft, blijkt uit de verdeling van de jaarlijkse veroordelingen niet dat de etherpiraterij in genoemde periode is toe- of afgenomen.

Uit andere, eveneens door het Criminologisch Instituut in Groningen verzamelde cijfers komt naar voren dat sinds 1946 een verplaatsing van het clandestiene zenden in noordelijke richting heeft plaatsgevonden. De oorspronkelijke concentratie van illegale zendstations in de Achterhoek en Twente verschoof in twaalf jaar tijds via zuid- en oost-Drente naar oostelijk Groningen. Na een toename van het aantal vastgestelde delicten in noord-Groningen, werden aan het eind van de jaren vijftig relatief veel zendpiraten uit de Friese Wouden veroordeeld. Een verklaring voor dit verplaatsingsproces, dat moeilijk aan een zich wijzigend opsporingsbeleid kan worden toegeschreven, wordt niet gegeven. Wel valt op dat alle genoemde gebieden gekenmerkt werden door een hoge werkloosheid. Nieuwere gegevens over aantallen veroordeelde gebruikers (of bezitters) van illegale zenders zijn afkomstig van het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit van Groningen (De Leeuw et al., 1983). Vermeld wordt dat in 1978, 1979 en 1980 resp. 763, 964 en 1131 veroordelingen van FM- en MG-piraten plaatsvonden (deze cijfers werden verkregen van de Radiocontroledienst). Op de kenmerken van deze veroordeelden gaan we hierna nader in.

De in het vorige hoofdstuk beschreven opleving van de radiopiraterij gedurende de jaren zeventig werd in het begin van de tachtiger jaren nog versterkt door de grote toeloop van zendamateurs met een MARC-vergunning. Hoewel het tegengestelde de bedoeling was, begunstigde het generaal pardon voor de illegale 27 Mc-ers de overstap naar het zenden via een radiostation. Een groot aantal gebruikers van 27 Mc-apparatuur

heeft, toen het sterk toegenomen etherverkeer tot talloze onderlinge belemmeringen leidde, het tweezijdig communiceren ingeruild voor de meer uitdagende vorm van 'omroepje spelen', illegaal uiteraard.

Het is moeilijk het aantal illegale radiostations en -zenders in Nederland vast te stellen. Vele stations blijken het zenden af te wisselen met kortere of langere perioden van 'abstinentie'. Als gevolg van het sterk fluctuerende aantal uitzendingen worden in de literatuur hierover zeer uiteenlopende aantallen vermeld. Ramingen tot boven de 50.000 zenders zijn wel genoemd maar deze schattingen dienen met grote terughoudendheid te worden gehanteerd (1).

De cijfers die de meest betrouwbare indruk maken werden door het onderzoeksbureau Intomart gepubliceerd (Intomart, 1982). Voor dit onderzoek, dat in 1981 werd uitgevoerd, werd de medewerking verkregen van ruim 50 radio-zendamateurs (leden van de Vereniging voor Experimenteel Radio Onderzoek), die vier weken lang de FM- en MG-banden hebben afgeluisterd om de inhoud van de door hen opgevangen illegale radio-uitzendingen (ruim 3800) te noteren. Na enkele cijfermatige correcties werd het aantal illegale radiostations, dat in oktober 1981 in de lucht was, op 4.000 geraamd. Op grond van de vermoedelijke levensduur werd becijferd dat in het jaar 1981 ongeveer 6.000 stations gedurende langere of kortere tijd hebben uitgezonden (2). Meer dan de helft hiervan (2/3 van de illegale FM-stations) was korter dan één jaar in de ether. De levensduur wisselde trouwens sterk: van de 12% die op de middengolf uitzond was de helft al meer dan vier jaar in de lucht; deze MG-stations werden vooral in het noorden en oosten van het land aangetroffen. Van de meeste FM-stations, merendeels uitzendend rond de 102 MHz, bleek de reikwijdte gering te zijn: 63% kwam niet verder dan 20 km.

In het hiervoor aangehaalde artikel van De Leeuw et al. (1983: 181) wordt melding gemaakt van enige kenmerken van de in 1978 t/m 1980 veroordeelde illegale zenders. De grootste aantallen veroordeelden waren afkomstig uit:

- het Friese zandgebied, de Groninger Veenkoloniën, Twente, Amsterdam en Den Haag;
- de leeftijdscategorieën tot 29 jaar; het aantal vrouwen is sterk in de minderheid en zij zijn gemiddeld wat ouder;
- de 'lagere' sociale klassen; echter relatief weinig uit de catego-

rie ongeoeffende (ongeschoolde?, JL) arbeiders en velen uit de groep werklozen; daarnaast relatief veel scholieren en studenten.

In het eerder geciteerde onderzoek van Intomart (1982) wordt ook op de spreiding van de illegale zenders ingegaan; in de uitkomsten zijn tevens gegevens uit een landelijke publieksenquête verwerkt. Betreft men - na omrekening - de aantallen illegale stations op de aantallen inwoners per gebied, dan ontstaat het volgende beeld (in afgeronde cijfers):

Tabel 1. Spreiding van 'geregistreeerde' illegale zendstations per landsdeel (1981)

Gebied	N	in %	per 10.000 inwoners
Noord (Groningen, Friesland, Drente)	480	16	3,1
Oost (Overijssel, oostelijk Gelderland)	540	18	3,9
Midden (West-Gelderland, Utrecht, 't Gooi)	330	11	1,3
West (N.- en Z.-Holland, minus 't Gooi)	720	24	1,4
Zuid (Zeeland, N.-Brabant, Limburg)	930	31	2,7
Totaal Nederland	3000	100	2,1

Bronnen: Intomart (1982: 18) en CBS, Statistisch Zakboek, 1982.

Uit Tabel 1 valt te concluderen dat de percentages (illegale) zendstations in het westen en midden van het land aanzienlijk kleiner zijn dan in overig Nederland, indien deze worden gerelateerd aan de aantallen potentiële luisteraars per landsdeel (aannemende dat de ruim 50 afluisteraars representatief over het land verspreid waren) (3).

Bij 8% van de illegale radiozenders (vooral bij de wat oudere) is geconstateerd dat er reclameboodschappen werden uitgezonden; deze etheradvertenties waren voor een belangrijk deel afkomstig van plaatselijke middenstanders. Bij alle beluisterde zendstations (op de MG iets minder dan op de FM) stond Nederlandstalige muziek op het repertoire (bij 1/3 zelfs uitsluitend); daarnaast bleek 41% ook Engelstalige populaire muziek uit te zenden, vooral via de FM-band en relatief vaker bij zenders met reclame. Bij bijna de helft van deze reclamezenders konden verzoekplaten worden aangevraagd en groeten worden ingediend. Deze categorie zenders zocht ook vaker contact met luisteraars - via postbussen, telefoonnummers, etc. - dan de overige illegale zendstations.

Enigermate vergelijkbare cijfers troffen we aan in een niet-gepubliceerd onderzoek van R.C. Ackx, student rechten aan de Erasmus Universiteit. Uit het maandblad "Free Radio Magazine", waarin regelmatig oproepen worden geplaatst om luisterrapporten in te zenden, werden 300 adressen van illegale radiozenders geselecteerd. Deze zenders kregen een - anoniem in te vullen - enquêteformulier met 50 vragen toegestuurd ("Enquête Vrije Radio Stations 1982"). Er kwamen 96 bruikbare formulieren terug. De hieronder weergegeven uitkomsten van deze enquête dienen met het nodige voorbehoud te worden geïnterpreteerd, niet alleen op grond van de geringe respons maar vooral gezien de bron waaraan de adressen werden ontleend (wie schrijven wel en wie niet naar FRM?).

- De respons op de enquête onder illegale zenders was het grootst uit de provincies Utrecht en N- en Z-Holland; indien echter rekening wordt gehouden met het aantal inwoners per provincie dan is het aandeel van de drie noordelijke provincies het grootst.
- De gemiddelde leeftijd van de respondenten bedroeg 24 jaar; de werkelijke leeftijden varieerden van 13 - 52 jaar. Slechts één van hen is niet van het mannelijke geslacht.
- Wat beroep betreft geeft 40% op in loondienst te zijn, 23% is schoolgaand, 10% zelfstandig en 20% werkloos en/of sociale uitkeringstrekker.
- Aan elke uitzending doen gemiddeld 5 personen mee, waarvan bijna een-vijfde vrouwen.
- Het bleek dat 15% in het bezit van een zendmachtiging (radiozend-amateur dus) was; daarnaast had nog ruim 25% een MARC-vergunning.
- Op het moment van invulling van de enquête was 85% nog steeds in de lucht, waarvan het merendeel via de FM-band (84%). Van de respondenten zegt 15% één jaar of korter, 39% twee jaar of korter en 64% korter dan drie jaar in de lucht te zijn (geweest), terwijl 17% zegt langer dan vijf jaar te bestaan.
- Tweederde van de respondenten werkt met een zelfgebouwde zendinstallatie. Het uitgangsvermogen loopt sterk uiteen: ruim de helft komt niet boven de 50 Watt uit; uitschieters - tot meer dan 1000 Watt - komen slechts enkele malen voor. De meerderheid heeft een richtantenne (gemiddeld 17 meter hoog).
- De uitzendtijdstippen variëren nogal. Het weekend is echter favoriet: meer dan de helft zendt uit op zondag, veelal tussen 10 en 16 uur. Op zaterdag zijn er twee uitzendpieken: tussen 11 en 17

- uur en tussen 19 en 24 uur; op vrijdag wordt vooral in de ochtend-uren en 's avonds tussen 20 en 24 uur uitgezonden.
- Uit de antwoorden op de vraag of men zich tot de commerciële of niet-commerciële muziekstations rekende, gaf 17,5% te kennen tot de eerstgenoemde categorie te behoren. Uitsluitend Nederlandstalige nummers werden door 37% uitgezonden; 60% vermeldde lokaal en/of regionaal nieuws uit te zenden. Driekwart van de uitzendingen is 'live'; bij 30% werden luisteraars via de telefoon in de uitzending toegelaten. Het aantal zendstations met een fanclub bedroeg 13%; evenzovele hadden leden of donateurs. Door 20% werd een programma-blad uitgegeven; sommigen publiceerden hun programmagegevens in een dag- of weekblad. Ruim 60% maakte afspraken met naburige zenders over uitzendtijden of frequentiegebruik.
 - Uit de enquêteresultaten bleek verder dat bijna driekwart van de illegale zenders wéét dat toestemming van het BUMA nodig is voor het uitzenden van muziek; 45% van het totaal is bereid om auteursrechten te betalen. Meer dan de helft verklaarde plug- of promotieplaten te ontvangen van artiesten of bedrijven (waarschijnlijk wordt het laten horen hiervan niet altijd als een commerciële activiteit opgevat, JL).
 - Het in de zendinstallatie en alle bijbehorende zaken geïnvesteerde bedrag varieerde sterk: gemiddeld fl. 8.300,-- per station; tweederde echter niet meer dan fl. 7.000,--.
 - Van 94 zenders antwoordden 41 wel eens door de politie/RCD uit de lucht te zijn gehaald; tezamen 97 maal. De 38 station-eigenaren werden in totaal tot 297 dagen onvoorwaardelijke gevangenisstraf veroordeeld; aan boetes werd in totaal fl. 20.000,-- opgelegd. De door de rechter verbeurd verklaarde apparatuur (en platen) had volgens deze zenders een geschatte waarde van fl. 389.000,-- (hetgeen gemiddeld fl. 4.000,-- per veroordeling zou zijn). De helft van de respondenten vond de in beslagname van zendinstallatie en overige apparatuur het vervelendst; 43% voegde daar de gevangenisstraf aan toe.
 - De pakkans werd door 30% van de respondenten groot tot erg groot geacht; ruim 35% beoordeelde deze als klein of erg klein.

Tenslotte komt hier nog een onderzoek aan de orde waarvan de uitkomsten betrekking hebben op een beperkt deel van Nederland. Het betreft een in

1981 in Groningen uitgevoerde, vergelijkende studie van de uitzendingen van Hilversum III, radio Noord, illegale FM-zenders en 27 Mc-gesprekken. De resultaten van dit onderzoek zijn gepubliceerd in een doctoraalscriptie van twee sociologiestudenten van de Rijksuniversiteit Groningen (De Leeuw en Menninga, 1983) en zijn naderhand samengevat in het tijdschrift Massacommunicatie (De Leeuw et al., 1983).

Nagegaan is welke inhoudelijke verschillen er tussen de uitzendingen van de vier onderzochte media konden worden geconstateerd. Gedurende drie weken werden in totaal 160 uitzendingen (van 45 - 60 minuten elk) op de band opgenomen en daarna geanalyseerd. In het bijzonder werd gelet op het emancipatorische karakter van de uitzendingen in het licht van de decentralisatie van de omroepen.

Als kenmerken van de 48 opnames van illegale FM-uitzendingen in het noorden des lands nemen we de volgende - voor deze studie relevante - conclusies over:

- a. in de uitzendingen was de doelgroep niet alleen 'het' publiek maar vaker werden in combinatie hiermee de collega-zenders genoemd. Dit nabijheidsaspect (tussen zenders en ontvangers) is een belangrijk kenmerk van de illegale FM-zenders vinden de auteurs (zie ook onder c. hierna);
- b. in de uitzendingen was het aantal minuten muziek (hoofdzakelijk het Nederlandstalig lied) overheersend; in 8% van de uitzendingen werd niet gesproken en in bijna 70 korter dan 10 minuten;
- c. in 64% van de uitzendingen waarin gesproken werd, was de dialoog de meest voorkomende gespreksvorm; relatief vaak (in 38% van de uitzendingen) werd de telefoon toegelaten en dan besloegen deze gesprekken het grootste deel van de uitzending. In 87% van de telefoongesprekken ging het aanvragen van platen gepaard met het doen van groeten aan bekenden. Hiermee werd tevens de nabijheid geaccentueerd;
- d. in de uitzendingen was het taalgebruik - in vergelijking met Hilversum III en radio Noord - niet moeilijk: korte zinnen, veel woorden met een gering aantal lettergrepen en zo weinig mogelijk buitenlandse woorden;
- e. in de uitzendingen kwam weinig reclame voor (in 6% van de gevallen). Vermoedelijk hangt dit percentage samen met de lokatie van de onderzochte illegale zenders. In de Randstad zal dit percentage

wel hoger liggen, veronderstellen de schrijvers (De Leeuw et al., 1983: 191);

- f. in de uitzendingen werden slechts zelden uitingen van emancipatorische aard aangetroffen. Voorts werd weinig informatie op politiek, sociaal-economisch, cultureel of sportgebied gegeven. Meestal ging het over technische onderwerpen, vooral de ontvangst betreffend.

In de conclusies wijzen de auteurs erop dat het nagenoeg ontbreken van emancipatoire of maatschappijkritische aspecten aan de onderzochte illegale FM-uitzendingen niet uitsluit dat er sprake is van een zgn. tegen-cultuur. Deze is dan een defensieve reactie op maatschappelijke machtsverhoudingen die zelf niet wezenlijk ter discussie worden gesteld (De Leeuw en Menninga, 1983: 77). In hun theoretische evaluatie veronderstelt het Gronings onderzoeksteam dat sub-culturen per sociale klasse verschillend worden uitgewerkt. Binnen de 'bourgeoisie' is illegaal zenden geen middel tot statusverbetering; binnen een 'lagere klasse' kan dit duidelijk wel het geval zijn. Binnen deze laatste sub-cultuur is illegaal zenden geen afkeurenswaardig verschijnsel en kan zelfs tot statusverhoging leiden ('Kavaliersdelict'). Tenslotte concluderen de Groninger onderzoekers dat van het type bestudeerde illegale zenders géén sociaal-culturele veranderingen te verwachten zijn (De Leeuw et al., 1983: 189).

Wat de motieven van de Nederlandse radiopiraten betreft zullen hier, met terzijdestelling van de uitspraken over de drijfveren van illegale zenders die niet van de betrokkenen zelf afkomstig zijn, slechts de resultaten van één onderzoek besproken worden. Ook zal nog een enkele maal naar de hiervoor besproken studie van Ackx (1982) worden verwezen. Het onderzoeksbureau Intomart b.v. heeft ten behoeve van de WRR-studie van de etherpiraten in Nederland zgn. vrije interviews gearrangeerd met vertegenwoordigers van 30 zendstations, waarvan 5 een illegaal televisiestation exploiteerden. Van de 25 radiopiraten zonden 19 uit via de FM-band en hadden 4 een AM-installatie in bedrijf (2 onbekend). Vijf illegale zenders namen reclameboodschappen in hun programma op.

Uit de Intomart-interviews naar de redenen die de radiopiraten bewegen hebben met het zenden te beginnen en ermee door te gaan, alsmede de omstandigheden waaronder zij zijn gestart, komt de volgende informatie naar voren.

De meeste zendpiraten zijn begonnen met kleine - al of niet zelfgebouwde - zendertjes, waarvan de capaciteit al spoedig moest worden vergroot. De belangrijkste aanleiding hiertoe was de groei van het aantal radiostations op de FM-band; om niet weggedrukt te worden, werd het zendvermogen steeds verder opgevoerd. De commerciële radiopiraten zijn in de loop van de jaren zeventig in feite de coördinatoren van steeds zwaardere zendinstallaties (tot 3 kWatt!) geworden en laten de techniek steeds vaker aan anderen over (er is een groep zenderbouwers en -reparateurs ontstaan die zenders op bestelling levert). Zij beschikken vaak over reserve-apparatuur voor het geval het station in beslag genomen wordt. De niet-commerciële zenders hadden het vermogen van hun zendinstallaties opgevoerd van enkele Watts tot 10 - 50 Watt. De technische kennis is in de loop der tijd toegenomen; een deel van hen heeft ervaring met de citizen-band of 27 Mc. Hun programma's met het draaien van plaatjes als hoofdschotel zijn in de loop der jaren nauwelijks gewijzigd en de meesten van hen streven hoofdzakelijk naar behoud van de status quo. Uit de interviews komen ook de uiteenlopende en tendele samenvallende zendmotieven van de commerciële en niet-commerciële zenders naar voren. In de eerste categorie wordt heel sterk gerefereerd aan de glamour van de vroegere zeezenders; gestreefd wordt naar evenaren of verbetering van de roemruchte uitzendingen van eertijds. Bij deze commerciële zenders leeft vooral het idee om lokale radio te maken, want "de mensen willen graag dingen van dichtbij horen en Hilversum heeft dit finaal laten liggen". Hun hobby om als discjockey op te treden proberen zij via een illegale zender verder uit te bouwen met de bedoeling om een groot publiek te bereiken. Volgens hen geven de Hilversumse zenders een eindeloze stroom saaie informatie, is de afspraak om van Hilversum III een popzender te maken niet nagekomen, terwijl het Nederlandse lied wordt verwaarloosd.

De commerciële piraten willen met hun organisatorische talenten steeds grotere prestaties leveren en weten hun medewerkers daarvoor te enthousiasmeren. Eén van hen werd hard aangepakt door de RCD en de rechter; hierdoor voelt hij zich sterk gestimuleerd zijn zendpraktijken voort te zetten. Ook het feit dat piraten met inferieure apparatuur ongemoeid gelaten worden, wordt enkele malen als motief genoemd om met zenden door te gaan. Het besef de wet te overtreden wordt bovendien verzwakt door de positieve reacties van de luisteraars en "zelfs de politie belt op om verzoekplaatjes" Ook verleent de overheid vergunning voor het

plaatsen van (hoge) antennemasten en laat die - bij gebruik als zendmast - weer weghalen. Vaak wordt het een strijd wie het langst weet vol te houden, aldus deze piraten.

De vertegenwoordigers van de kleinere zendstations, m.n. de niet-commerciële, die vaak slechts enkele uren per week in de lucht zijn, werden vanaf het begin gegrepen door het medium. Zij beluisterden dorps- of stadsgenoten, waardoor hun interesse werd gewekt. Toen zij een kennis met ervaring ontmoetten of via een verkooppunt hun eerste voorlichting - en vaak een bouwschema - kregen hebben zij de stap gewaagd; meestal leerden zij het zenden met vallen en opstaan. Andere piraten hebben eerst voor bestaande stations gewerkt en zijn daarna - als gevolg van ruzie, uiteenlopende opvattingen of anderszins - voor zichzelf begonnen. Ook Ackx constateerde op basis van zijn enquête onder de 'vrije' zenders soortgelijke beginervaringen; bijna 1/3 verklaarde met het zenden begonnen te zijn onder invloed van vrienden of bekenden die al uitzonden. Ook het intensieve luisteren naar illegale zenders leidde nogal eens tot de uitspraak "het wel eens zelf te willen proberen".

In het Intomartonderzoek worden drie hoofdmotieven voor het illegale zenden genoemd:

- men speelt voor discjockey, c.q. omroeper;
- men geeft blijk de moderne techniek te beheersen;
- men is in staat een publiek te bereiken, hetgeen - vooral voor de beginnende piraat - iets fascinerends blijkt te zijn.

Het is dit laatste aspect, nl. de kick die verkregen wordt van het (on-schuldig) illegaal bezig zijn, dat als een zeer belangrijk motief wordt ervaren; enerzijds de spanning van het verbodene, anderzijds de mogelijkheid om (vele) anderen een plezier te doen. Hun 'mooie' hobby wordt vooral in stand gehouden door de feed back van luisteraars. Het argument om door te gaan luidt dan ook dikwijls "dat men het niet kan maken tegenover het luisterende publiek om er mee op te houden". De enquête van Ackx bevestigt deze uitspraak; op de vraag "waarom wordt uitgezonden?" werd het meest frequent het antwoord "ten behoeve van de luisteraars" aangekruist.

Wat betreft het eventueel beëindigen van het illegale zenden kwamen er enige verschillen tussen commerciële en niet-commerciële piraten aan het licht. De eerstgenoemden stelden dat zij hun activiteiten zullen beëindigen zodra commerciële lokale omroep mogelijk gemaakt wordt. Tegelijkertijd troffen de onderzoekers onder deze categorie de meest fana-

tieke volhouders aan. De relatie met de adverteerders is meestal van dien aard dat de zender een zekere financiële continuïteit wordt geboden (4). De zender zal op zijn beurt geneigd zijn een reserve-apparaat aan te schaffen en gereed te houden in geval zijn apparatuur in beslag genomen wordt.

In de enquête van Ackx werd de vraag gesteld of wel eens geprobeerd is een zendmachtiging of zendtijd te verkrijgen; hierop reageerde 13% positief. De vraag of men dat van plan zal zijn indien lokale radio wordt toegestaan, werd door 28% met 'nee' beantwoord, door 56% met 'ja' en door 16% met 'ja, onder voorbehoud', nl. indien commercieel zenden is toegestaan.

Sommige grote commerciële stations hebben al tientallen malen bezoek gehad van politie en RCD. Voor de niet-commerciële radiopiraten leidt het ingrijpen van de RCD eerder tot beëindiging van het zenden dan voor de commerciële. Vooral laatstgenoemde zenders bedenken allerlei trucs om uit de handen van de opsporingsambtenaren te blijven. Het van te voren opnemen van een radioprogramma en dit in een onbemande ruimte met behulp van een bandrecorder - uitzenden is een veel toegepaste methode. De financiële bronnen van de niet-commerciële zenders zijn veel sneller uitgeput, meestal al na een of enkele malen uit de lucht gehaald te zijn. Voor hen vormen tevreden luisteraars de grootste beloning; ook het verwerven van een zekere naam en faam is voor deze piraten van groot gewicht.

Als redenen om het zenden te beëindigen noemden de geïnterviewde zendpiraten o.a.:

- te geringe belangstelling van het publiek, bijvoorbeeld als gevolg van concurrentie;
- te grote belangstelling van luisteraarszijde, waardoor hen het zenden organisatorisch teveel werd;
- te hoge exploitatiekosten, bijvoorbeeld omdat een steeds groter zendvermogen moest worden gebruikt;
- onderlinge ruzies, bijvoorbeeld over bandfrequenties of zendtijden.

Velen ervaren het illegaal zenden als een echte verslaving, constateren de onderzoekers van Intomart. Zij kunnen er heel moeilijk mee ophouden of beginnen na enige tijd opnieuw te zenden. Vooral de commerciële piraten wijzen hier nadrukkelijk op.

Het luisterpubliek van illegale zenders

Voor het verkrijgen van enig inzicht in een aantal kenmerken van de luisteraars van piratenzenders, alsmede in hun beoordeling van deze zenders, zijn we aangewezen op een drietal publikaties. Hierin worden de resultaten van landelijke steekproefonderzoekingen weergegeven; twee hiervan zijn door de afdeling Kijk- en Luisteronderzoek van de Nederlandse Omroepstichting ingesteld (NOS, 1981 en 1983) en het derde onderzoek is een onderdeel van de eerder besproken Intomartstudie naar de Nederlandse etherpiraten (Intomart, 1983). We zullen de voor dit overzicht interessante uitkomsten zo compact mogelijk weergeven.

In het in maart 1981 uitgevoerde NOS-onderzoek "Radiopiraten en hun publiek" werden ca. 500 Nederlanders van 15 jaar en ouder, die als een landelijk representatieve steekproef kunnen worden beschouwd, telefonisch geïnterviewd. In de inleiding op dit rapport worden enkele interessante opmerkingen gemaakt over de oorzaken van de recent toegenomen belangstelling van omroep- en overheidszijde voor de illegale zendactiviteiten in Nederland. Gesteld wordt dat de houding van repressieve tolerantie t.o.v. de hobby van sociaal zwakkeren en werklozen met hun Nederlandstalige liedjes en praatjes in het dialect, die de bestaande (omroep)cultuur niet aantast, veranderde als gevolg van:

- de toename van het aantal illegale radiozenders, vnl. op de FM-band;
- de betere ontvangst als gevolg van verbeterde zendapparatuur, o.a. stereo-uitzendingen;
- de professionalisering van de illegale uitzendingen, m.n. wat betreft de vaste uitzendtijden;
- de commercialisering met reclame als inkomstenbron.

Hierbij wordt tevens de vrees uitgesproken voor een tweede omroepbestel, waarin illegale zenders náást de regionale omroepen opereren.

In de NOS-publikatie worden o.a. de volgende - hier samengevatte - onderzoeksuitkomsten gepresenteerd:

- a. Het aantal geënquêteerden dat wel eens naar piratenzenders luistert, is sinds het vorige onderzoek (december 1978) toegenomen van 28 tot 42%. Bijna 60% van deze luisteraars was bewust van plan naar een illegale zender te luisteren; evenzovelen konden tenminste één naam van een piratenzender spontaan noemen.

- b. Veelgenoemde redenen voor het luisteren naar illegale zenders waren:
- leuke, goede, gezellige Nederlandstalige muziek, veel oude platen, "hoor je te weinig op de Hilversumse zenders";
 - je hoort op de radio hoofdzakelijk bekenden (die bijvoorbeeld een plaat aanvragen), komen uit eigen omgeving/buurt, je kunt steeds zelf bellen;
 - als er op Hilversum niet iets leuks te vinden is;
 - piraten draaien betere platen dan de Hilversumse zenders; ook wordt er minder gepraat.
- De betrokkenheid blijkt o.a. uit het aantal luisteraars dat wel eens een verzoekplaat heeft aangevraagd: 29%.
- c. Voor driekwart van de luisteraars was het populaire Nederlandse lied het meest favoriet; Engelstalige popmuziek voor 20%. Het programma van de piratenzenders werd door 34% zeer de moeite waard gevonden, 25% vond het niet zo de moeite waard; de overigen hadden vooral kritiek op de presentatie. De hoogste waardering werd gegeven door luisteraars met een beperkte schoolopleiding, de geënquêteerden uit west- en zuid-Nederland, de mannen en degenen die zich tot de bewuste luisteraars rekenden. De onder b. vermelde redenen die de luistermotivatie bepalen werden opnieuw genoemd.
- d. Aan alle ondervraagden werd naar hun houding ten aanzien van de illegale radiozenders in Nederland gevraagd. Het bleek o.a. dat:
- 21% zich positief opstelde, waarbij de jongeren (jonger dan 30 jaar) positiever reageerden dan de ouderen;
 - 28% negatief antwoordde, waarbij veelvuldig gewezen werd op storingen, zowel van eigen ontvangst (van legale zenders) als van politie, luchtvaart etc. (Op een andere vraag antwoordde 65% nooit iets van storingen te hebben gemerkt; 32% wel eens of vaak.) Ook het onwettige, het oncontroleerbare van illegale uitzendingen werd in allerlei toonaarden veroordeeld;
 - 48% noch negatief noch positief op deze vraag reageerde: het maakt mij niet uit, laat ze hun gang gaan, ik heb er geen last van, ze zoeken het maar uit, etc.
- e. In aansluiting hierop werd gevraagd of de piraten een vergunning (voor legaal zenden) moeten kunnen krijgen of dat ze verboden moeten blijven. Het eerste alternatief werd door 49% positief beantwoord (voor jongeren lag dit percentage op 59). Driekwart van deze

49% wilde alleen bepaalde zenders hiervoor in aanmerking laten komen. Gepleit werd voor een examenregeling en goedgekeurde apparatuur. 'Verboden blijven' was de mening van 37%, waaronder een kwart dat door hun frequente beluistering als aanhanger kan worden betiteld en dat vermoedelijk het illegale karakter als zodanig bewaard wil zien.

In de rest van deze NOS-publicatie wordt dieper ingegaan op de meningen over de Hilversumse zenders; deze zullen we hier buiten beschouwing laten.

Het eerder geciteerde, door Intomart ingestelde onderzoek "Etherpiraten in Nederland" omvatte o.m. een publieksenquête. Hiervoor vond in de tweede helft van 1981 een mondelinge ondervraging van ca. 10.000 Nederlanders van 12 jaar en ouder plaats. Als in dit kader relevante resultaten kwamen uit dit onderzoek naar voren:

1. 66% van alle ondervraagden is er mee bekend dat er in de omgeving radiopiraten zijn;
2. 38% luistert wel eens naar piratenzenders; gemiddeld vier uur per week, vooral in de weekends (80%) en overdag (71%);
3. van deze luisteraars geeft 56% de voorkeur aan Hilversumse zenders, 25% heeft voorkeur voor piratenzenders;
4. luistermotieven van deze geënquêteerden zijn dezelfde als die in het hiervoor besproken NOS-onderzoek werden vermeld: Nederlandstalige muziek, als er op de Hilversumse zenders niets naar mijn zin is, omdat er vaak bekende namen uit de buurt worden genoemd, betere programma's, etc.;
5. van de luisteraars kon 60% één of meer namen van zenders noemen; bijna een kwart heeft wel eens (of regelmatig) mondeling of schriftelijk contact met een piraat (bij de Hilversumse zenders wordt door veel minder luisteraars wel eens een plaat aangevraagd);
6. van alle ondervraagden heeft 18% ooit gemerkt dat een normale radio-uitzending gestoord werd door een zendpiraat; t.a.v. geluidsapparatuur lag dit percentage nog lager;
7. om de opvattingen van het publiek over de illegale zenders vast te stellen zijn enkele algemene uitspraken aan de respondenten voorgelegd (zie Tabel 2).

Tabel 2. Meningen en houdingen van het publiek t.o.v. de piratenzenders in %
(N= 9468)

	mee eens	niet mee eens	geen mening	totaal
a. "zolang piratenzenders verboden zijn moeten ze opgespoord en bestraft worden"	45	41	14	100
b. "radiopiraten zijn overbodig, er is voldoende keus"	45	42	13	100
c. "er moeten voor iedereen mogelijkheden komen om (radio- en tv-) programma's uit te zenden"	27	59	14	100
d. "radiopiraten houden meer rekening met de wensen van hun luisteraars dan de Hilversumse radio"	45	20	35	100

Bron: Intomart (1982: 14).

Verdere analyse van bovenstaande cijfers leverde nog de volgende informatie op:

- ad a. Het percentage 'mee eens' neemt toe met de leeftijd; dit geldt eveneens naarmate de respondenten in een 'hogere' sociale klasse worden ingedeeld. Verder zijn de bewoners van de drie grote steden en de zuidelijke provincies het minder vaak met deze uitspraak eens.
- ad b. Ten aanzien van deze uitspraak neemt het percentage 'mee eens' toe met de leeftijd en met het onderscheid naar sociale klasse (van laag naar hoog). Het percentage lag voor de bewoners van de drie grote steden duidelijk onder het gemiddelde.
- ad c. De reacties op deze uitspraak zijn onder de oudste leeftijdscategorieën en de hoogste sociale klassen minder positief. Qua regio komen de respondenten uit de drie grote steden boven het gemiddelde uit en blijven noord en oost hierbij achter.
- ad d. Hiermee zijn de jongeren het vaker en de ouderen het minder vaak eens; dit verschil geldt eveneens voor het onderscheid in lagere en hogere sociale klassen. De bewoners van de grote steden en het landsdeel west zijn het hier minder vaak mee eens.

Geconcludeerd wordt dat de luisteraars over het algemeen niet onwelwillend tegenover de etherpiraterij staan. Het meest positief zijn de leef-

tijdscategorieën tot 35 jaar, de lagere sociale klassen en de bewoners van de drie grote steden en van het zuiden.

In het derde hier te bespreken onderzoek, "Luisteren naar piraten" (NOS, 1983), staat de meting van de luisterdichtheid centraal. Hiervoor hebben 533 personen van 12 jaar en ouder twee weken lang een radiodagboekje bijgehouden, waarin per kwartier moest worden opgegeven of en naar welke zender geluisterd werd. Voor het eerst werd het luisteren naar piratenzenders en de daaruit af te leiden luisterdichtheid nagegaan. (In november 1986 werd dit onderzoek door de afd. Kijk- en Luisteronderzoek van de NOS herhaald.)

Van de grote hoeveelheid uitkomsten die in deze NOS-publicatie zijn opgenomen, zullen hier slechts enkele worden vermeld. De meeste cijfers hebben betrekking op een onderlinge vergelijking van de diverse legale en illegale zenders, m.n. op de verschillen in luisterduur op uiteenlopende tijdstippen, zowel per dag als per week. De waarde van deze vergelijkingen is in dit geval beperkt, o.a. gezien de verschillen in uitzendduur tussen de zendstations. Bijvoorbeeld de conclusie dat de Nederlandse bevolking (op basis van deze steekproef) gemiddeld 3 uur en 18 minuten per dag naar de radio luistert en dat het aandeel van de piratenzenders daarin 11 minuten (ruim 5%) bedraagt, verhoogt nauwelijks het inzicht in de belangstelling voor laatstgenoemde, vaak onregelmatig uitzendende zenders. Bovendien is uitsluitend naar het beluisteren van zenders gevraagd, hetgeen niet hetzelfde is als het luisteren naar bepaalde programma's.

Dat piratenzenders op bepaalde uren, m.n. op zaterdag en zondag, beter beluisterd werden dan Hilversum II, Hilversum IV en de regionale zenders, laat ook geen conclusie over de eerstgenoemde toe zonder een uitvoerige uiteenzetting over wat hiermee precies wordt bedoeld. Ook dat in de avonduren de luisterdichtheid van piratenzenders relatief minder afneemt dan bij de legale stations, zegt niet veel. T.a.v. de concurrentie van de piratenstations ten opzichte van de Hilversumse zenders (het 'wegtrekken' van luisteraars) konden evenmin harde conclusies worden getrokken (pag. 20).

Een interessantere uitkomst is dat een relatief hoge gemiddelde luisterdichtheid van piratenzenders kon worden geconstateerd bij personen met alleen lager onderwijs en lager beroepsonderwijs, personen uit de regio zuid en personen met een TROS-kompasabonnement. Bij ouderen (boven de

50 jaar) lag de luisterdichtheid duidelijk onder het gemiddelde; het aantal mannen overheerste enigszins (56%).

Enkele conclusies

Het uitgangspunt van dit hoofdstuk was om - op basis van eerder verricht empirisch onderzoek - inzicht te verkrijgen in de kenmerken en opvattingen van illegale radiozenders en die van hun luisterpubliek, alsmede de samenhang hiertussen. Hoewel hiervoor slechts een beperkt aantal publicaties ter beschikking stond, kunnen nu toch wel enige algemene conclusies worden geformuleerd.

Het sociaal-geografische aspekt. Historisch gezien is het clandestiene zenden een verschijnsel dat al in de dertiger jaren op bescheiden schaal plaatsvond. Wat de spreiding over het land betreft deed zich dit vooral voor in het gebied dat globaal kan worden aangeduid als het platteland van oost- en noord-Nederland. Over de oorzaken van de concentratie in dit deel van het land bestaat in de literatuur geen overeenstemming. De meest verwoorde veronderstelling is dat het vooral de zgn. economisch zwakke regio's met hoge werkloosheidscijfers waren, waar dit nieuwe middel van tijdsbesteding het eerst van de grond kwam. Hiertegen pleit dat in de vooroorlogse periode het zenden met apparatuur die grotendeels zelf gebouwd moest worden een meer dan gemiddelde technische scholing vergde en ook financieel zeker niet voor de minst draagkrachtigen (waartoe toch de meeste werklozen behoorden) was weggelegd. Ter ondersteuning van de werkloosheidstheorie kan men verwijzen naar de opleving van het illegale zenden aan het eind van de jaren zeventig, begin tachtig, toen de werkgelegenheid in Nederland met sprongen daalde. Daar staat tegenover dat déze toename voor een belangrijk deel aan technologische veranderingen kan worden toegeschreven, alsmede aan het merkwaardige overheidsbeleid ten aanzien van de ongediplomeerde zendamateurs (zie Hoofdstuk I). Toen de sluizen eenmaal waren geopend, stapten nogal wat zendamateurs over op illegale radio.

Generaliserend vermoeden we dat het illegale zenden via radiostations zijn oorsprong vindt op het oostelijke en noordelijke platteland, zich vanaf het midden der zeventiger jaren over geheel Nederland heeft uitgebreid en vooral in de drie grootste steden een steeds vastere positie bij het luisterpubliek heeft weten te verwerven.

Statuscategorieën. In verschillende onderzoeken wordt geconstateerd dat onder de illegale zenders èn onder het luisterpubliek de lagere statuscategorieën oververtegenwoordigd zijn. De nogal vage omschrijving 'lagere sociale klassen' verwijst hoofdzakelijk naar personen met een relatief laag inkomen, met een relatief beperkte opleiding na lager onderwijs, die relatief vaker werkloos of uitkeringstrekker zijn dan het vergelijkbare gemiddelde. Daarnaast treft men onder de illegale zenders relatief veel studenten en scholieren aan, hetgeen wel samenvalt met de aanduiding van een gering inkomen maar niet direct met een laag opleidingsniveau. Het is mogelijk dat de factor leeftijd (voor studenten en scholieren per definitie laag) daarbij als een interveniërende variabele optreedt. Gezien de geconstateerde oververtegenwoordiging van jongeren onder de piraten is er waarschijnlijk sprake van een combinatie van enerzijds jongeren - deels studerend, deels zonder werk - met lage inkomens en/of lage beroepsstatus en anderzijds ouderen die zowel een laag inkomen, een beperkte opleiding als een lage beroepsstatus hebben. Hierop aansluitend is gebleken dat onder het luisterpubliek de waardering voor illegale radio het hoogste is onder de lagere statuscategorieën èn onder de jongeren.

Motieven en houdingen. De redenen om te gaan - en te blijven - zenden, alsmede de voorkeuren van het bewust voor illegale zendstations kiezende publiek, blijken nagenoeg geheel samen te vallen. De wet van vraag en aanbod blijkt ook in het clandestiene circuit werkzaam te zijn. Bij beide categorieën wordt nadrukkelijk gesteld dat de aard van de muziek het belangrijkste motief tot zenden, resp. tot luisteren vormt. Hieraan wordt toegevoegd dat de legale zenders in onvoldoende mate tegemoet komen aan de vraag naar het (populaire) Nederlandstalige lied, meestal van oudere datum (de zgn. "gouwe ouwe" platen). Bij velen houdt deze conclusie tevens een afkeuring of zelfs een afkeer in van de programma's die door de Hilversumse zendgemachtigden worden verzorgd.

Als tweede motief om te luisteren - en waaraan de meeste zendpiraten zo goed mogelijk proberen te voldoen - is de geringe afstand tussen zenders en ontvangers, zoals die door laatstgenoemden, bij vergelijking met het legale aanbod, wordt ervaren. Het beperkte rayon dat door de meeste illegale stations kan worden bestreken is een randvoorwaarde waardoor deze zenders vaak een sterk lokaal, hooguit regionaal karakter hebben. Juist hier ontbreekt de concurrentie nagenoeg geheel. De Nederlandse overheid heeft de ontwikkeling van lokale omroep zoveel en zolang moge-

lijk afgeremd (zie Hoofdstuk I), terwijl de regionale omroep, op het niveau van een landsdeel begonnen en nu vaak een gehele provincie bestrijkend, gedwongen is als een soort filiaal van de nationale zenders te fungeren en bovendien slechts over een beperkt aantal zenduren beschikt.

De bereidwilligheid van de illegale zenders om in afwisseling met de ten gehore gebrachte muziek als 'communicator' op te treden door luisteraars rechtstreeks (via de telefoon) dan wel indirect via aangeboden wensen en groeten in de uitzending toe te laten, blijkt goed te zijn aangeslagen. Verder wordt geconstateerd dat het taalgebruik in deze uitzendingen als 'zeer eenvoudig' kan worden aangemerkt, d.w.z. nogal eens afwijkend van het ABN ("Algemeen Beschaafd Nederlands"), waarbij moeilijke en lange woorden en zinnen zoveel mogelijk worden vermeden. Ook deze benadering zal ongetwijfeld bijdragen tot een positieve waardering van de zijde van een groot deel van de luisteraars, al is er ook wel kritiek op de presentatie. Aangenomen mag worden dat daarnaast de veelvuldige verwijzing naar lokale referentiepunten, naar bekende personen uit de naaste omgeving en naar recente gebeurtenissen de band tussen zenders en luisteraars versterkt. Hoewel de helft van de door de NOS geïnterviewde Nederlanders een zekere mate van onverschilligheid t.a.v. de radiopiraterij opgeeft, is de gebleken waardering voor de illegale zenders toch niet gering te noemen. Ook de groei van het aantal luisteraars in de beginjaren tachtig wijst op een toegenomen acceptatie en appreciatie van deze niet-zendgemachtigden.

Nabeschouwing

Na voorgaande schets van de radiopiraterij in Nederland en van het met de illegale zenders verbonden luisterpubliek mag worden geconstateerd dat een reeds lang in de marge van de nationale samenleving voorkomend verschijnsel in de afgelopen jaren is doorgebroken naar een landelijk niveau van verspreiding en bekendheid. De groei van dit onwettige verschijnsel is nauwelijks door de overheid afgeremd, ondanks pogingen om met behulp van verscherpte wetgeving en strenger optredende gezagsorganen (RCD en politie) de sterk gewassen golf van illegale zenders in te dammen.

Het reeds tientallen jaren ter discussie staande omroepbestel in Nederland is nog steeds niet op een bevredigende wijze gereorganiseerd. Mede hierdoor en begunstigd door tal van hiervoor besproken factoren van technologische en maatschappelijke aard is het illegale zenden door een niet onbelangrijk deel van het Nederlandse volk niet alleen getolereerd, maar tevens geaccepteerd als een alternatief voor bepaalde door de zendgemachtigden geproduceerde programma's. Het begint er op te lijken dat deze voor velen tien jaar geleden nog onbekende vorm van ethercommunicatie - niet alleen voor een beperkte groep zenders maar ook voor een veelvoud van luisteraars - zich meer en meer gaat institutionaliseren. Betwijfeld mag worden, nu zo lang getreuzeld wordt met structuurwijzigingen die de piraten de wind uit de zeilen zouden kunnen nemen, of het zenden via illegale radiostations ooit uitgeroeid kan worden.

Uit het voorgaande is ook gebleken dat het nog wel eens als crimineel gedrag aangeduide optreden van illegale zenders vooral voorkomt bij bevolkingscategorieën die - gelet op het aantal veroordelingen van bepaalde vormen van wetsovertreding - hierbij minder terughoudend zijn dan de gemiddelde Nederlander. Het betreft hier met name: jongeren, mannen, lagere statuscategorieën (aangevuld met studenten en scholieren), bewoners van economisch zwakke regio's en van de drie grootste steden. Uit de besproken studies over het luisterpubliek bleek dat dit is samengesteld uit dezelfde bevolkingscategorieën als de illegale zenders, zodat waarschijnlijk van 'luisterkringen' (zie hierover het volgende hoofdstuk) kan worden gesproken.

Niet geheel duidelijk is geworden of de illegale zenders en hun publiek een gemeenschappelijke ideologie aanhangen, die verder reikt dan hun afkeer van de door de omroeporganisaties verzorgde programma's op muziekgebied. In de studie van het Sociologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen kwamen de onderzoekers tot de conclusie dat er eigenlijk geen sprake was van op emancipatie gerichte uitzendingen van radiopiraten (of 27 Mc-ers). De vraag welke gemeenschappelijke opvattingen de illegale zenders dan wèl tot hun wetsovertredend gedrag hebben gebracht, waarvoor ze de steun en/of waardering van een gelijkgestemd publiek hebben weten te verkrijgen, blijft hiermee onbeantwoord.

Het komt ons voor dat deze vraagstelling te eng en te voorbarig is. Om een beter inzicht te krijgen in de achtergronden van de radiopiraterij is het noodzakelijk eerst een verdere differentiatie aan te brengen tussen de verschillende typen radiopiraten. In de besproken onderzoekin-

gen werd geconstateerd dat een beperkt aantal illegale radiostations kan worden aangemerkt als commercieel; vermoedelijk veel minder dan eenvijfde. Uit de studie van Intomart kwam naar voren dat deze zenders een proces van professionalisering hebben doorgemaakt, vaak over krachtige zendapparatuur beschikken, financiële reserves hebben en vooral in de grotere steden floreren. (Juist deze zenders zijn gebaat bij een hoge bevolkingsdichtheid om hun adverteerders tevreden te kunnen stellen.) Bovendien presenteert een aantal van hen zich als de erfgenamen van de clandestiene zeezenders uit de zestiger jaren. Hun aversie tegen de officiële radioprogramma's (bijv. Hilversum III is geen echte popzender geworden) berust nogal eens op concurrentiezucht met de bedoeling commerciële lokale radio te willen maken; het onderscheid met de door hen bestreden zendgemachtigden is daardoor vaak erg klein. De muziekkeuze en de wijze van presenteren door de discjockey's wijzen eerder op wedijver om het bestaande omroepmonopolie te doorbreken dan op hobbyïsme. Vermoedelijk is deze categorie illegale zenders het meest bedreigend voor het omroepbestel (5).

De overige zenders zijn vaker op het platteland of vanuit kleinere steden actief, laten zich niet of nauwelijks met reclame in, beschikken veelal over bescheiden apparatuur, hebben meestal een beperkt bereik en zijn minder goed (met geringere reserves) opgewassen tegen het overheidsoptreden in dezen. Juist zij zullen vermoedelijk vaker uit idealisme of hobbyïsme handelen, o.a. blijkend uit relatief grote investeringen. Hun drijfveren zijn veel minder doorzichtig dan die van de commerciële etherpiraten; deze laatsten zullen proberen tenminste hun onkosten alsmede hun financiële risico's in de advertentietarieven door te berekenen.

Ook onder de niet-commerciële zenders kan een verscheidenheid bestaan die uit de tot nu toe verrichte onderzoeken niet naar voren is gekomen. Eveneens kunnen regionaal uiteenlopende gedragspatronen bepalend geweest zijn voor deelneming aan en beoordeling van het illegale zenden. Het gaat daarbij niet alleen om motieven van radiopiraten maar evenzeer om de vraag waarom bepaalde zenders een zekere populariteit bij het publiek weten te verwerven. Zoals uit de citaten aan het begin van het eerste hoofdstuk blijkt, kan de solidariteit met illegale zenders vergaande gevolgen hebben. Om op deze - en daarmee samenhangende - vragen een antwoord te verkrijgen is een bestudering van illegale zenders en

hun publiek op lokaal of micro-niveau noodzakelijk. In het volgende hoofdstuk zal verslag uitgebracht worden van een poging daartoe.

III. ILLEGALE RADIO IN EEN MIDDEN-BETUWSE REGIO

In aansluiting op de literatuurbespreking zal nu gerapporteerd worden over een onderzoek waarmee in het voorjaar van 1983 in de gemeente Valburg (Midden-Betuwe) werd gestart.

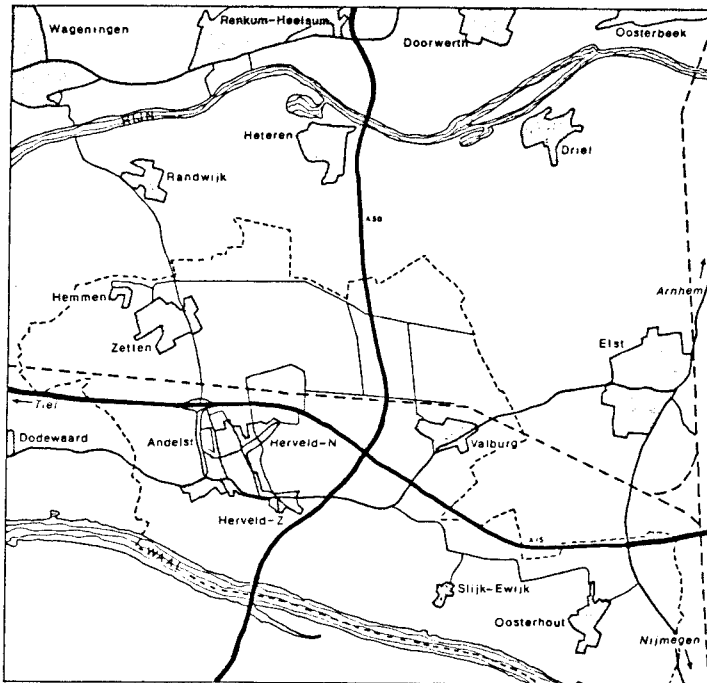
De keuze van het onderzoeksgebied berustte op een drietal overwegingen:

- een gebied met een overwegend plattelandskarakter op een zo ruim mogelijke afstand van stedelijke, industriële of forensenkernen; dit vanwege de in het vooronderzoek bevestigde veronderstelling dat de categorie commerciële zenders daar zelden zal worden aangetroffen. (In de literatuurbespreking werd al opgemerkt dat deze zenders vanwege hun ten dele afwijkende zendmotieven onderscheiden moeten worden van de overige zendpiraten.)
- een plattelandsgemeente met een relatief omvangrijke categorie autochtone informanten die op de hoogte zijn van de belangrijkste ontwikkelingen in de tijdsbesteding van de inwoners gedurende de afgelopen halve eeuw.
- een gebied op een zodanig geringe afstand van Wageningen dat het mogelijk is in laatstgenoemde plaats ook de uitzendingen van relatief zwakke radiostations te volgen. (Als bijzondere overweging gold nog dat gebruik gemaakt zou kunnen worden van eerder verkregen contacten met een radiozendteam in Andelst.)

Een beknopte sociaal-geografische beschrijving van het onderzoeksgebied kan hier nog aan worden toevoegd.

Als centrum van het onderzoek werd het dorp Andelst uitgekozen; hier is o.a. het gemeentelijk bestuursapparaat van de gemeente Valburg gevestigd. De gemeente omvat zeven kerkdorpen, waarvan Zetten het grootste is. De rijkswegen A50 en A15 doorsnijden deze gemeente. In de naoorlogse jaren heeft het dorp Andelst zich ontwikkeld van een min of meer geïso-

leerde, hoofdzakelijk agrarische samenleving naar een moderne plattelandskern met een niet onaanzienlijke vestiging van kleine industrieën. Het dorp heeft zijn agrarisch karakter echter niet geheel verloren; o.a. langs de Waal en aan de westzijde van Andelst woont een aantal als grote boeren aangeduide akkerbouwers, die moderne landbouwbedrijven exploiteren. Ook zijn er in en om het dorp vele fruitkwekers werkzaam, die hard en/of zacht fruit telen. Op de grens van Andelst en Zetten ligt een coöperatieve tuinbouwveiling. De ligging nabij de grote verkeerswegen (en aan de spoorlijn Tiel - Arnhem/Nijmegen) heeft bijgedragen tot de vestiging, c.q. de groei van tal van handels-, transport- en toringcarbedrijven. Andelst is een tweelingdorp; vooral in de afgelopen kwart eeuw is het meer en meer samengegroeid met het dorp Herveld, met name met Herveld-Noord.

Doel van het onderzoek was inzicht te verkrijgen in de betekenis van de illegale radio-uitzendingen voor de plaatselijke bevolking. Op drieërlei wijze is getracht hiervoor materiaal te verzamelen, nl. door:

1. het bijeenbrengen van feiten, meningen, vermoedens, etc. omtrent het illegale zenden ter plaatse. Hiertoe dienden zoveel mogelijk

- zenders, c.q. zendteams en direct betrokkenen (fanclubbestuurders, lokale autoriteiten, etc.) te worden geïnterviewd;
2. het interviewen van luisteraars en niet-luisteraars, hoofdzakelijk in een beperkt gebied. Hierbij werd er vanuit gegaan dat autochtonen dorpsbewoners de beste informanten over de plaatselijke situatie zijn (de gevolgde werkwijze zal naderhand worden toegelicht);
 3. het interviewen van zgn. dorpskenners die in staat geacht mochten worden waardevolle inlichtingen te kunnen verschaffen over de tijdsbesteding van hun dorpsgenoten in de loop der jaren. Aan hen kon bovendien een oordeel over de plaatselijke illegale zenders worden gevraagd.

Er is voor deze aanpak, waarbij dus geen gebruik gemaakt werd van gestructureerde vragenlijsten of statistische gegevens, gekozen, omdat verwacht mocht worden dat het wantrouwen tegenover buitenstaanders groot zou zijn. Om die reden is een der onderzoekers zelf een tweetal maanden in het kerndorp Andelst gaan wonen. Naast deze vorm van participerende observatie is het open interview als centrale onderzoeksmethode gebruikt. (Om de betrokkenheid van de respondenten bij de lokale ontwikkelingen, m.n. de illegale radio-uitzendingen, zo goed mogelijk te belichten zal veelvuldig uit de gespreksprotocollen worden geciteerd.)

Maatschappelijke ontwikkelingen in het onderzoeksgebied

Voor een goed begrip van de hierna weer te geven onderzoeksresultaten is het gewenst eerst een ruwe schets van de maatschappelijke ontwikkelingen in de afgelopen halve eeuw te geven. Hiervoor is hoofdzakelijk geput uit de protocollen van de interviews met de dorpskenners. Dezen werden in eerste instantie benaderd met de vraag hoe de vrijetijdsbesteding van de plaatselijke bevolking in de loop der jaren veranderde. Daarnaast zal worden geciteerd uit de interviews met andere autochtone bewoners, teneinde arbeid en vrije tijd vroeger en nu, de sociale relaties tussen de dorpingen en de recreatieve tijdsbesteding in het verleden te illustreren.

Uit de gegevens die over het streekverleden loskwamen, rijst het beeld op van een dorpsgemeenschap waarbinnen het handelen van de inwoners grotendeels volgens ongeschreven regels - in het kader van traditioneel bepaalde relaties en posities - tot stand kwam. De meerderheid van de

dorpsbewoners was vroeger direct of indirect verbonden met de gang van zaken in het agrarische bedrijf. Het levensritme - zowel per dag als per seizoen - was in sterke mate afhankelijk van factoren die ook in de landbouw een belangrijke rol speelden. Veel (tijds)ruimte voor recreatieve activiteiten bestond er een halve eeuw en langer geleden dan ook niet, in het bijzonder niet bij degenen die het aan de middelen ontbrak om zich hieraan na lange en zware werkdagen te wijden. Ter illustratie hiervan de volgende citaten:

"Er moest gewerkt worden, anders kwam er geen brood op de plank. Er werd zelfs op zondagen gewerkt (koeien melken, kassen ontluchten)."

"Jaarlijks kregen knechts en landarbeiders ca. 14 dagen zgn. landbouwverlof: dan kregen ze van hun werkgevers toestemming om in de kersen oogst te gaan werken. Dit werk, waaraan vaak ook vrouwen en kinderen meededen, werd beter betaald dan hun reguliere arbeid. Ook kleine boeren boden hun diensten aan."

"De grote boeren hadden knechts en dagloners in dienst. De laatsten werkten 's zomers in de oogst en in het najaar aan klussen in en rond de boerderij. Met vorst en sneeuw konden ze niet werken, dus moesten ze zorgen dat ze altijd wat achter de hand hadden. Sociale voorzieningen waren er niet."

De sociale tegenstellingen binnen de, tot ver na de tweede wereldoorlog sterk geïsoleerde, streek waren niet gering. Ten dele berustten deze op de onderlinge verschillen tussen de dorpen (sociaal-geografische identiteit), daarnaast ook op godsdienstige verschillen. Laatstgenoemde vielen grotendeels samen met de dorpsgrenzen; waar dit niet het geval was zijn nogal eens 'culturele minderheden' ontstaan (religieuze identiteit) (1). Dwars door deze geografische en religieuze verscheidenheid heen liep het standsonderscheid, waarmee een vrij strakke indeling naar statusgroepen gepaard ging. Dit laatste onderscheid manifesteerde zich niet alleen in verschil in inkomen en materieel bezit (klasse-identiteit) maar impliceerde tevens relatief grote culturele verschillen (standsidentiteit); deze verschillen trof men binnen zowel de geografische als de religieuze groeperingen aan.

Het samengaan van bovengenoemde hoekstenen van de dorpssamenleving, nl. locatie, religie en status, heeft tot een gecompliceerd netwerk van sociale relaties geleid, waarbinnen zich het grootste deel van de interne communicatie afspeelde en trouwens nog steeds afspeelt. Daarbij dient bedacht te worden dat in oude dorpssamenlevingen het individuele hande-

len tevens in sterke mate ingeperkt werd door de bloedverwantschappelijke groep. De veelal sterk geïnstitutionaliseerde subcultuurpatronen in deze - geringe aantallen deelnemers omvattende - samenlevingen impliceerden vroeger bovendien een rigide systeem van sociale controle en afweer tegenover buitenstaanders (de "out-group"). Dit berustte vooral op het idee dat hiermee de sociale continuïteit van de samenleving het beste gediend is.

Statusidentiteit. Tijdens de interviews werd, wanneer naar de samenlevingsstructuur in het verleden gevraagd werd, herhaaldelijk één bevolkingsgroep de meest dominante genoemd, nl. die van de grote boeren. Dezen bekleedden vroeger de meeste leidende posities, zowel in belangenorganisaties als in school- en kerkbesturen, het gemeentebestuur en in vele verenigingen. Hun invloed op het dorpsleven is gedurende de laatste kwart eeuw steeds verder afgenomen, waarbij de openlijke stands- en klasseverschillen zijn gereduceerd. De meeste agrariërs rekenen zich tegenwoordig tot de middengroep van min of meer kleine zelfstandige ondernemers, waarin zij geen uitzonderlijke, overheersende rol meer spelen.

Religieuze identiteit. De meerderheid van de dorpskenners, met name de 40-plussers, ziet de godsdienstige verschillen binnen de bevolking nog als een reële achtergrond van uiteenlopend individueel gedrag, maar merkt daarbij op dat de oorspronkelijke tegenstellingen nagenoeg geheel verdwenen zijn. Zoals vroeger in de gehele Nederlandse samenleving werd ook hier de godsdienstige verscheidenheid vertaald in de vorming van exclusieve groeperingen ("zuilen"). Nog steeds heeft op veel plaatsen de differentiatie in maatschappelijke blokken - op basis van levensbeschouwelijke groeperingen - stand weten te houden, zoals bijvoorbeeld in het onderwijs, vele belangenorganisaties en een deel van het verenigingsleven. Deze verzuilde structuur, die tot na de tweede wereldoorlog niet alleen als een vanzelfsprekende of onvermijdelijke realiteit werd geaccepteerd maar door velen als een waardevol uitgangspunt voor de organisatie van het maatschappelijke leven werd beschouwd, is in de tweede helft van de twintigste eeuw steeds verder uitgehold.

In de interviews werd nogal eens naar voren gebracht dat sinds een aantal jaren tussen de verschillende kerkelijke groeperingen, evenals in het daaraan verbonden verenigingsleven, vrij goed wordt samengewerkt; ook vindt er - vooral bij jongeren - een toenemende vermenging van de religieuze groeperingen plaats, door huwelijk bijvoorbeeld. Er werd

hierbij echter een uitzondering gemaakt voor een sub-groep van Hervormden, die zich verenigd heeft in de Gereformeerde Bond. Deze groep zoekt eerder samenwerking met geloofsgenoten buiten de plaats dan met andersdenkende dorpsgenoten.

Sociaal-geografische identiteit. In de loop van de zestiger en zeventiger jaren nam het isolement van de hier besproken dorpen sterk af, o.a. door de openstelling van de nabijgelegen autosnelwegen A50 en A15. Een ruilverkaveling (1965-1971) en een snelle industriële expansie van vooral midden- en kleinbedrijven leidden tot nog meer schaalvergroting en - buiten de landbouw - tot meer werkgelegenheid. Deze uitbreiding vond behalve in de (lichte) industrie vooral plaats in de dienstensector, waarbij die in de vervoers- en verkeerssector opvalt. Gevolgen hiervan waren o.a. een toenemende migratie en een sanering van de slechte huisvestingssituatie, hetgeen tot een groeiend vestigingsoverschot leidde. Het merendeel van de nieuwkomers (steevast aangeduid als 'import') wordt slechts tot op zekere hoogte door de autochtone bevolking geaccepteerd. Tijdens de interviews werden niet alleen misprijzende opmerkingen genoteerd over nieuwe bewoners die zich isoleerden ('a-sociaal' noemde een van de dorpskenners hen), maar evenzeer ten aanzien van degenen die zich in het organisatie- en verenigingsleven hebben gestort en al spoedig - op grond van overrepresentatie in bestuurs- en andere functies - als 'baasspelers' werden aangemerkt. (Eenmaal werd door een insider melding gemaakt van het jarenlang uitgestelde aftreden van een autochtoon bestuurslid van een vereniging om de benoeming van een niet-autochtoon te voorkomen.) De grote aandacht die dorpskenners aan dit onderwerp besteedden houdt vooral verband met hun eigen positie in de dorpsamenleving.

"De import heeft zich naar voren gedrongen, erger: ze passen zich niet aan aan de oude waarden en normen van het dorp. Ze kijken letterlijk op de 'achterlijke' dorpingen neer."

"De import maakte een eind aan de oude dorps sfeer. Ik kende vroeger iedereen. Het dorp is volgebouwd met nieuwbouw. Het echte dorp is verdwenen. Niet dat we echt last hebben van de import, maar ze zitten meer dan genoeg in verenigingen. Het zijn vaak beste lui, zeker wanneer ze zich 'geven', zich een beetje aanpassen aan het leven in Andelst. Vroeger groette iedereen elkaar; als je dat als nieuweling ook doet, zit je goed."

"De dorps sfeer is met de komst van de import totaal verdwenen. De import heeft stadse gewoonten meegenomen. Ze dringen zich overal in, in verenigingsbesturen, schoolbesturen, etc. en dringen de dorpsbewoners hun normen op. Dat is fout, een Betuwnaar heeft een

harde kop, is koppig, laat niet zo gemakkelijk over zich heen lopen."

Door de import verandert het hele aanzien van het dorp. "De scholen nemen stadse gewoonten over, de dorpsjeugd komt met de stadse kinderen in aanraking en neemt van hen over. Het dialect verdwijnt, dat is heel erg." En de jeugd neemt ook de disco-cultuur over. "Ze rijden op hun zestiende brommer en karren op hun achttiende in een auto, ze kunnen zo veel meer van de wereld zien."

"Zij hebben zich bij verenigingen aangesloten. Dat is op zich wel goed, maar ze hebben de mensen van Herveld en Andelst verjaagd."

Anderen (jongeren) zijn milder in hun oordeel. Zij gaan meer met import om dan voorgaande sprekers. Via school, vereniging, bibliotheek. "Dat blijken dan ook maar gewone mensen." Dat ouderen vreemd tegen allochtonen aankijken vindt een woordvoerster zoiets als "wat de boer niet kent...." Ze heeft in Nijmegen op school gezeten, daar was het voor haar ook gemakkelijk aarden, al zou ze er nooit willen wonen.

"De sfeer is de laatste jaren juist verbeterd in het dorp. De mensen letten niet zoveel meer op elkaar. Met de import is het gemakkelijk contact leggen. Zij hebben in het dorp verbeteringen gebracht. Het verenigingsleven bloeit, ze zitten in allerlei comité's, ze zijn veel actiever dan de oude bevolking. Die zie je daar niet zoveel."

Wat de vrijetijdsbesteding in verenigingsverband betreft: deze kan voor de tegenwoordige tijd als actief worden getypeerd; vaak werd het dorpsbindende karakter ervan geprezen. Ook werd wel toegegeven dat de 'import' hierbij een activerende rol heeft gespeeld en nog speelt. Als voorbeelden van nieuw opgerichte of weer opgebloeide verenigingen werden o.a. genoemd: de historische vereniging, de schietvereniging, de zwemvereniging, de wielierclub, de hobbyclub en de windsurfclub.

Behalve op de in verenigingen geïnstitutionaliseerde vormen van vrijetijdsbesteding werd vooral dieper ingegaan op de informele relaties die er vroeger bij de plaatselijke bevolking bestonden.

"Vóór de tweede wereldoorlog was er in het dorp niet zoveel te doen. Er waren af en toe muziek- of toneeluitvoeringen, er was eens per jaar een dorpsfeest, het concours hippique met boerenpaarden. Verder was er in Nijmegen eens per jaar kermis en was er in Wageningen en Zetten voetbal. Voor verenigingen - voor zover ze bestonden - was veelal geen geld. Bioscoopbezoek en dansen (in Nijmegen) waren niet alleen te duur, na een lange week hard werken had je er de puf ook niet voor. Kermis of carnaval was er niet. Vakantie was er evenmin (tenzij er geen werk was), er werd het hele jaar door zes dagen per week gewerkt."

Jongeren gingen op zondagen in het weiland voetballen, of gingen naar Wageningen of Zetten om naar een voetbalwedstrijd te kijken. In het dorp hadden ze een verzamelplaats (in Andelst was dat: hoek Hoofdstraat/Kerkstraat): de 'vergaderplaats'. Op zaterdagavond en zondagen kwamen ze daar bij elkaar en vertelden verhalen, de laat-

ste nieuwtjes, etc. Er was verder weinig te doen en geld om naar de stad te gaan had je niet. Ook op de dijk ("den diek") waren er van die verzamelplaatsen.

In Andelst alleen waren er 7 café's: De Kersenboom, Sip, Smaling, één in de Waalstraat, één in de Hoofdstraat en de nu nog bestaande De Posthoorn en Het Wapen van Andelst. Caféhouders combineerden hun bedrijf veelal met keuterboeren, anders was er geen droge boterham te verdienen. In de meeste café's was een biljart; een borrel kostte 5 cents. Tot de vaste bezoekers behoorden meest vrijgezelle mannen. Boeren (met name de grote boeren) kwamen meestal niet in het café. Arbeiders en dagloners wel. Ook bezochten veel reizigers de uitspanningen. Zij die te paard kwamen konden hun rijdier kwijt aan de balie (buiten), waar een havertrog was.

De mensen hadden eerbied voor het gezag. De politie greep in bij knokpartijen, bestrafte jongens die in een wei voetbalden of een fikkie stookten. "Wanneer de politie je op heterdaad betrapte was je er gloeiend bij, dan kreeg je een uitbrander. Thuis kreeg je dan nog eens de wind van voren. Tijdens partijtjes voetbal stond er altijd wel iemand op de uitkijk. Wanneer de politie naderde dan holde de hele troep hard weg."

"Vroeger had je ontzag voor hogeren: je deed je pet af voor de baas omdat je bang was dat je ontslagen zou worden. Je had werk (lees: geld) nodig. Je stond stil als de dominee of de pastoor langs fietste."

Wat de tegenwoordige informele contacten betreft werd niet alleen gewezen op de kaartavonden en -middagen, die vooral veel bij Rooms-Katholieke autochtonen voorkomen, maar ook op de zeer frequente bezoeken aan familieleden, die min of meer typerend zijn voor de Betuwse dorpen. Aangezien de ouderen merendeels afkomstig zijn uit grote gezinnen, zijn onder hen de familiecontacten het omvangrijkst. Ter illustratie werd door verscheidene dorpskenners vermeld dat op hun verjaarsvisites 50-80% van de aanwezigen tot de familie behoort. Voorts werd opgemerkt dat in sommige buurten de familiesolidariteit nog zo groot is dat bij ernstige ziekte of andere moeilijkheden geen of zeer laat de hulp van buitenstaanders (artsen etc.) wordt ingeroepen.

Door de meeste dorpskenners werd er tevens aan herinnerd dat de burenhulp tot voor kort van uitzonderlijk grote betekenis was. In enkele buurten is deze nog niet geheel verdwenen. Ook andere autochtonen beklemtoonden - meestal niet zonder nostalgie - de sterke informele binding tussen buurtgenoten. Ter afsluiting volgen hier nog enkele uitspraken van oudere dorpelingen.

Een belangrijke tijdspassing was vroeger het 'buurten' (op bezoek gaan bij bureu, kennissen en familie). Hoewel de meeste mensen bij elkaar de deur niet plat liepen en er weinig tijd was voor urenlange koffieleut, ging menigeeen 's zondags ('s winters ook wel doordeweeks) op bezoek. Vooral in RK-kringen werd er dan gekaart.

"Toen mijn man enkele malen naar het ziekenhuis moest voor operaties, waren de bureu een grote steun. En andersom schieten wij te hulp bij de bureu als dat nodig is."

"Als je eens weg moest dan was het vanzelfsprekend dat de bureu een oogje in het zeil hielden."

"Als je vroeger bij de bushalte stond omdat je naar Nijmegen ging en er kwam een bekende met een auto langs, dan stopte hij en vroeg of je mee wilde. Tegenwoordig mag je blij zijn als ze je groeten."

"Vroeger hadden de mensen veel meer tijd. Wanneer een voerman met paard en wagen langs kwam, mochten de kinderen met hem mee. Nu alles met de auto gaat en je zou denken dat mensen daardoor meer tijd hebben, hebben ze juist helemaal geen tijd meer. De mensen zijn gehaaster geworden."

"Toen hadden de mensen nog tijd. Als de slagers- of bakkersknecht langs kwam had hij altijd tijd voor een bak koffie. Tegenwoordig moet je zelf naar de supermarkt. Daar negeren de mensen elkaar."

Telkenmale klinkt de klacht dat mensen het te druk hebben voor het oude 'buurten', voor verenigingen, etc. De TV wordt als boosdoener aangewezen (in de beginjaren, vertelde een vrouw, was het normaalvanwege de nieuwigheid - dat de TV bij bezoek aan bleef, ook al was er de hele avond boksen op).

Ondanks allerlei voorzieningen vindt een aantal, merendeels oudere, mensen dat de sfeer in het dorp verslechterd is. De mensen hebben nergens tijd meer voor, vinden ze, het leven is gehaaster geworden.

"De mensen negeren elkaar, je hebt geen contact meer met je bureu. Het maakt niet uit of het nieuwe mensen zijn of dorpsbewoners, ze zeggen niets meer. Alsof je iets fout gedaan hebt. De mensen hebben niets meer voor elkaar over."

Geconstateerd dient te worden dat van de van oudsher aanwezige, samenbindende instituties, nl. de familie, de buurt en de kerk, de eerstgenoemde zich in dit plattelandsgebied het langst heeft weten te handhaven. De andere twee zijn onder invloed van o.a. migratie- en secularisatieprocessen sterk in betekenis afgenomen. (De achteruitgang van de kerk wordt ten dele versluierd door de - tot voor kort - grote religieuze homogeniteit van bloedverwantschappelijke groepen.) Bovendien is een groot deel van de familieleden van autochtonen op geringe afstand woonachtig; dit is vooral een nawerking van het langdurige isolement van de bestudeerde dorpen. In dit verband kan ook gewezen worden op het voorkomen van familienamen die elders niet worden aangetroffen.

Ook de vierde hoeksteen van de (plattelands)samenleving, de standenstructuur, viel tot niet zo lang geleden nagenoeg geheel samen met de

indeling van de familiegroeperingen. Zoals vroeger bepaalde families in bepaalde buurten woonden en tot bepaalde kerkgenootschappen behoorden, zo werden zij ook tot bepaalde statusgroeperingen gerekend. Pas vrij recent is binnen familiegroepen de differentiatie naar woonbuurt, statuscategorie en kerkelijke gezindte toegenomen, bijvoorbeeld tussen de generaties of tussen verwanten in de tweede en derde graad. Vermoedelijk zullen in de naaste toekomst de familiebanden en -contacten verder worden aangetast door deze veranderingen. Voorlopig overheerst nog - tenminste in de ogen van de oudere dorpskenners - de overtuiging dat statuscategorie en familiegroep grotendeels samenvallen.

Illegale radiozenders in de gemeente Valburg en omgeving

In deze paragraaf zal een beschrijving worden gegeven van de lokale radiostations die in het onderzoeksgebied beluisterd werden. (Er werd ook wel op zenders buiten het gebied afgestemd maar die waren in hoofdzaak bemand door mensen die men niet kende.) In het begin van het onderzoek werden, door één van de onderzoekers die zeven weken in het dorp Andelst woonde, via rechtstreekse interviews gegevens verzameld over 18 illegale zenders. Hierbij waren in totaal 23 programmaverzorgers betrokken. De zendstations bevonden zich, voor zover kon worden nagegaan, in de dorpen Herveld, Andelst, Oosterhout, Valburg en Dodewaard. Van deze 18 zenders werkten er zes samen, in die zin dat dezen over twee zendinstallaties beschikten en daarvan beurtelings gebruik maakten. Van de overige 12 zenders waren er vijf niet meer actief, zodat op het moment van onderzoek 9 zendstations in gebruik waren en - tot mei 1983 - onder 13 verschillende zendernamen regelmatig te beluisteren vielen. In Tabel 3 worden de 18 zenders met hun zelfgekozen piratennamen vermeld.

Tabel 3. De in de gemeente Valburg e.o. aangetroffen radiozenders (1983)

zenders	aantal pro-grammamakers	lokatie	activiteit
1. Calypso	1	Herveld	non-actief
2. Invicta	1	Andelst	actief
3. Mexico	3	Herveld	actief
4. Black Molly	1	Herveld	actief
5. Rona Lisa	1	Dodewaard	actief
6. Chiel en Bartje	2	Dodewaard	actief
7. Lady Valencia	1	Dodewaard	actief
8. Breston	1	Oosterhout	actief
9. Vrije Vogel	1	Oosterhout	actief
10. Vrij Nederland	2	Herveld	actief
11. De Molenaar	1	Valburg	actief
12. Duo Nooitgedacht	2	Andelst	actief
13. Brouwerszoon	1	Andelst	actief
14. De Hulk	1	Andelst	actief
15. Regenboog	1	Herveld	non-actief
16. Zender zonder naam (ZZN)	1	Andelst	non-actief
17. Naamloos station	1	Andelst	non-actief
18. Naamloos station	1	Andelst	non-actief

De 23 programmamakers behoorden in grote meerderheid tot de arbeidersklasse en een enkele tot de middenstand. Voorzover de mannen werkten (11) waren 4 van hen chauffeur/expediteur, 2 bouwvakker, 1 fabrieksarbeider, 1 magazijnbediende, 1 employé (verkoper grootbedrijf), terwijl van 1 man het beroep onbekend bleef. De overige mannen waren schoolgaand (3 LTS), arbeidsongeschikt verklaard (3) of werkloos (2). De vier vrouwen waren allen huisvrouw. De leeftijden van de programmamakers varieerden van 15 tot 58 jaar; de meesten waren tussen 30 en 40 jaar. De overgrote meerderheid was autochtoon.

Beknopte karakterisering van de lokale radiozenders

De ontstaansgeschiedenis van de afzonderlijke zenders laat zich als volgt samenvatten: In de jaren zeventig stapte de man achter radio Calypso, na een jaar illegale radiocommunicatie op de 27 MHz, over naar de 3 meter-band, waar hij met illegale radioprogramma's begon. Hij heeft de laatstgenoemde vorm van radiozenden in Herveld en Andelst geïntroduceerd. Radio Regenboog werkte met hem samen.

Radio Invicta had aanvankelijk een eigen station in Andelst en later in Elst; daarna werkte hij enige tijd samen met een der andere lokale zenders. Vanaf eind 1982 exploiteerde hij een commerciële zender in Andelst

onder bovengenoemde naam. Daarbij werd hij gesponsord door enkele particuliere bedrijven, voor wie hij reclameboodschappen uitzond. Zijn streven was gericht op een zo professioneel mogelijke wijze van programmamaken; zowel technisch: betrouwbare zendapparatuur, als inhoudelijk: naar zijn inzicht interessante en onderhoudende radioprogramma's, met veel jazz- en popmuziek. Daarnaast verzorgde hij gedurende korte tijd televisie-uitzendingen, een initiatief dat hem door de andere illegale zenders in de regio - en door de overheid - niet in dank werd afgenomen.

Alle overige zenders opereerden niet-commercieel (werden niet gesponsord) en brachten doorgaans Nederlandstalige verzoekplaten-programma's met soms enkele Duitse of Engelse platen. Enkele zenders probeerden meer van hun uitzendingen te maken dan alleen het aankondigen van een plaat en het vermelden van de namen van de aanvra(a)g(st)ers en van degene(n) aan wie de plaat werd opgedragen. Deze zenders presenteerden zich als de belangrijkste lokale informatiebron, gaven in hun programma's vaak een toelichting op de aangekondigde muziek, waren soms conferencier, nodigden regionale bekendheden uit om zich in hun programma te laten interviewen, etc. Buiten hun radioprogramma's timmerden zij ook nog met andere middelen aan de weg; sommigen exploiteerden een discotheek, waarmee zij kermissen, bruiloften en andere feesten opluisterden. De overige zenders traden veel minder op de voorgrond en werden o.a. daarom door de 'groten' als 'kleine' zenders beschouwd. Deze indeling werd door laatstgenoemden aangevochten, waarbij zij o.a. het aantal reacties van luisteraars als graadmeter hanteerden.

De zenders die zich als 'grote' presenteerden - of door hun luisterpubliek als zodanig werden aangeduid - waren Radio Mexico, Black Molly, Breston en tot op zekere hoogte ook Vrij Nederland. Laatstgenoemde bleek echter een beperkt bereik te hebben en werd (zoals uit het publieksonderzoek bleek) vrij weinig beluisterd. Radio Breston was in het dorp Oosterhout gevestigd en wilde eigenlijk niets met het onderzoek te maken hebben. Zijn apparatuur was kort daarvoor door de RCD in beslag genomen. De andere twee zenders (Mexico en Black Molly) bleken in een hevige concurrentiestrijd gewikkeld, die kort voor het begin van het onderzoek escaleerde tot een kleine etheroorlog, waarbij ook het luisterpubliek betrokken raakte. Om de achtergronden hiervan beter te kunnen begrijpen zal eerst een korte karakteristiek van deze beide zenders worden gegeven.

De man achter radio Mexico speelde, behalve in de door hem en zijn medewerkers verzorgde uitzendingen (op zondag en dinsdagavond), ook op andere manieren een rol in Herveld, Andelst, Oosterhout en omgeving. Hij verkreeg als bestuurslid en elftalleider van een voetbalclub al jaren geleden een zekere bekendheid. Als onderdeel van zijn vaste zondagmorgenuitzendingen wekte hij de luisteraars op naar de in de regio te spelen voetbal- en andere sportwedstrijden te gaan kijken. Ook andere lokale evenementen werden door hem aangekondigd, zich daarbij excuserend indien hij de naam van een etablissement (waar een bijeenkomst plaats zou vinden) moest noemen. Verder maakte hij reportages van o.a. de avondvierdaagse in Herveld/Andelst. Er ontstond een fanclub van radio Mexico; in zijn streven naar erkenning als belangrijkste lokale zender werd hij bijgestaan en geadviseerd door een ex-politieman. Zijn medewerkers waren meestal ex-zenders (o.a. de Nachtegaal en Speedy Gonzales), die er na enige tijd de voorkeur aan hadden gegeven een aantal uren zendtijd bij de veel beluisterde radio Mexico te verzorgen.

Radio Black Molly werd herhaaldelijk de grote rivaal van radio Mexico genoemd en in feite ging het tussen deze twee om de hegemonie in de dorpen Herveld en Andelst, waar - naar beider overtuiging - slechts plaats zou zijn voor één lokale zender. Enkele jaren daarvoor bestond er een zekere mate van samenwerking, waarbij er naar gestreefd werd elkaars programma's zoveel mogelijk aan te vullen. Black Molly maakte bijvoorbeeld op zondagavond de uitslagen bekend van de op die dag gespeelde sportwedstrijden. Later echter botsten de twee zenders, o.a. naar aanleiding van een persbericht van radio Mexico en een verschil van mening over door beiden geclaimde zendtijd, hetgeen ook in opmerkingen tijdens de uitzendingen tot uitdrukking kwam. De presentatie van Black Molly werd onconventioneel genoemd en door anderen als 'ruig' betiteld. Zijn manier van optreden werd in Herveld (en daarbuiten) zowel gewaardeerd als afgekeurd. Hij organiseerde o.a. moddergevechten en piratenvoetbal tussen aanhangers van verschillende zenders.

Wat de overige zenders betreft hebben Rona Lisa en de met haar gelieerde zenders altijd getracht zich zoveel mogelijk buiten de conflicten in Herveld/Andelst te houden. Er bestaat een nauwe familieband met de zenders rond het zendstation Duo Nooitgedacht in Andelst; voorts is de zender De Molenaar ook familie en zijn er in de verte bloedverwantschappelijke relaties met de zender van radio Mexico. Tenslotte: radio Vrije Vogel staat alom bekend als een vrijbouter die lange tijd vanuit een

caravan tussen Herveld en Slijk-Ewijk zond en daar ook woonachtig was. Hij werd er nogal eens van beticht storingen te veroorzaken en klachten niet serieus te nemen. Tijdens het onderzoek woonde hij in Oosterhout en stuurde vandaar uit zijn programma's op onregelmatige tijdstippen de ether in.

De gebruikte apparatuur

De zend- en afspeelapparatuur bestaat bij vrijwel alle illegale zendstations uit dezelfde onderdelen; kwalitatief kunnen de installaties echter sterk verschillen. Tot de afspeelapparatuur behoren doorgaans: twee platenspelers, een cassettedeck, een mengpaneel en een microfoon. Tot de zendapparatuur: een zender, versterker, oscillator/modulator, voeding, koeling, antenne, meet- en regelapparatuur, variërend van een tuner om het eigen programma te kunnen ontvangen tot geavanceerde digitaal-frequentiemeters toe. De antenne kan een rondstraler zijn of een zgn. richtantenne, waarmee bewust naar een bepaald doelgebied gezonden kan worden en waarmee het risico dat op andere antennes (bijv. de centrale antenne, antenne van het politiebureau) wordt ingestraald veel kleiner is dan bij een rondstraler.

Alle tijdens of vlak vóór het onderzoek actieve stations zonden uit op de FM, d.w.z. de 3 meter-band (frequentie 88 - 108 MHz). De verdeling van de negen in begin 1983 actieve zendstations was als volgt:

Tabel 4. Zendfrequenties van de in de gem. Valburg e.o. aangetroffen radio-stations

frequentie in MHz	actieve zenders
lager dan 100	1
100 - 102	4
102 - 104	1
104 en hoger	3

Aanvankelijk zonden de meeste illegale stations uit op frequenties tussen 100 en 102 MHz. Tengevolge van de enorme vlucht die de radiopiraterij doormaakte, raakte dit deel van de band steeds voller. Een aantal verhuisde toen naar frequenties tussen 102 en 104 MHz, maar momenteel is het gemeengoed geworden om de frequenties tussen de 104 en 106 MHz te

benutten. Commercieel ingestelde zenders (en dat geldt ook voor de ene vanuit Andelst zendende piraat) kiezen veelal frequenties tussen 90 en 100 MHz, waarop ook de legale FM-zenders zitten. De kans op veel luisteraars, bijvoorbeeld die op zoek zijn naar een niet-Hilversumse zender, is hier veel groter.

Er bestaat een direct verband tussen het zendvermogen en de geografische reikwijdte van het uitgezonden signaal. Hoe zwaarder de zender, des te groter de afstand waarop deze nog te ontvangen is. In de begintijd (ca. 1979) hadden de meeste zendstations een gering vermogen. Met zo'n kleine 'bak' (van circa 5 Watt) konden ze vrij gemakkelijk ook buiten de gemeentegrenzen ontvangen worden, bijvoorbeeld in Arnhem en Nijmegen (10 tot 20 km). Toen in 1981 het aantal zenders op de 3 meter-band sterk was toegenomen, werd de reikwijdte van het signaal bij een gelijk zendvermogen beperkter. Een aantal zenders verhoogde daarom het zendvermogen om zodoende hun reikwijdte te behouden. Dit leidde tot een concurrentieslag tussen de etherpiraten, die - om elkaar de baas te blijven - een steeds zwaardere zender aanschafte. De stations met een klein vermogen moesten genoegen nemen met een kleinere actieradius. Drie van de in 1983 non-actieve stations zijn destijds gestopt, omdat ze niet meer mee wilden doen in deze onzinnige race, zoals zij verklaarden. Enkele zenders dachten dat deze drie er mee opgehouden zijn, omdat ze een te klein luisterpubliek hadden, m.a.w. zij moesten het in de statusstrijd tegen hun 'grotere' collega's afleggen.

In de zomer van 1983 waren er in het onderzoeksgebied zowel stations met een kleine (laag vermogen) als met een zware zender. Het commerciële station had een 500 Watts legerzender, de drie grote niet-commerciële stations (Mexico, Black Molly en Breston) hadden zenders met een vermogen tussen 100 en 200 Watt. De reikwijdte van deze stations was dus veel verder dan de regio Valburg en omgeving; reacties van luisteraars kwamen vanuit N.-Brabant en zelfs W.Duitsland. De overige stations hadden een zendvermogen van 15 tot 50 Watt. Hun voorvoeders verklaarden dat zij niet zo nodig verder hoefden te komen dan Arnhem en Nijmegen. Om te bepalen in hoeverre de gebruikte apparatuur storingen veroorzaakt kan o.a. worden afgegaan op informatie van de politie. Storing kan het gevolg zijn van een verkeerde afstelling van de zendapparatuur of van de antenne. Een gevolg van storingen is bijvoorbeeld het belemmeren van de ontvangst van andere (legale) ethergebruikers, waaronder televisie-

zendstations. De helft van de radiostations in het onderzoeksgebied zond doorgaans storingvrij. Drie zenders veroorzaakten veel storing en zijn na verloop van tijd uit de ether gegaan. Twee andere zenders bleven ondanks waarschuwingen en klachten van omwonenden doorgaan met zenden, ook na een eerste inbeslagneming van hun apparatuur. Bij twee stations tenslotte waren de - overigens ruitertlijk toegegeven - storingen van ernstiger aard. De eerste straalde vanuit zijn studio in op de centrale antenne van het dorp; dit station werd verplaatst naar buiten de bebouwde kom. De andere veroorzaakte weliswaar geen storingen in de ether, maar kreeg zoveel telefonische reacties op zijn uitzendingen dat de telefooncentrale overbezet raakte. Een in de nabije omgeving gevestigde handelonderneming werd door deze blokkade zo ernstig in haar werk belemmerd dat de PTT-klachtendienst werd ingeschakeld. Het gevolg hiervan was dat de RCD zich met de zaak bemoeide en de zender in beslag nam.

De radioprogramma's

Voordat wordt ingegaan op de inhoud van de uit de lokatie Valburg uitgezonden programma's eerst nog een overzicht van het aantal uren dat de plaatselijke zenders in de ether waren.

Het commerciële station zond het hele weekend uit, onafgebroken van vrijdag 24 uur tot zondag 23 uur. De overige zenders waren gemiddeld een kleine zes uur per week in de lucht. Radio Mexico kon iedere week 13 uur beluisterd worden; de twee programma's werden door drie programmakers gepresenteerd. Vrije Vogel en Breston (beide vanuit Oosterhout) zonden resp. 11 uur (4 uitzendingen op onregelmatige tijden) en 10 uur (drie uitzendingen) uit. Alle overige stations waren tussen de 3 en 5 uur per week te beluisteren.

De uitzendingen van de niet-commerciële stations duurden gewoonlijk tenminste twee en niet meer dan vijf uur. Op werkdagen waren de meeste uitzendingen in de ochtend- of avonduren geprogrammeerd. In het weekend werd vooral 's ochtends en 's middags uitgezonden. Bij het kiezen van de zendtijd ontstond nogal eens onenigheid tussen de verschillende illegale zenders. In de beginperiode werden hierover afspraken gemaakt; met de toename van het aantal zenders verwaterden deze echter, zodat soms uit concurrentie-overwegingen op hetzelfde tijdstip werd uitgezonden. Ook werd wel - om de ander te hinderen - gebruik gemaakt van een dicht

bij die ander gelegen zendfrequentie; deze situatie leidde dan tot veel storingen en soms zelfs tot een kleine etheroorlog.

Wat de inhoud van de radioprogramma's van de lokale zenders in de Midden-Betuwe betreft dient in de eerste plaats te worden vermeld dat bijna alle zenders beklemtoonden dat zij met hun programma's veel mensen een hoop plezier verschaften. Daarbij werden bejaarden, zieken en mensen die om andere redenen aan huis gekluisterd zijn, meestal expliciet genoemd. Het leeuwedeel van de nog actieve zenders draaide dan ook Nederlandstalige muziek, soms gecombineerd met andere genres, zoals Engelse - uit de top 40 - en Duitse muziek (Schlagers en Egerländer kapelmuziek). In het algemeen richtten de programmamakers zich op het naar leeftijd en sociale achtergrond 'grote' publiek, dat van verstaanbare, gezellige muziek houdt. Sommigen mikten speciaal op jongere luisteraars en draaiden veel popmuziek, variërend van 'meezingers' tot dat wat de 'betere' popmuziek werd genoemd.

De meeste programma's bevatten tenminste een aantal van de volgende ingrediënten: jingles, verzoekplaten, spelletjes, interviews, lokaal en/of ANP-nieuws. Deze onderdelen zullen hier nu kort worden toegelicht.

Jingles: alle zenders hebben hun eigen begintune. Deze herkenningsmelodie kan uit bestaande muziekstukken afkomstig zijn of een bewerking daarvan en dan betrokken op de stationsnaam. Jingles waarin reclame voor anderen werd gemaakt - soms overgenomen van een vroegere zeezender of Hilversum III - waren alleen bij het commerciële station te horen.

De meeste programma's zijn **verzoekplatenprogramma's** die, wanneer de luisteraars nog tijdens de uitzending een plaatje mogen aanvragen, niet van te voren kunnen worden samengesteld. Dit betekent meestal dat de repertoirekeuze tot een rommelig of juist erg saai programma leidt. Daarbij komt dat de presentatie bij de meeste zenders volgens een vast patroon verloopt en zich in de loop der tijd ook niet wijzigt. Bijvoorbeeld:

"En het volgende plaatje wordt aangevraagd voor (hele waslijst) en (wanneer eigen naam wordt genoemd) voor radio X, team, lady en kinderen, dank je wel en die wordt aangevraagd door Y..... en jullie bedankt voor het gegeven s-rapportje, en dat moest zijn..... Nou Y, die hebben we momenteel niet in de studio, dus we hebben een ander mooi plaatje opgezet en die is van en bedankt voor jullie verzoekje."

Soms wordt hier nog aan toegevoegd:

"En u bent nog steeds afgestemd op radio X uit de lokatie A. U kunt nog steeds bellen voor groetjes en verzoekjes naar 088..-..... (bis)."

Enkele zenders maken meer werk van de programmering. Zij behandelen alleen verzoekjes die ruim voor de uitzending - schriftelijk, via een postbus - zijn ingediend. Zij sorteren deze, combineren waar nodig en proberen door middel van een enthousiaste presentatie en een verantwoorde platenkeuze een leuk programma te maken. Eén radiostation heeft zelfs drie aparte programma's: met resp. Nederlands-, Duits- of Engelstalige muziek, steeds mikkend op een andere doelgroep. De commerciële zender heeft geen verzoekprogramma. De programma's worden gepresenteerd door echte discjockey's, die ook elders (bijv. in discotheken) werkzaam zijn (geweest). Hun manier van radiomaken doet erg denken aan die welke bij Hilversum III gebruikelijk is; ook de manier van praten vertoont overeenkomsten: zo wordt elke lettergreep extra beklemtoond.

Vier van de geïnterviewde zenders hebben zgn. **radiospelletjes** in hun programma opgenomen (één van hen heeft enige tijd een bingo georganiseerd, maar moest hier op aandringen van overheidsfunctionarissen mee stoppen). Meestal betreft het raadspelletjes (met raadsels afkomstig uit (kinder)tijdschriften) of: "raad het voorwerp dat ik hier voor me heb liggen". Hierop dient dan telefonisch gereageerd te worden. Bijna altijd zijn er bescheiden prijsjes voor de winnaars beschikbaar, in geld of in natura. In sommige gevallen is de belangstelling erg groot, waardoor het moeilijk wordt om tot de zender door te dringen; in andere gevallen bellen steeds dezelfde personen op, soms na smeekbeden van de zender. De bedoeling is duidelijk: geprobeerd wordt om de betrokkenheid van de luisteraars te vergroten en ook om de populariteit van de zender te verhogen.

De **interviews** zijn globaal in vier categorieën te onderscheiden:

- de zender gaat het dorp in en vraagt aan willekeurige voorbijgangers hun mening over zijn radiostation;
- lokaal of regionaal bekende artiesten uit het 'piratengenre' komen naar de studio met hun nieuwe plaat, de programmamaker ondervraagt hen en draait veelvuldig het bewuste plaatje (dat nog gedurende enkele weken daarna wordt 'geplugd');
- mensen uit de lokale sportwereld krijgen voor de microfoon de gelegenheid hun favoriete tak van sport aan te prijzen. Dergelijke uitzendingen kunnen het karakter krijgen van een lange reclamebood-

schap, bijv. wanneer de eigenaar van een sportschool zijn verhaal mag afsteken;

- één station heeft elk weekend een zgn. special, een programma waarin één muziekgenre centraal staat.

Lokaal nieuws: de commerciële zender heeft enige jaren geleden geprobeerd via een illegale zender in Elst een lokale nieuwsdienst te verzorgen. Elk uur nieuws uit de omgeving, commentaren, aankondigingen, interviews, verslagen, etc. Wegens gebrek aan nieuws (!) werd deze voor de regio unieke poging beëindigd. Sommige actieve radiostations in het onderzoeksgebied zenden van tijd tot tijd kosteloos mededelingen uit. Deze betreffen aankondigingen van evenementen in de omgeving, verenigingsactiviteiten, inzamelingsacties, afgelastingen van sportwedstrijden, etc. Zoveel mogelijk wordt getracht sluikreclame (bijv. het noemen van horeca-gelegenheden) te voorkomen.

Reclame: slechts één zender stuurt reclameboodschappen de ether in, tot groot ongenoegen van zijn collega's en van de overheid. Elk uur wordt, rond de nieuwsuitzending van het ANP ('afgetapt' van Hilversum III), een blok van drie minuten reclame uitgezonden. (Ook twee niet-commerciële piraten brengen het ANP-nieuws rechtstreeks in hun uitzendingen.)

Startmotieven

De redenen waarom de geïnterviewde programmamakers op illegale wijze zijn gaan zenden zijn niet voor iedereen dezelfde. Globaal kunnen als de twee belangrijkste categorieën worden onderscheiden:

1. zenders die via illegale radiocommunicatie tot het maken van radio-programma's kwamen;
2. mensen die uit interesse voor of nieuwsgierigheid naar het medium met radioprogramma's zijn begonnen; een deel van hen probeert dit op een zo professioneel mogelijke manier te doen.

Op welke wijze in het onderzoeksgebied de uitbreiding van de radio-communicatie-activiteiten naar het maken van radioprogramma's heeft plaats gehad is niet geheel duidelijk geworden. Wel is gebleken dat een groot deel van de lokale piraten afkomstig is van de 27 MHz; zeven illegale zenders verklaarden voorheen radiozendamateer te zijn geweest. Drie van hen zijn inmiddels teruggekeerd naar de zendkanalen van de 27 MHz, voornamelijk om in de nachtelijke uren te kunnen 'DX-en' en 'verbindingen leggen' (2).

Naast de piraten die voorheen als radiocommunicatie-amateurs bezig waren, zijn er illegale zenders die hetzij uit belangstelling hetzij uit nieuwsgierigheid zijn gaan zenden. Eén zender verklaarde al van kindsbeen af grote interesse te hebben voor het medium radio. De overige illegale zenders begonnen hun activiteiten als een 'aardigheidje', een idee ontstaan op een familiefestje, toevallig omdat ze voor iemand moesten invallen, of omdat ze wegens een handicap "toch een hobby moesten hebben".

Het zendteam

De helft van de illegale zenders in de regio Valburg noemde als medewerkers de 'lady' en/of de telefonist(e). De vijf niet-actieve zendstations waren alle eenmansbedrijfjes geweest, de vier overige werden gerund door een team van programmamakers en studiomedewerkers. In twee gevallen was er sprake van een hiërarchische structuur: een baas die de algehele leiding in handen had en een aantal dj's dat weliswaar de vrijheid had binnen het kader van de zender een eigen programma samen te stellen, maar verder weinig in de melk te brokken had. Tegenover deze beknotting van hun rechten stonden echter ook weinig plichten: ze kochten wel hun eigen platen maar betaalden niet mee aan de zend- en afspeelapparatuur. Bij een van deze teams zijn de leden familie van elkaar òf kennen zij elkaar via een sportvereniging. (Conflicten over de wijze van radiomaken bleven echter ook bij deze zender niet uit; een enkeling is daarna voor zichzelf gaan zenden.) Bij het andere zendteam werden de medewerkers op speciale kwaliteiten geselecteerd, zoals kennis van (pop)muziek en interesse in het maken van radioprogramma's die passen in de ideeën van de zender-eigenaar.

Drie stations hebben een samenwerkingsverband op basis van gelijkheid. In twee van de drie gevallen opereert elke medewerker (of groepje van medewerkers) onder een eigen zendernaam maar vanuit een gezamenlijke studio. Alle leden dragen bij aan de uitgaven voor zend- en afspeelapparatuur, alsmede aan de aanschaf van nieuwe platen. Voorts hebben sommige zenders studiohulpen die verzoeken noteren, platen uitzoeken of verzoeken overbrengen die bij de niet in de studio verblijvende telefonist zijn binnen gekomen.

De **telefonist(e)** is een voor het luisterpubliek bekende figuur. Bij bijna de helft van de onderzochte zenders fungeerde "Tineke" als telefo-

niste; bij twee van de niet meer actieve zenders trad zij eertijds ook als zodanig op. Haar taak is een veelzijdige, aangezien via de telefoon naast vele plezierige ook allerlei onaangename opmerkingen (in soms weinig fraaie bewoordingen of anoniem) worden gemaakt. Het is echter ook herhaalde malen voorgekomen dat zij tijdens nachtelijke uitzendingen als gesprekspartner voor zich eenzaam voelende personen moest fungeren ("dan voel je je net een maatschappelijk werkster").

Het doorseinen van de verzoekjes naar de elders gevestigde studio's betekent meestal een eerste selectie op de aanvragen tijdens de uitzendingen. Tot kort vóór het onderzoek hadden twee stations hun telefoon open gesteld voor rechtstreekse reacties tijdens de uitzending. Om uiteenlopende redenen zijn ze daarmee gestopt; de vrees voor eindeloze verhalen en het gebruik van ongewenste taal heeft hierbij een rol gespeeld.

'Lady' is de aanduiding voor de echtgenote van de zender, vaak nog aangevuld met haar echte of gefingeerde - veelal exotisch klinkende - voornaam ('skip-naam'). Zij treedt op als telefoniste, medewerkster in de administratie, sorteert de verzoekjes e.d. Zij opereert vrijwel altijd achter de schermen en zit slechts bij hoge uitzondering achter de microfoon. Enkele echtgenotes zijn zelfs felle tegenstandsters van de hobby van hun man, vermoedelijk als gevolg van de af en toe merkbare afkeuring door hun sociale omgeving. Daarentegen klaagde een andere lady tijdens het interview over de botte sociale controle van haar dorpsgenoten. Wanneer een bepaald lied (waarin gepleit wordt voor acceptatie van afwijkend gedrag) wordt gedraaid, neemt de lady de microfoon over en zingt de tekst vol overgave mee.

Bakkenbouwers. De meeste zenders in het onderzoeksgebied gebruikten een door anderen gebouwde zendinstallatie; het blijft onbekend bij wie zij hun apparatuur kopen. Vage termen zoals 'bakkenspecialist' en 'een hele goeie' brachten de onderzoeker weinig verder. Eén van de zenders verklaarde zijn eerste 3 meter-bak bij een dumphandelaar in Nijmegen te hebben gekocht. Een andere piraat had zijn 500 Watts legerzender in West-Duitsland gekocht.

Alle zenders hebben een **monteur**, een al even mysterieuze figuur, die stevast "24 uur per dag staande-bij is" en van tijd tot tijd de bak komt 'afregelen'. Kleine klussen zijn de wat meer ervaren zenders inmiddels al wel toevertrouwd. Het 'trimmen' of 'aftrimmen van de bak' is het afregelen van de zendfrequentie; volgens deskundigen heel eenvoudig

maar in de praktijk laten bijna alle zenders dit over aan technisch onderlegde mensen die over de nodige meetapparatuur beschikken (3).

Financiering

Wat de financiering van de onderzochte zenders betreft, bleek het op geen enkele wijze mogelijk te achterhalen hoeveel geld gemoeid is met de aanschaf en vernieuwing of uitbreiding van de zendapparatuur. Soms werd over enkele duizenden guldens gesproken, dan weer werd dit gespreksonderwerp met een waas van geheimzinnigheid omringd. Het lijkt er op dat deze verhalen onderdeel uitmaken van een constant spelletje om elkaar de loef af te steken, desnoods met loze - tenminste oncontroleerbare - kreten.

Een aantal zenders dekt de kosten met de opbrengsten van disco-shows op bruiloften, partijen en kermissen in de regio. De optredens hebben naast het geldelijk gewin (hoeveel? voortdurend werd beweerd dat ze vergeleken met artiesten voor spotprijzen optreden!) als voordeel dat ze tevens reclame zijn voor het eigen station. De andere zenders hebben hun installatie en platenverzameling waarschijnlijk geheel of grotendeels zelf gefinancierd.

De exploitatiekosten liepen - voor zover daarbij bedragen genoemd werden - uiteen van enkele tientjes per maand tot minstens fl. 25,- per week d.w.z. vele honderden guldens per jaar. Zij die in teamverband opereren zeiden de kosten te delen. Vijf piraten deelden mee dat zij 'gesponsord' werden door luisteraars, die af en toe geld of een platenbon bij hun schriftelijke verzoekjes insloten. Deze sponsoring vond geheel vrijwillig en onregelmatig plaats. Sommigen gaven te kennen liever geen geld te ontvangen, al zullen ze giften niet weigeren. Soms werden de ontvangen platenbonnen en andere donaties ingezet als prijzen bij radiospelletjes. Anderen bezwoeren hun luisteraars toch vooral geen geld te sturen (want, geld van luisteraars schept verplichtingen, vinden zij). In de uitzendingen werd nimmer gewag gemaakt van sponsoring.

Ondanks lucratieve aanbiedingen van bedrijven hebben de niet-commerciële stations steeds geweigerd reclame te maken, beweren de zenders zelf. Zij vrezen dat commercie de RCD lokt, zodat ze dan bezig zouden zijn hun eigen graf te graven. Daarnaast denken zij dat ze dan hun hobby - wat het zenden voor hen in de eerste plaats is - niet meer in de hand kunnen houden want 'geld schept zendverplichtingen'. Enkele zenders die

ten prooi waren gevallen aan het optreden van de RCD en politie vertelden een nieuwe installatie van luisteraars, resp. adverteerders/sponsors gekregen te hebben; anderen verwachtten eenzelfde geste van hun publiek in geval van inbeslagname.

Relaties tussen de illegale zenders

In het verleden, in de AM-tijd, was de samenwerking tussen de lokale piraten prima te noemen. De zenders zochten gezamenlijk contact met collega's, bijvoorbeeld in N.Brabant en - als de omstandigheden gunstig waren - tot in Drente. Er vond uitwisseling van stickers plaats, terwijl ook wel elkaars "meetings" (feestelijke bijeenkomsten) werden bezocht. Verscheidene plaatselijke zenders kwamen regelmatig bij elkaar over de vloer, hielpen elkaar bij mankementen of andere problemen. In de illegaliteit moet je elkaar bijstaan, nietwaar?

De samenwerking tussen de 3 meter-zenders was in het begin (circa 1979) niet minder goed dan voorheen. De meesten kenden elkaar uit de AM-tijd. De oude zendregels bleven gelden. Nieuwelingen namen deze gedragscode - zoals van hen werd verwacht - eveneens in acht: niet storen, niet zenden als er een collega uit de omgeving in de ether is, geen grove uitlatingen voor de microfoon en vooral geen reclame maken.

Toen de 3 meterpiraterij een hoge vlucht nam, verdween de collegialiteit steeds meer, althans in de ogen van de "oude amateurs". Nieuwelingen trokken zich niets meer aan van de door anderen geëerbiedigde codes, mengden zich in andermans zaken en vochten conflicten, die tot dan toe voor de buitenwereld verborgen gebleven waren, via de ether uit. (Overigens ook twee oud-gedienden die zich opgewerkt hadden tot 'grote' zenders waren hierbij volop betrokken.) Het gevolg was dat luisteraars, toch buitenstaanders, zich met zendaangelegenheden gingen bemoeien. Zij kozen partij en hielpen mee met de bestrijding van de concurrerende piraat of diens medewerkers. Deze strijd op basis van afgunst leidde er wel toe dat enkele zenders - waaronder de grondlegger van de Herveldse piraterij - het veld ruimden; anderen gingen door in de race om de zwaarste zender, waarbij van collegialiteit al helemaal geen sprake meer was.

Volgens het oordeel van een der zenders die buiten deze strijd probeerde te blijven is veel haat en nijd ontstaan omdat de meesten elkaar goed kennen, teveel met elkaar omgaan en zich teveel met elkaars zaken be-

moeien. Hij en ook anderen gaan hun eigen weg omdat zij al genoeg narigheid hebben meegemaakt of door de lotgevallen van sommige van hun collega's wijzer geworden zijn. Hooguit wordt nog samengewerkt met collega's van buiten de regio of met vertrouwensmensen die niet in de piratenwereld bekend zijn. Geprobeerd wordt om zoveel mogelijk zenderzaken binnenshuis te houden. Dit geldt nog in versterkte mate voor de commerciële piraat, die indertijd tot de incrowd van de piratenwereld in Herveld/Andelst behoorde.

Ook is in de interviews een nauwere samenwerking tussen de plaatselijke zenders onderling aan de orde gesteld. Bijna geen van de actieve zenders was daar voorstander van en al evenmin van het opzetten van één lokaal radiostation. Eén piraat sprak zich uit voor beide initiatieven, twee waren slechts geporteerd voor een van beide (de niet meer actieve zenders waren evenmin enthousiast; één van hen had nog wel willen samenwerken, de anderen niet). Samenwerking zou overigens uitsluitend voor technische zaken (hulp bij mankementen en afspraken over zendtijden en zendfrequenties) mogen gelden en zich zeker niet tot de programma-inhoud moeten uitstrekken. Eén zender wil dolgraag een lokale omroep maar vreest dat er van samenwerking weinig terecht zal komen gezien de huidige verstandhouding. Alle overigen willen illegaal blijven. Eén pleitte voor een lokale omroep "met een knipoog van de overheid" (en eventueel later legaal), maar wil onder geen beding met anderen samenwerken. Anderen verwachtten dan ook veel ellende omdat iedereen elkaar kent en niemand van een ander kan accepteren dat hij zich met andermans zaken bemoeit of sterker nog: de leiding van een lokaal station naar zich toe zou trekken. Samenwerking werd door de meesten uitgesloten geacht en dat ligt niet alleen aan het feit dat onder de zenders verschillende ideeën over radiomaken leven.

Van één zender is bekend dat hij niet onwelwillend staat tegenover de invoering van een centraal (klachten)nummer (bestemd voor rapportjes over storingen, maar tevens voor het indienen van verzoekjes, aankondiging van evenementen, etc.); wellicht omdat het eigen telefoonnummer toch al fungeert als centraal nummer voor meerdere zenders. Uit de gesprekken met de andere zenders bleek echter dat dezen hun eigen communicatiemiddelen (postbus, telefoon) wel voldoende achtten. Vaak ook hebben zij vaste en betrouwbare rapporteurs. Doorbellen van klachten is overbodig want hun zender is - zeggen ze zonder uitzondering - storingvrij en

staat voortdurend onder controle van deskundigen. Daarnaast bestaat de vrees dat een klachtennummer misbruikt zal worden.

Vrijwel alle zenders waren dus pessimistisch over een eventuele samenwerking; zij prefereerden te werken zonder dat anderen hen op de vingers kunnen kijken of dat anderen zouden profiteren van de door eigen inspanning moeizaam opgebouwde populariteit. De verwachting bestond dat de fans zullen wegllopen zodra hun favoriete zender zich inlaat met een aantal collega's in de regio. Hieruit kan men afleiden dat sommige zenders het idee hebben dat zij een sterke aanhang hebben, die speciaal voor één piraat gekozen heeft. Over deze relaties in een der volgende paragrafen meer.

Ter illustratie van de onderlinge verstandhouding in het onderzoeksgebied volgt een beknopte schets van de ontwikkelingen die hier in 1983 plaatsvonden. In het voorjaar ontstond er een groeiende onrust onder illegale zenders die zich voornamelijk richtte tegen de commerciële zender, die kort daarvoor ook met televisie-uitzendingen was begonnen. Hij zou de gedragscode aan zijn laars gelapt hebben en zijn eigen gang zijn gegaan, uitgezonden hebben op een als gevaarlijk bestempelde frequentie (beneden 100 MHz), storen met zijn TV-uitzendingen en - bovenal - wrevel gewekt hebben met zijn reclameboodschappen. Hierdoor zou hij de aandacht getrokken hebben van de RCD. Nadat het radio- en het televisiestation door de opsporingsautoriteiten uit de ether was gehaald, waarschuwde een politiefunctionaris enkele zenders in de gemeente (Mexico en Black Molly) met het advies tenminste enige tijd hun uitzendingen te staken. Toen hieraan werd voldaan volgden vrijwel alle radiostations in de gemeente Valburg en bleven enige maanden uit de ether. In Oosterhout bleef echter één zender halsstarrig doorgaan met zenden en storen. Hij werd door de RCD uit de ether gehaald maar kwam al gauw weer terug. Ook een andere zender aldaar gaf geen gehoor aan de oproep (van de politie uit een ander dorp!) en werd kort daarna het slachtoffer van de activiteiten van de RCD. Ook de Dodewaardse zenders gingen met hun uitzendingen door; één van hen ging tijdelijk programma's uitzenden op de zondagmorgen, die voorheen tot de zendtijd van radio Mexico behoorde. De bedoeling was deze zenduren tegen indringers te beschermen; enige maanden later nam radio Mexico deze zendtijd weer over.

Tussen haakjes: al met al hebben deze onvoorziene gebeurtenissen het veldwerk in de gemeente Valburg aanzienlijk belemmerd en vertraagd; het

tijdstip van onderzoek had nauwelijks ongunstiger kunnen worden gekozen.

Relaties met de overheid

Over het algemeen waren de actieve zenders in de regio van mening dat de wet in vele gevallen terecht wordt toegepast. Immers, zenders die storing veroorzaken of grove taal uitslaan, mogen worden gepakt. Voor de een gold deze uitspraak met name ten aanzien van de commerciële piraten, anderen betrokken deze op de Nederlandstalige 'prutsers' die elkaar voortdurend naar het leven staan.

Een enkele keer werd n.a.v. de vraag naar hun motieven gesproken over de ondervonden 'kick' en 'het uitdagen van de overheid', maar meestal probeerden de piraten zich te legitimeren met de opmerking dat hun hobby weliswaar illegaal is maar beslist niet fout. De zin van de huidige wetgeving werd vaak niet goed begrepen: "je weet dat het niet mag maar je voelt dat je niets kwaads doet". En: "wanneer de RCD komt zijn niet alleen de booswichten het slachtoffer maar moeten ook de 'goede' zenders het afleggen tegen de overheid"; "je doet er goed aan het overheidsop treden te respecteren; van protesteren word je niet beter. De RCD doet ook zijn werk".

Toch spreekt slechts één piraat zich uit voor legalisering van de 3 meter-band, voor - eventueel commerciële - lokale stations vrij zou moeten zijn. Zijn collega's vrezen een grote chaos en willen hooguit dat de overheid het zenden van 'oppassende' zenders door de vingers ziet en alleen de 'rotzooimakers' aanpakt. Over de RCD waren drie (actieve) piraten niet te spreken. De drie zenders die in 1983 hun zendinstallatie kwijt raakten antwoordden op de vraag waarom zij het slachtoffer waren geworden met één woord: verraad. Eén van hen was zeer verbaasd dat uitgerekend hij, die met topklasse-apparatuur werkte en storingvrije uitzendingen verzorgde, uit de lucht werd gehaald. Hij zou storingen buiten de gemeentegrenzen hebben veroorzaakt (niet elke gemeente hanteert hetzelfde beleid inzake etherpiraterij) en zich met TV-piraterij, concurrentievervalsing door reclame etc. hebben ingelaten. De politie (inclusief het hoofd, de burgemeester) werd heel wat milder beoordeeld. Haar optreden heeft zelfs respect afgedwongen, namelijk toen de plaatselijke zenders werden gewaarschuwd voor mogelijke activiteiten van de RCD. Een geste waarop door vrijwel de gehele 'piratensce-

ne' met erkentelijkheid werd gereageerd. Eén der zenders stuurde zelfs een bloemetje naar de burgemeester! De burgemeester is van mening dat de radiopiraterij het beste onder controle gehouden kan worden door een goede verstandhouding met de betrokkenen. In deze visie zegt hij gesteund te worden door de officier van justitie in Arnhem.

De relaties tussen zenders en luisteraars

De meeste contacten tussen luisteraars en piraten hebben betrekking op de uitzendingen; ze gaan meestal over het aanvragen van een plaat, de groeten doen, een 's-rapportje' (waarin de ontvangstkwaliteit wordt gemeld) of het meedoen aan een radiospel. Deze contacten komen schriftelijk (hoofdzakelijk via een postbus) dan wel mondeling (rechtstreeks of telefonisch) tot stand.

Van de 13 actieve zenders blijken er 9 een eigen postbus te hebben. Wanneer voldoende luisteraars hiervan gebruik maken, kan de programmamaker zijn uitzending goed voorbereiden. Het gebruik van schriftelijke aanvragen heeft ook nog een ander voordeel, zoals we hierna zullen zien. Tien stations geven een telefoonnummer op ten behoeve van reacties van luisteraars. Maar geen van deze tien laat luisteraars nog rechtstreeks in de uitzending toe. Eigen of andermans ervaringen hebben geleerd de luisteraars zo weinig mogelijk 'live' bij de uitzendingen te betrekken. Zeven stations roepen regelmatig om toch vooral onverhoopt veroorzaakte storingen te melden; één van hen accepteert deze berichtgeving slechts van een zeer select gezelschap goede bekenden. Ook bij andere stations zijn het steeds dezelfde mensen die s-rapporten doorgeven.

Na deze inventarisatie kunnen de contacten tussen luisteraars en zenders als volgt worden onderscheiden:

- a. schriftelijke verzoeken (gewoonlijk via de postbus);
- b. telefonische reacties (meestal tijdens maar niet in de uitzendingen);
- c. mondelinge reacties (meestal op straat);
- d. andere reacties (veelal anoniem).

Ter toelichting op deze verschillende vormen van contacten het volgende: Een aantal zenders (o.a. Mexico en Black Molly, in mindere mate Breston) kan op een trouwe aanhang van schrijvende luisteraars bogen. Wekelijks ontvangen zij enkele tientallen schriftelijke verzoeken. Deze worden in de uitzendingen voorgelezen of samengevat.

De meeste zenders krijgen minder schriftelijke respons dan de hiervoor genoemden; zij moeten hun aanhang hoofdzakelijk afmeten aan telefonische reacties. Hun luisteraars schrijven niet, heet het. De programma's van deze zenders omvatten vaak ook spelletjes, die (telefonische) reacties uitlokken omdat er een prijs te winnen valt. Enkele zenders vermijden echter bewust het telefonische contact, met name wanneer het om verzoeken gaat waarin gevraagd wordt een boodschap door te geven. Een telefonisch doorgegeven bericht kan door de luisteraars verkeerd begrepen worden. (Een schriftelijk verzoek heeft het voordeel dat het als bewijsmateriaal kan dienen bij eventuele problemen.)

Mondelinge - positieve - reacties kennen vrijwel alle zenders. Op straat, in de kroeg, in de winkel, op feestjes of waar dan ook in de privésfeer krijgen ze een pluim op de hoed. Door het zenden is niet alleen hun kennissenkring sterk uitgebreid maar is ook hun prestige in de ogen van vele dorpsgenoten verhoogd, zij het dat dit niet voor alle zenders geldt. Soms wordt een piraat op straat aangesproken en om een gunst gevraagd, bijvoorbeeld om voor de radio aandacht te schenken aan een zieke of iemand die een bijzondere prestatie heeft verricht. Hiervan zijn vele varianten bekend.

Voor de commerciële zender blijken deze relaties anders te liggen. Zijn bedoeling is vooral om interessante programma's te maken. De reacties die hij krijgt, zijn incidenteel en de bij de andere zenders levende opvatting dat hoe meer verzoeken een zender krijgt des te eerder hij zich een 'grote' mag noemen, gaat voor hem niet op. Volgens hem is de respons die anderen ontvangen, afkomstig van een zeer beperkte groep die - net als het gros van de piraten - uit een bepaalde maatschappelijke laag van de bevolking komt. Deze zenders zijn niet zozeer in de programma-inhoud geïnteresseerd of in de mogelijkheden die het medium radio biedt dan wel in de kick die het optreden in de ether hun verschaft. De opvatting "kijk ons eens, dit presteren wij toch maar" leidt tot een veel grotere pretentie dan op basis van de werkelijkheid gerechtvaardigd is. Aldus de commerciële zendpiraat.

Veelvuldig wordt door de illegale zenders over anonieme telefoontjes geklaagd; de juiste toedracht hiervan wordt niet duidelijk. Volgens sommigen zijn het aanhangers van concurrerende zenders die nog doorgaan wanneer de ruzie al weer is bijgelegd. Dat anonieme telefoontjes ook wel tegen de lokale overheid zijn gericht bleek kort nadat twee zenders in Herveld geadviseerd was voorlopig uit de ether te blijven; het hoofd

van de politie mocht toen enkele dreigende telefoontjes in ontvangst nemen. Later werd dit misverstand door een van de radiopiraten de wereld uit geholpen; goede betrekkingen met de gemeentelijke overheid staan bij de meeste lokale zenders hoog in het vaandel.

In dit verband dient nog een opmerking te worden gemaakt over het in de piratenwereld veel gebruikte begrip 'luisterkring'. Hiermee wordt bedoeld op dat deel van het luisterpubliek dat zich tot de aanhang van één zender rekent. Het vermoeden bestaat echter dat er veel overlap is, m.a.w. dat vele luisteraars meer dan één zender volgen en zich, schriftelijk of telefonisch, in verbinding stellen met meer dan één radiostation. Aangezien de luistercijfers zo'n grote rol spelen bij de onderlinge relaties (en posities) tussen de piraten, is de omvang van ieders luisterkring een voortdurende bron van meningsverschillen. Het valt niet te ontkennen dat het aantal aanbieders van groeten en felicitaties en aanvragers van verzoekplaten zich bij vele zenders beperkt tot een vaste kern van luisteraars, die zich voor elke uitzending opnieuw meldt. Een deel van hen presenteert zich echter bij verschillende zenders, zodat het moeilijk is inzicht te krijgen in elke luisterkring.

De onder de lokale piraten veelvuldig gebruikte indeling in 'grote' en 'kleine' zenders, een aanduiding die hier - in navolging van de betrokkenen - ook is aangehouden, heeft dus niet alleen betrekking op het zendvermogen van het radiostation, waarmee het geografisch bereik van de zender wordt bepaald. Daarnaast spelen de schriftelijke of mondelinge reacties van het luisterpubliek, een belangrijke rol. De kleinere zenders vermoeden dat hun doelgroep niet erg actief aan de programma's deelneemt. Zij geloven wel in een grote categorie 'stille genieters'. Zij moedigen hun luisteraars dan ook bij voortduring aan om contact met hen te zoeken; ook wordt door middel van radiospelletjes e.d. getracht de luisterkring zoveel mogelijk te vergroten. De grotere zenders veronderstellen eveneens dat hun uitzendingen door vele 'stille genieters' worden beluisterd. Zij stellen zich meestal wat afstandelijker op tegenover hun publiek; zij noemen geen telefoonnummer maar wijzen wel regelmatig op hun postbusnummer. (Omdat gehoopt werd meer inzicht te krijgen in de categorie 'stille genieters' ondervond het aangekondigde bezoek van de Landbouwuniversiteit bij de meeste illegale zenders een gunstig onthaal. In het onderzoek is hierop zoveel mogelijk ingespeeld (4).)

De fanclub van radio Mexico

De enige piratenzender in de regio Midden-Betuwe met een duidelijk aanwijsbare aanhang is radio Mexico. Deze zender heeft een eigen fanclub die op 1 oktober 1981 door enkele enthousiaste luisteraars werd opgericht. Deze club heeft een door de ledenvergadering gekozen bestuur van vijf personen, statuten en een huishoudelijk reglement. De doelstelling van de fanclub wordt omschreven als: "het bevorderen c.q. mogelijk maken van het leggen van contacten tussen aanhangers en medewerkers van radio Mexico". De fanclub tracht deze te verwezenlijken door het organiseren van feestavonden ('meetings') en het verspreiden van een cluborgaan onder alle betalende leden.

In 1983 had de fanclub ca. 275 leden, die jaarlijks fl. 10,-- of fl. 15,-- (voor een gezin) betaalden. Leden ontvingen hiervoor regelmatig het clubblad dat, naast informatie over de zender Mexico en zijn medewerkers, veel ingezonden stukken van luisteraars bevatte. Verder hadden de contribuanten gratis toegang tot de door het bestuur georganiseerde meetings. Aangezien hier sprake is van een geïnstitutionaliseerd samenwerkingsverband tussen een illegaal zendteam en zijn radiopubliek, waarbij de wettelijke regels zo veel mogelijk werden gevolgd, zullen we de ontstaansgeschiedenis van de fanclub nog iets meer toelichten.

In het begin (1979) was radio Mexico een klein zendstation dat enkele uren per week uitzond. De centrale figuur achter deze zender (hier verder aangeduid als Mexico) genoot al enige bekendheid als conferencier; hem werd vaak gevraagd om met zijn discotheek op te treden, o.a. voor feestavonden van sportverenigingen. Al gauw nam de publieke belangstelling voor de - plezierig gevonden - programma's toe, zoals bleek uit het groeiend aantal aanvragen om een plaatje te draaien. Om de populariteit van radio Mexico beter tot uitdrukking te brengen ging een aantal trouwe luisteraars voor de oprichting van een fanclub ijveren. Mexico reageerde aanvankelijk nogal terughoudend, omdat met een fanclub nog wel eens de verdenking kan ontstaan dat hiermee de eigen portemonnee gespekt wordt. Na het aanwijzen van een bestuur, dat o.a. de financiën ging beheren, werd in 1981 de fanclub officieel opgericht.

Na enige tijd ontstonden er problemen tussen de bestuursleden en na een conflict over financiële aangelegenheden werd het toenmalige bestuur buiten de deur gezet. Een outsider werd als secretaris-penningmeester aangetrokken en Mexico zelf werd voorzitter; een der andere programma-

makers nam eveneens in het bestuur zitting. Het is vooral de nieuwe secretaris geweest die het aanzien van de fanclub - en daarmee ook van radio Mexico - heeft weten op te vijzelen. Interne problemen konden worden voorkomen doordat de bestuursleden verplicht waren elk jaar verantwoording af te leggen over het gevoerde beleid; er is een kascommissie ingesteld, er moesten notulen worden bijgehouden, etc. Daarnaast hebben de programma's van radio Mexico een bepaald niveau bereikt, waardoor het aantal luisteraars sterk is toegenomen (volgens de zender nam het aantal verzoeken in 1982/1983 toe tot 125 per week!).

In het voorjaar van 1983, toen de plaatselijke commerciële radio- en televisiezender uit de ether werd gehaald, kwam het voortbestaan van de illegale zenders in de naaste omgeving op losse schroeven te staan. Mexico werd - evenals één of enkele andere plaatselijke zenders - geadviseerd (tijdelijk) de uitzendingen te staken. Hieraan werd gehoor gegeven; op 12 mei 1983 gaf Mexico tijdens een voorlopig laatste uitzending een - volgens velen indrukwekkende - uiteenzetting over de stand van zaken. Behalve een verzoek om begrip voor de situatie, riep hij zijn luisteraars op actie te gaan voeren onder het motto 'Mexico moet blijven', bedoeld om de overheid te overtuigen van het nut en de populariteit van een lokale zender en van radio Mexico in het bijzonder.

Deze toespraak bleef niet zonder gevolgen. Binnen twee weken kwamen er ruim 2000 handtekeningen binnen. Het fanclubbestuur besloot een door de secretaris opgestelde petitie met de ingezonden adhesiebetuigingen aan het college van B & W van de gemeente Valburg aan te bieden. Dit college verklaarde de petitie niet ontvankelijk en speelde deze door naar het hoofd van de politie. De burgemeester schreef aan het fanclubbestuur dat hij weliswaar geroerd was door de reacties van de luisteraars, maar dat hij, ondanks zijn sympathie voor de zender en voor de actie, helaas geen kans zag radio Mexico toestemming te geven om uitzendingen in de gemeente te verzorgen (5).

Opvallend is dat de fanclub, die als gezelligheidsvereniging werd opgericht, onder de dreiging van overheidsingrijpen besloot pressie uit te oefenen op de gemeentelijke beleidsvoerders. Andere aanhangers van radio Mexico begrepen dit verzoek niet goed en waren geneigd om zich tegen de plaatselijke autoriteiten te verzetten. Het bestuur van de fanclub wist echter een te ver gaande bemoeienis van die luisteraars tegen te gaan.

Uit dit relaas van de historie van de fanclub van radio Mexico is o.a. duidelijk geworden dat hier een (aanvankelijk geslaagde) poging is gedaan om het netwerk van luisteraars, waarin de relaties meestal uitsluitend via de zender verlopen, te verruimen door de contacten tussen de luisteraars te versterken. De oorspronkelijke opzet om gezamenlijk sympathie te betuigen voor de zender werd beantwoord met een daadwerkelijk optreden van de zender naar de fanclubleden toe.

De door de fanclub georganiseerde meetings vormden hiertoe eveneens een goede gelegenheid. Ter illustratie van de sfeer en de gang van zaken tijdens een meeting volgt hier een beknopt ooggetuigeverslag van een der onderzoekers (oktober 1983).

- Bij de aanvang van de avond (20 u.) zijn er ca. 60 mensen aanwezig in de grote zaal van het dorpscafé van Valburg. Achter in de zaal bevindt zich een podium, waarop een omvangrijke muziekinstallatie staat opgesteld. De rand van de verhoging ligt vol met typische tombolaprijzen: edelkitsch koperen potten, legpuzzels, speelgoed-dieren, een elpee en een single van de die avond optredende band "Blitz" uit Wijchen. In zijn openingsspeech herinnert de voorzitter de geachte aanwezigen eraan dat radio Mexico vier jaar in de ether is en wijst erop dat dit niet zonder slag of stoot is gegaan. Hij somt de gebeurtenissen op die in het afgelopen jaar bijna het einde van radio Mexico hebben betekend. Hij dankt alle medewerkers en alle mensen die hun steun hebben betuigd aan het station, alle handtekeningzetteren en briefschrijvers. Ook 'onthult' hij dat er grote dingen gaan gebeuren, maar zegt niet wat deze in concreto zullen zijn. Eén ding staat echter vast: radio Mexico gaat door en zal voortaan drie dagen per week het vertrouwde geluid in de ether brengen. Het fanclubblad zal helaas niet meer verschijnen. De reden hiervoor is het bericht dat onlangs een exemplaar werd aangetroffen ten burele van de rechtbank.

Het blijkt dan tijd voor de eerste dans. De driemansformatie "Blitz", die evenveel geluid voortbrengt als een heel orkest, speelt zijn eerste set. De dansvloer is voortdurend vol met - veelal - stijldansende paren (meer vrouwen dan mannen). Onder de aanwezigen (op meer dan 100 mensen geschat) bevinden zich ook enkele bevriende collega's. Na een entre-act (de drie Maatjes, die zee-mansliederen en andere meedeiners zingen) en nog drie sets van

Blitz kondigt de voorzitter, die tussendoor regelmatig op het podium verschijnt, de loterij aan. Hij vertelt dat de netto-opbrengsten goede zal komen aan radio Mexico. Onlangs uitgevoerde reparatiewerkzaamheden zijn zo duur gebleken dat een langs deze weg verzamelde bijdrage welkom zal zijn. De loten worden grif verkocht. Ook nu weer wordt het publiek op de hoogte gehouden van allerlei zenderzaken, waaraan steevast wordt toegevoegd dat het station nog beter en nog professioneler zal worden. De avond zelf lijkt te bewijzen hoezeer een lokale omroep kan bijdragen aan de sfeer in een plattelandsgemeenschap.

Tijdens deze meetings werden ook nieuwe contacten gelegd en bestaande verstevigd; er was duidelijk sprake van groepsvorming. De aanhangers (en verdedigers) van de piratenzender vormden daarmee een vaste kern binnen het geheel van de luisterkring. Dat de voorzitter van de fanclub tevens de leider van het zendteam was heeft aan deze situatie geen afbreuk gedaan. (Later is gebleken dat het streven van radio Mexico al lange tijd gericht was op het verwerven van de status van lokale omroep in de regio Herveld-Andelst.)

Het luisterkringenonderzoek in de gemeente Valburg

Zoals uit het voorgaande duidelijk moge zijn geworden, bestond er zelfs onder het kleine aantal radiopiraten in het onderzoeksgebied een niet geringe verscheidenheid. Het aantal commerciële zenders beperkte zich in de gemeente Valburg tot één; deze week in opzet en bedoelingen nogal af van hetgeen in hoofdstuk II ten aanzien van deze categorie werd geconstateerd.

De diversiteit van de niet-commerciële zenders in de Midden-Betuwe werd o.a. bepaald door het streven van enkele zenders naar een dominante positie. Door zichzelf tot de 'grootste', d.w.z. de meest populaire uit te roepen, werd gehoopt als representatief voor het gehele gebied te worden erkend. Degenen die zich tot deze 'top' rekenden wezen niet alleen op de stroom van schriftelijke blijken van instemming, maar achtten hun programma's ook kwalitatief hoger dan die van de 'kleinere' zenders. Zij veronderstelden dat een vaste categorie luisteraars exclusief tot hun aanhang behoorde, waarbij dus ook degenen die zich op meer dan één zender richtten werden meegeteld. Kleinere zenders hadden soortgelijke

ideeën ten aanzien van hun publiek, maar zij betitelden degenen die nooit reageerden als 'stille genieters'. Deze categorie zou de overgrote meerderheid van hun luisterpubliek vormen. Zij baseerden deze gedachte o.a. op de bejeging die ze op straat of elders ondervonden van personen die nooit eerder contact met hen hadden gezocht.

Methoden van onderzoek

In het onderzoek is geprobeerd een beeld te verkrijgen van de vermoede luisterkringen van piratenzenders. Op basis van een vergelijking tussen de actieve luisteraars (die zich laten horen) en de meer passieve aanhang (stille genieters etc.) werd gehoopt meer inzicht te krijgen in het luistergedrag alsmede in de beoordeling van de verschillende piratenzenders. Ook hierbij is het open interview als methode van materiaalverzameling gebruikt.

Het veldonderzoek werd als volgt opgezet. In het voorjaar van 1983 werden de toen bekende lokale zenders schriftelijk op de hoogte gebracht van het doel en de motieven van ons onderzoek (zie noot 4). Twee weken later volgde een tweede brief waarin gevraagd werd ons voornemen om luisteraars te interviewen in hun uitzendingen bekend te maken aan de hand van de volgende tekst:

"De Landbouwhogeschool in Wageningen vraagt ons bekend te maken dat er een onderzoek in de Midden-Betuwe - voorlopig alleen in Andelst - is begonnen onder luisteraars van amateur-zenders. Er zal gevraagd worden naar uw waardering voor verschillende zenders hier in de buurt. U kunt daar gerust aan meewerken want alles wat u vertelt is vertrouwelijk. Als er genoeg mensen meedoen kunnen ze in Wageningen uitzoeken of de amateur-zenders goed werk doen. Wij staan er achter dat zo'n onderzoek wordt gedaan. Dus mensen, mocht u bezoek krijgen van iemand van de Landbouwhogeschool vraag hem dan zijn opdrachtbrief te laten zien, dan weet u dat hij komt voor dit onderzoek. Laat hem gerust binnen!"

Helaas gaven slechts twee zenders, nl. die uit Dodewaard en Oosterhout (beide perifeer in het onderzoeksgebied gelegen) aan deze oproep gehoor. De reden hiervan was dat vlak voor de start van het onderzoek alle stations in de gemeente, behalve die in het excentrisch gelegen Oosterhout, hun uitzendingen na een algemeen advies van de plaatselijke politie hadden gestaakt.

De interviewcampagne werd begonnen in een buurt van Andelst die voornamelijk bewoond wordt door autochtone arbeidersgezinnen. De verwachting

was dat hier een groot aantal actieve luisteraars, alsmede vele stille genieters zouden worden aangetroffen. In deze 'Wilhelminabuurt' (Wilhelminastraat en aanliggende straten) werd begonnen met degenen die ook op de ledenlijst van de fanclub Mexico voorkwamen; later werden ook andere bewoners van deze buurt benaderd.

In de overtuiging dat de meeste inwoners wel op de hoogte zouden zijn van het onderzoek, werd als introductievraag gesteld: "luistert u wel eens naar lokale zenders?". Hierop kwam - tot verbazing van de vragsteller - in de meeste gevallen een negatief antwoord. Als argumenten om een gesprek hierover te weigeren werden o.a. genoteerd: "ik ben tegen piraterij omdat het niet mag, het is een wetsovertreding", "het interesseert me helemaal niet", "ach meneer, daar luisteren wij nooit naar". Mensen die in de buurt bekend stonden als piratenliefhebbers beweerden met een stalen gezicht nooit op een piraat af te stemmen ("de enige keer dat wij luisteren is als de burens de radio in de tuin hebben staan").

Door deze afwijzende houding (die moeilijk te doorbreken viel) konden in deze buurt slechts 32 gesprekken, meestal met meer dan één persoon, worden gevoerd. Hierna is de opzet gewijzigd en zijn de mensen - voornamelijk autochtonen buiten de Wilhelminabuurt - van te voren schriftelijk of telefonisch op de hoogte gebracht van de bedoelingen van het onderzoek. Toen is ook meer de nadruk gelegd op de recreatieve tijdsbesteding in het algemeen met de bedoeling het luisteren naar illegale radiostations als een onderdeel hiervan te bespreken. Uiteindelijk zijn 47 gesprekken gevoerd, waarbij in totaal 76 personen uit de dorpen Andelst en Herveld waren betrokken.

De luisterkringen van illegale zenders

Uit de onderzoeksgegevens die met de interviews bijeen gebracht werden, is gebleken dat er bij het onderscheiden van de respondenten sprake is van een continuum, variërend naar de mate van betrokkenheid bij illegale radio-uitzendingen. Op basis hiervan is achteraf een indeling in drie categorieën respondenten gemaakt. Deze worden hier aangeduid als Actieve, Passieve en Niet-luisteraars. Ter toelichting hierop het volgende.

- De **actieve luisteraars** (A-categorie: 28 respondenten) zijn in zoverre bij de uitzendingen betrokken dat zij met een zekere regelmaat hun naam in de uitzendingen laten horen. Zij vormen voor de

piraten de belangrijke categorie van 'aanhangers', die de populariteit van de zender in hoge mate bepalen.

- De **passieve luisteraars** (P-categorie: 31 respondenten) worden zelden in de uitzendingen met name genoemd maar zijn toch meestal achter de schermen bezig een of meer zenders te steunen. Soms zijn zij betrokken bij een fanclub, soms vertegenwoordigen zij plaatselijke verenigingen, die mededelingen over hun activiteiten laten omroepen. Voorts zijn degenen die door de piraten als "stille genieters" worden aangeduid tot deze categorie gerekend. Samen vormen zij de (meestal onzichtbare) categorie van sympathisanten.
- De **niet-luisteraars** (N-categorie: 17 respondenten). Onder hen zijn enkelen die sporadisch naar illegale uitzendingen luisteren, bijvoorbeeld bij toeval of als een kennis heeft gezegd dat er voor hem of haar een plaat is aangevraagd. De meerderheid bestaat uit mensen die nooit naar piratenuitzendingen luisteren.

In het navolgende zal aan de hand van een aantal kenmerken worden nagegaan in welke mate er verschillen dan wel overeenkomsten tussen bovengenoemde publiekscategorieën kunnen worden vastgesteld.

Persoonskenmerken

De samenstelling van de drie categorieën respondenten bleek qua leeftijd nauwelijks uiteen te lopen. Wel waren de vrouwelijke respondenten naar verhouding in geringere mate bij de illegale uitzendingen betrokken dan de mannelijke. Ten aanzien van het aandeel van autochtonen onder hen en de samenstelling naar maatschappelijke positie - afgemeten aan het beroep - waren grotere verschillen aan te wijzen. In de A-categorie was 65% van de 28 respondenten in de gemeente Valburg geboren, in de P-categorie 55% van de 31 respondenten en in de N-categorie slechts 40% van de 17 respondenten.

In alle interviews is naar huidige of laatst uitgeoefende beroep of werkzaamheid gevraagd; part-timewerkenden, gepensioneerden en werklozen zijn in Tabel 5 niet afzonderlijk vermeld. Voor de drie categorieën respondenten, onderscheiden naar geslacht, ontstond het volgende overzicht:

Tabel 5. Geïnterviewden onderscheiden naar luisterkring, geslacht, beroep/
werkzaamheid (N= 76)

	A-categorie		P-categorie		N-categorie	
	M	V	M	V	M	V
arbeider (in ruime zin) 1)	9	-	6	-	2	1
verzorgend beroep (buitenshuis) 2)	-	2	-	2	-	1
kleine zelfstandige 3)	1	-	5	3	1	3
(uitsluitend) huisvrouw	-	11	-	9	-	1
ambtenaar/employé 4)	3	-	3	-	3	3
schoolgaand + onbekend	2	-	1	2	1	1
totaal	15	13	15	16	7	10

1) w.o.: bouwopzichter, chauffeur, slager; 2) w.o.: schoonmaakster, huishoudster, bejaardenhulp; 3) incl. medewerkende echtgenotes in landbouw en detailhandel; 4) w.o.: adm. medewerkster, politiecommandant, HTS-er.

Alles wijst erop dat onder de respondenten de betrokkenheid bij de illegale uitzendingen groter is naarmate de positie op de maatschappelijke (beroeps)ladder lager genoemd mag worden.

Recreatieve tijdsbesteding van de respondenten

Hierna komen eerst de vrije tijdsactiviteiten binnens- en buitenshuis, hobby's en contacten met familie, vrienden en kennissen aan de orde.

De deelname aan het verenigingsleven blijkt bij de verschillende categorieën respondenten nogal uiteen te lopen. Onder de actieve luisteraars gaven achttien van de achtentwintig respondenten te kennen niet (actief) lid van een vereniging te zijn (twee onbekend). Ter verklaring van deze geringe participatie zeiden tien mensen dat ze het te druk hadden met eigen werk of huis of met hun hobby's. In de P-categorie waren naar verhouding meer mensen actief in het verenigingsleven, terwijl in de categorie van niet-luisteraars meer dan de helft van de respondenten opgaf lid van een vereniging te zijn.

Door de respondenten die in het verenigingsleven actief waren, werden de sportverenigingen het vaakst genoemd; daarna volgden het zangkoor en de vrouwenverenigingen (deze laatste werden hoofdzakelijk door passieve luisteraars vermeld).

Hobby's werden door vrijwel alle respondenten opgegeven. De vermelde voorbeelden varieerden enigszins per categorie, behalve ten aanzien van

het kaartspel, dat in alle categorieën veelvuldig werd genoemd. In de A-categorie werd o.a. het meewerken aan illegale radio vermeld, alsmede het verzamelen van platen, musiceren en enkele malen tuinieren en het kweken van vogels. In de P-categorie stonden de hobby's in en om de woning voorop: tuin- en huisonderhoud, sleutelen aan de auto, lezen, handwerken, televisie kijken en radio luisteren (de helft had de radio de gehele dag aan). Daarnaast trok een aantal er regelmatig op uit: fietsen, wandelen, vissen. Ook de N-respondenten noemden huis- en tuinbezigheden het vaakst; bovendien vermeldden velen van hen selectief gebruik van de massamedia. Ook gingen verscheidene niet-luisteraars er vaak per fiets of te voet op uit.

Over het algemeen gesproken liepen de hobby's van de verschillende categorieën respondenten niet sterk uiteen.

De familie speelt bij vrijwel alle autochtone respondenten een overheersende rol in het dagelijkse leven. In de A-categorie komt het hoogste percentage autochtonen voor en onder deze respondenten zijn de familiebanden het sterkst. Familieverplichtingen gaan vóór alles. Ook degenen die fervente piratenaanhangers zijn, zeggen met nadruk dat familie-aan gelegenheden altijd voorrang hebben. Velen van hen hebben piraten in de familie. Twee respondenten onderhouden regelmatig contact met familieleden over zender-technische zaken; ook leent men wel platen uit aan zenders.

In de P-categorie wordt eveneens veelvuldig melding gemaakt van intensieve familiecontacten. Dit houdt o.m. in dat men soms dagelijks, soms meermalen per week bij elkaar langs komt; niet alleen broers, zusters, ouders en volwassen kinderen, maar ook neven, nichten, ooms en tantes en soms verwanten in een nog verdere graad van bloedverwantschap. Andere respondenten zien hun familie weliswaar regelmatig maar vrijwel alleen op verjaardagen; bij grote families kan dit oplopen tot meermalen per maand. Binnen families kunnen clubjes ontstaan, die elkaar veelvuldig, bijvoorbeeld op kaartavonden, treffen.

Gebleden is dat de familiecontacten door de overgrote meerderheid van de respondenten als intensief worden ervaren, de meeste vriendschappen komen via de familie tot stand.

Gevraagd naar vrienden en kennissen buiten de familie om, blijken de actieve luisteraars veel contacten te hebben met illegale zenders. Een aantal van hen bezoekt bovendien meetings en andere door piraten georga-

niseerde evenementen, zoals piratenvoetbal en moddergevechten. Ook ging de oude 27 Mc-kern nog wel eens gezamenlijk uit.

Naarmate men vaker lid is van verenigingen, onderhoudt men meer contacten met niet-familieleden; ook worden contacten via het werk en via de kerk genoemd, terwijl onder de passieve luisteraars ook de burenccontacten als waardevol naar voren worden gehaald. In de N-categorie, waarin minder autochtonen voorkomen, zijn soms de contacten met inwoners van de vroegere woonplaats nog van belang en worden ook de verenigingen veelvuldig als ontmoetingsplaats vermeld. Sommige allochtonen in deze categorie klaagden over het onvoldoende geaccepteerd zijn door de in Andelst geboren en getogen bevolking. De passieve luisteraars die elders geboren zijn, lieten zich veel positiever uit over de autochtone bevolking.

Het voorgaande overziende, kan men concluderen dat er een samenhang te constateren valt tussen autochtoon-zijn en een nauwe betrokkenheid bij illegale radio-uitzendingen. Deze activiteit gaat gepaard met een geringere participatie in het verenigingsleven, terwijl het verwerven van vrienden voornamelijk via familiecontacten plaatsvindt. Bij nagenoeg alle respondenten staat de bloedverwantschappelijke groep het hoogst genoteerd wat betreft communicatie en vrijetijdsbesteding; m.n. bij de autochtonen zijn de relaties vaak zeer intensief.

Beoordeling van de lokale zenders

De mate van waardering voor de lokale radiopiraterij zal worden beschreven na een overzicht van de uiteenlopende uitkomsten betreffende luisterdichtheid, zenderkeuze en contacten met de zenders. Daarnaast zal van elke categorie respondenten de visie op het overheidsbeleid en de toekomstige ontwikkelingen van de etherpiraterij worden weergegeven.

Ten aanzien van de **actieve luisteraars** noteerden we het volgende. Met name oudere respondenten beluisterden veel en vaak lokale stations, terwijl hun kinderen vooral Hilversum III aanzetten. Jongeren luisterden over het algemeen selectief naar de illegale uitzendingen; vooral naar de zenders waarmee zij bevriend of verwant zijn of die zij op een andere manier hebben leren kennen.

Als beluisterde radiostations werden 20 verschillende namen van illegale zenders vermeld en twee keer die van andere stations (Hilversum III, RONO). De meestgenoemde waren: radio Mexico (22), Black Molly (16), Blauwe Duif (Arnhem, 13), Rona Lisa (Dodewaard, 12); de overige zenders werden minder dan 10 keer vermeld. Behalve deze lokale zenders noemden de respondenten nog: Zingende Wielen (Dodewaard), Bosuil (Druten), Atlantis (Veenendaal), Toto (Veenendaal), 't Boerke (Opheusden) en "Didam". In de meeste gevallen werden de vermelde stations als 'goed' aangeduid. Enkele zenders werden echter niet erg positief beoordeeld omdat ze reclame maakten, nl. de Blauwe Duif (5 keer, praat ook teveel), Dixicana (Arnhem, 2 keer), Black Molly (1 keer). Tenslotte gaven 9 mensen te kennen naar illegale zenders te luisteren zonder te vertellen welke dat waren.

Van de luisteractiviteiten is vermeldenswaard dat velen opmerkten dat "als het kan de radio de hele dag op de piraat staat". Anderen zetten de radio aan om naar uitzendingen van een bepaald station te luisteren: Mexico (5 keer) en Vrij Nederland (1 keer). Bij Mexico blijkt het gunstige tijdstip van uitzending een belangrijke rol te spelen (zondagmorgen). Maar ook werd enkele malen opgemerkt "dat je bij Mexico steeds dezelfde namen hoort". Hiernaar gevraagd, bleek dat de meeste mensen die een plaat aanvroegen dat af en toe deden; de aanleiding ertoe is meestal een bijzondere gelegenheid, zoals een verjaardag of jubileum in familie- of vriendenkring. Negen maal werd meegedeeld dat naar radio Mexico wordt geschreven, eenmaal naar Vrij Nederland en eveneens eenmaal naar vier andere, niet nader genoemde stations. Sommigen schrijven èn bellen op; in dit geval wordt steeds telefoniste "Tineke" genoemd. Zes mensen sluiten wel eens geld bij hun verzoeken in. Evenveel doen er mee aan telefoonspellen omdat zij dat een leuke afwisseling vinden. Ook vertelden 7 mensen dat zij rapportjes doorbellen; hieronder 3 ex-piraten (die via de 27 Mc-club nog contact houden met hun 3 meter-collega's) en 1 ex-telefonist.

Wat de waardering voor de radiostations betreft is door velen een vergelijking met de Hilversumse zenders gemaakt. Daarbij bleek dat de officiële zenders zeer laag gewaardeerd werden. Slechts twee vonden de programma's van Hilversum III wel aardig; anderen noemden een enkel programma wat er wel mee door kon, o.a. dat van Adje Roland (TROS, die als trendsetter voor piratenmuziek, m.n. de Nederlandstalige, gold), de top-40 (van VOO), arbeidsvitaminen (AVRO), muzikale fruitmand (EO) en

Avondspits (NOS). 'Hilversum' wordt vooral verweten dat er teveel Engelstalige muziek ten gehore wordt gebracht en "niet de muziek die de mensen willen horen", "niets aan", "niet boeiend". Ook werd het Hilversumse muziekaanbod gekarakteriseerd als "konijnenmuziek, te modern voor oudere rockers als wij", "waardeloos", "misselijke muziek", "jodelmuziek en kerkdiensten". Ook werden genoteerd: "teveel gepraat", "teveel politiek". Sommigen betaalden op grond van hun negatieve beoordeling van het programma-aanbod uit Hilversum geen kijk- en luistergeld. Enkele respondenten verwezen naar de uitzendingen van de voormalige illegale zeezenders (Noordzee, Veronica): "daar luisterde iedereen naar", "dat waren pas goede stations".

Wat de plaatselijke stations betreft worden de meeste zenders vooral om hun kwaliteit geroemd en door sommigen verguisd. Sommige luisteraars waarderen de presentatie in (min of meer) dialect, anderen zijn daar niet van gediend; enkelen houden van grappige opmerkingen, anderen stellen korte en zakelijke aankondigingen op prijs of veronderstellen dat bij bepaalde uitzendingen stevig gedronken wordt. Ook in deze categorie dus geen unanieme waardering voor alle lokale zenders. Een aantal luisteraars stemt speciaal af op stations die vrijwel uitsluitend Nederlandstalige platen draaien, anderen zoeken juist stations met een gevarieerd muziekaanbod op. Weer anderen luisteren bij voorkeur naar zenders die in hun eigen dorp gevestigd zijn. Los van de beoordeling op grond van persoonlijke smaak waardeerden alle respondenten storingvrij en niet-commercieel zenden.

Over het algemeen werden de lokale uitzendingen als een verademing beschouwd, als een welkom alternatief voor het aanbod van de legale zenders, waarvoor - zoals we al zagen - weinig waardering bestond. De argumenten voor deze positieve houding kunnen naar een vijftal aspecten worden onderscheiden.

- In de eerste plaats noemen veel respondenten de nabijheid van de stations; piraten zijn gemakkelijker bereikbaar dan de Hilversumse zenders. Zij richten zich direct - en op een als prettig ervaren manier - tot hun luisterpubliek. De meeste respondenten vinden hun presentatie leuk: er worden vaak uitdrukkingen gebruikt die plaatselijk gangbaar zijn, al of niet in dialect. Luisteraars krijgen bovendien volop de gelegenheid hun steentje bij te dragen aan de programma-inhoud. Een enkele uitzondering daargelaten behandelt

elke piraat alle aanvragen van verzoekplaten en "daar hoef je in Hilversum niet om te komen".

- In de tweede plaats draaien piraten een bepaald soort muziek die bij een breed publiek aanslaat. Met name Nederlandse produkties krijgen ruime aandacht, tot groot genoegen van zowel luisteraars als bepaalde artiesten "die zonder piraten niet aan de bak zouden komen".
- In de derde plaats vullen piraten nog een ander gat in de markt op; zij brengen lokaal nieuws over evenementen en activiteiten van verenigingen. Blijkens uitlatingen van vertegenwoordigers van het plaatselijke verenigingsleven neemt de belangstelling voor verenigingsactiviteiten toe wanneer piraten hiervan gewag maken. Uitspraken van andere luisteraars bevestigen dit. Zij beschouwen de aankondiging als een extra aanbeveling of als een geheugensteuntje voor iets wat ze eerder in de krant lazen. Bovendien krijgen de aan huis gekluisterde luisteraars zo de gelegenheid om het lokale gebeuren te volgen.
- In de vierde plaats geven (sommige) piraten via allerlei, o.a. muzikale, nevenactiviteiten een extra injectie aan het dorpsleven; zij organiseren dansavonden (meetings) en treden op met hun discotheek op kermissen, bruiloften en partijen. Deze activiteiten slaan ook goed aan.
- In de vijfde plaats wordt waardering uitgesproken voor de houding en werkwijze van de piraten, nl. dat zij het zenden als hobby blijven zien, storingvrij zenden, geen reclame maken en vasthouden aan hun doel om de luisteraars enige plezierige uren te bezorgen.

Zoals reeds eerder ter sprake kwam, stonden ten tijde van het veldwerk de meeste lokale piratenstations op non-actief. De luisteractiviteiten namen in die periode sterk af en er werd meer naar zenders buiten de gemeente geluisterd. Toch had deze omstandigheid een (eveneens onverwacht) neveneffect. We konden nu niet alleen nagaan in hoeverre de lokale stations werden gewaardeerd maar ook in hoeverre deze werden gemist. De reactie op het zwijgen van de piratenzenders was bij de meeste respondenten gelijkloidend: "het is stil geworden op zondag, er valt geen lol meer te beleven". Aldus of met gelijksoortige omschrijvingen werd het verdwijnen van radio Mexico aangegeven. Meestal werd hieraan toegevoegd: "het hele dorp was er kapot van; niet alleen Mexico stopte, bijna alle stations hielden er mee op". Maar niet iedereen dacht er zo over.

Enkele respondenten hadden weliswaar begrip voor de houding van de radiozenders die het advies van de politie opvolgden, maar zij waren bovendien van mening dat met name de fanclub van radio Mexico méér had moeten ondernemen dan het starten van een in hun ogen onvruchtbare handtekeningactie. De club had bij de overheid (burgemeester) moeten aandringen op officiële erkenning.

Over het overheidsoptreden t.a.v. de radiopiraterij waren de meningen nogal verdeeld. Een aantal respondenten was er van overtuigd dat, zolang piraten niet storen, de overheid niet diende in te grijpen. Zij deden immers niemand kwaad en bezorgden integendeel veel mensen louter plezier. De RCD zou zich beter kunnen bezighouden met de controle van de zendapparatuur in plaats van met de opsporing van illegale "zendamateurs". Enkele respondenten pleitten voor herziening van de toewijzing van kijk- en luistergeld; ook lokale stations zouden hierin moeten delen. Anderen konden begrip opbrengen voor het optreden van de overheid, los van het feit dat zij de illegale stations wél misten. Volgens deze respondenten hebben de piraten het er zelf naar gemaakt. Ze willen allemaal met groot vermogen zenden; ze willen elkaar aftroeven, ze dagen elkaar uit en uiteten over en weer dreigementen. Bovendien liet één piraat het voor de regio zo typerende 'amateurisme' varen en begon met commerciële radio- en TV-uitzendingen. Hij verloochende niet alleen zijn amateurstatus maar zat tegelijkertijd ook een naburige bioscoop (in Huisen) dwars. Hij is te ver gegaan en heeft zijn verdiende loon gekregen: bezoek van de RCD. Aldus deze zegslieden.

Toekomstverwachtingen. Alle respondenten in deze categorie hoopten dat de goedwillende, d.w.z. niet-commerciële, storingvrij zendende, lokale radiostations - met Mexico voorop - terug zullen komen. Toch zijn de meeste respondenten pessimistisch: "als Den Haag niet wil, kun je met handtekeningen ook niets beginnen". Bovendien vreesden verscheidenen dat er een enorme puinhoop zal ontstaan, indien de overheid het zenden geheel vrij zou laten; dan zouden er teveel stations komen, die elkaar - nog veel meer dan nu - dwars gaan zitten.

Ondanks deze overwegend pessimistische toekomstvisies heeft een aantal mensen een duidelijk beeld voor ogen van de ideale oplossing: de overheid moet het zenden vrij geven en de lokale zenders zouden de koppen bij elkaar moeten steken. Zij zouden afspraken moeten maken over zendtijden, zendvermogen, zendfrequenties, etc. De uitzendingen moeten beslissend storingvrij zijn en vooral op de lokale gemeenschap gericht dienen

te zijn (lokaal nieuws, etc.). Twee mensen pleitten in geval van samenwerking voor een gemeenschappelijk klachtennummer en een centrale studio. Erg waarschijnlijk werd dit toekomstbeeld echter niet geacht.

Ten aanzien van de **passieve luisteraars** vermelden we hier de volgende onderzoeksresultaten.

Zestien van de geïnterviewden verklaarden de 'hele' dag de radio aan te hebben staan. De ene helft hiervan luistert vooral naar Hilversum III en de andere helft stemt in de eerste plaats af op piratenzenders.

Gevraagd naar de beluisterde radiostations bleek vrijwel iedereen naar radio Mexico te luisteren: dit station werd 7 maal als enige zender genoemd. Verder: Black Molly (4 maal), Blauwe Duif, Rona Lisa, Mario (Dodewaard) (elk tweemaal) en één maal: Brouwerszoon, Zingende Wielen, Breston, De Hulk, Lady Valencia, De Molenaar en Vrij Nederland.

Luisteractiviteiten. Enkele luisteraars verklaarden dat zij alle radio-programma's als 'behang' beschouwen, d.w.z. als achtergrond bij andere bezigheden. Eén man las onder het genot van radio Mexico-klanken zijn vakliteratuur en ook de burgemeester verklaarde dat hij met plezier op zondagochtend op radio Mexico afstemde.

Wat de waardering voor de legale en illegale radiostations betreft sprak ongeveer de helft van de respondenten zijn voorkeur uit voor de Hilversumse programma's boven piratenuitzendingen; genoemd werden: EO, actualiteitenrubrieken, arbeidsvitaminen e.a. Degenen die de voorkeur gaven aan de illegale radiozenders, luisterden ook wel naar Hilversum ("niet bezwaarlijk") en noemden o.a. de TROS op donderdagavond. Enkelen vonden dat Hilversum "weinig te bieden heeft" of "misselijke muziek uitzendt". Een aantal mensen dat af en toe naar lokale zenders luisterde, merkte daarbij op: "zolang de muziek niet te schreeuwerig is", "niet te lang, want steeds dezelfde dreun gaat gauw vervelen". Een vergelijkbare ervaring had een echtpaar dat op aanraden van een kaartvriendin een jaar lang naar piratenzenders luisterde. De man nam, wanneer de muziek erg leuk was, programma's op en draaide die op kaartavonden af ("dat was leuk voor een paar keer"). Sinds enige tijd luisterden ze nauwelijks meer naar illegale stations: "het ging gewoon vervelen; flauwe spelletjes en steeds dezelfde namen; je vraagt je af hoe ze het zelf volhouden in een benauwde studio".

Eén respondente onderstreepte de waarde van de piratenzenders voor het verenigingsleven. Helaas is het illegale karakter voor bepaalde luiste-

raars geen aanbeveling: "het verenigingsleven krijgt zo ten dele een verdachte naam en verliest voor een hoop mensen zijn geloofwaardigheid". Niettemin zal dat wel loslopen, verwacht zij, want de piraten krijgen via hun aandacht voor lokale zaken een breder publiek, dat niet alleen op deze zenders afstemt wegens de (Nederlandstalige) muziek.

Volgens een enkele respondent behoren de meeste luisteraars - vooral zij die veel platen aanvragen - tot de 'zwak-sociale' families uit de buurt van de Wilhelminastraat. Zij stoorden zich er aan dat je steeds dezelfde namen (van deze families) in de uitzendingen hoort. Dit was een van de redenen dat zij na enige tijd afhaakten, andere zenders opzochten en nog slechts af en toe op een piraat afstemden.

De relaties tussen de lokale zenders onderling vormden nogal eens een punt van discussie. Een aantal mensen verzuchtte dat de 'zendamateurs' teveel onderling bakkeleien. Mexico en Black Molly zitten elkaar ook in het openbaar (d.w.z. in de ether) dwars; hierdoor gaan de mensen roddelen over laakbare praktijken van zendamateurs. Vroeger was alles beter. Nu lijkt het erop of ieder zijn eigen glazen wil ingooien. Van de opzet van een lokale omroep zal zo nooit sprake zijn.

Toch overheerste bij deze categorie luisteraars de opvatting dat de piraten voldoen aan een behoefte; prettige muziek, bekende namen, lokaal nieuws en een gemoedelijke presentatie maken de stations tot een gewaardeerd onderdeel van het dorpsleven. De actie tot behoud van radio Mexico heeft dit wel bewezen, aldus een luisteraar. Twee respondenten waardeerden vooral het illegale karakter van de uitzendingen: "iets wat niet mag is altijd leuker".

Toekomstverwachtingen. Vrijwel alle respondenten in deze categorie verwachten dat de lokale stations weer spoedig zullen gaan zenden. Een groot deel van hen betreurt het gedwongen zwijgen en hoopt dat ze terug kunnen komen; ze doen goed werk en vallen - zolang ze niet storen en andere mensen niet kwetsen - niemand lastig.

Niet iedereen was echter van mening dat het zwijgen van de piratenstations een direct gevolg was van het overheidsop treden. Enkelen vonden dat de belangstelling voor deze vorm van radiomaken en beluisteren al eerder aan het afnemen was. Een andere respondent zei dat de zenders geen financiële reserves hebben, waardoor het te riskant is om illegaal door te gaan met zenden; ze zullen alleen terugkeren als ze een legale status krijgen. Hij verwachtte echter niet dat de lokale stations daarin

zullen slagen; zij kunnen zich moeilijk - of in het geheel niet - organiseren.

Iemand die actief is in het verenigingsleven en het jongerenwerk, beschreef de haars inziens ideale situatie: een lokale zender moet een combinatie van actualiteiten en muziek waar de mensen van houden uitzenden. Verenigingen, politieke partijen maar ook individuen moeten de kans krijgen hun zegje te doen. De zendamateurs zullen de koppen bij elkaar moeten steken; zij hebben de know how om een lokale of regionale zender op te zetten.

De algemene verwachting is echter dat de huidige piraten niet zullen gaan samenwerken; zij zullen als individuele ethergebruikers proberen hun doeleinden na te streven.

De interviews met de zgn. **niet-luisteraars** leverden de volgende uitkomsten op.

Dat luisterdichtheid en luisteractiviteiten gering waren laat zich afleiden uit de hiervoor gegeven omschrijving van deze categorie. Toch bleken zes respondenten sporadisch naar piratenzenders te luisteren. Slechts één van hen kon de programma's van radio Mexico waarderen; de anderen stemden alleen op een lokaal station af wanneer zij een plaat kregen aangeboden. Verder bleken drie mensen in deze categorie geen radio - of een toestel met een FM-band - te bezitten. Vier mensen vertelden dat familie- of gezinsleden wel luisterden; één echtpaar heeft zelfs een piraat in de familie. Een ander echtpaar kent Black Molly van horen zeggen en één vrouw heeft een handtekening gezet om radio Mexico terug te laten komen.

Waardering voor de radiostations en toekomstverwachtingen. De meeste respondenten lieten zich negatief uit over de lokale radiostations: "ze draaien slechte muziek, ze zijn vervelend en maken er een potje van". Kortom: "piraterij is maar niks, maar ze doen maar wat ze niet laten kunnen". Eén vrouw vertelde dat haar zoon een tijdje 'getokkeld' (27 Mc) had, maar dat hij daar al gauw mee was opgehouden. "Dat is ook niets, slap gewauwel"; ze begrijpt niet wat voor leuks er aan is.

Eén respondent beoordeelde het als kinderachtig dat de politie en de RCD de TV-piraat hadden opgepakt en vond het sneu dat daarna de radiozenders ook moesten zwijgen. Als ze mensen een plezier doen dan mogen ze wat haar betreft in de ether blijven, c.q. terugkeren. Andere respondenten die ook weinig interesse voor lokale radio toonden verklaarden

tevens dat de illegale zenders, zolang ze maar 'netjes' blijven, gerust mogen doorgaan met zenden. Ze hebben nooit last gehad van deze radiostations. Maar: piraten worden vooral gewaardeerd door een bepaald slag mensen met wie zij over het algemeen weinig op hebben.

De visie van de dorpskenners

Als derde onderdeel van het veldonderzoek in de Midden-Betuwe werd een vijftiental 'bekende' - veelal vooraanstaande - inwoners van de dorpen Andelst en Herveld geïnterviewd. Gevraagd werd naar de recreatieve tijdsbesteding van de plaatselijke bevolking, in het bijzonder naar de plaats en de betekenis van de lokale zenders in dit verband. De respondenten werden hoofdzakelijk geselecteerd op basis van hun maatschappelijke positie en hun participatie in de dorpsamenleving; hierbij golden autochtonen de voorkeur. Deze selectie leidde er toe dat deze informanten noch qua leeftijd, noch qua beroepspositie, noch qua maatschappelijke activiteiten representatief zijn voor de lokale bevolking (6).

Onder de dorpskenners van Andelst en Herveld varieerden de meningen over de radiozenders en -uitzendingen van dorps- en streekgenoten van gematigd negatief tot vrij positief. Het merendeel van hen veronderstelde dat de zendstations door mensen uit 'de Wilhelminabuurt' worden gerund en dat ook de programma's bestemd zijn voor de bewoners van deze buurt. Onderstaande (samengevatte) citaten kunnen inzicht verschaffen in de uiteenlopende oordelen - eerst in meer negatieve en daarna in meer positieve bewoordingen - ten aanzien van het illegale ethergebruik en het luisterpubliek van deze zenders.

"Piraten en hun aanhang komen uit een bepaald milieu, vroeger was dat niet veel soeps. Er moet meer gestraft worden. Met hun groeten en praatjes zijn ze voor zichzelf bezig; er is teveel onderlinge ruzie en er wordt teveel gekletst. Steeds weer dezelfde namen. Het ergerlijke taalgebruik wijst er op dat ze weinig opleiding hebben gehad. Andere dan Nederlandstalige muziek is te moeilijk voor deze mensen. Echt intellectuele programma's kunnen ze minder goed volgen en waarderen. Wij luisteren liever naar een concert. In bijeenkomsten durven deze mensen nauwelijks het woord te nemen, geven zich moeilijk bloot, bang om uitgelachen te worden; voor de radio durven ze wel en draven dan wel eens door. Er wordt ook tijdens het zenden veel gedronken; moet handenvol geld kosten. Net als met de 27 Mc - onder chauffeurs erg populair - een rage van voorbijgaande aard".

"Uitzendingen zijn wel van betekenis voor bejaarden, gehandicapten en andere thuiszittenden. Ze geven veel informatie over het dorpsleven. Het is een aanvulling, geen concurrentie, voor het verenigingsleven. Beter dan de Hilversumse zenders; oude platen zijn geliefd (van een 'stille genietter'). Kan mij niet voorstellen dat deze zenders storingen veroorzaken. Och, wat voor kwaad doen ze eigenlijk; elders blijven veel ergere overtredingen ongestraft; politie hoeft niet in te grijpen. Het zijn hobbyisten. Zeker 80% van de dorpsgenoten luistert wel. Radiopiraten mogen van mij rustig zenden; het gewone volk vindt het prachtig om zichzelf op de radio te horen. Enkele lokale zenders geven veel variatie, méér dan alleen maar verzoekplaatjes, ook sportaankondigingen, enz. De verschillende zenders doen aan dorpsbinding; indien op een goede manier beoefend, hebben deze zenders een sociale functie in het dorp en omgeving. Ze zouden nog meer als dorpskrant kunnen fungeren, als het maar niet uit de hand loopt. Gemoedelijk, niks geen poeha, mensen voelen zich dan ook aangesproken. Vind het best dat ze er zijn, al zitten ze elkaar wel eens in het vaarwater; zou het spijtig vinden als ze weg zouden zijn. In zekere zin zijn de piraten een afspiegeling van het dorp; ook daar bestrijdt en beconcurrereert men elkaar, al gaat dat niet altijd even diep".

De in werkelijkheid veelal nog wel wat meer genuanceerde - positieve en negatieve - opmerkingen wijzen er op, dat de beoordelingen van de illegale zenders grotendeels samenvallen met die van eerder besproken categorieën 'passieve luisteraars' en 'niet-luisteraars'. Geen van de dorpskenners heeft laten weten dat iemand in zijn of haar kennissenkring radiopiraat is; over het algemeen wordt een ruime distantie in acht genomen. Zenders en hun (actieve) publiek behoren volgens deze insiders tot dezelfde bevolkingslaag, die nogal eens omschreven werd als "arbeiderskringen", "het gewone volk", "bewoners van de Wilhelminastraat en omgeving", etc. Het passieve publiek was onder de dorpskenners kennelijk goed vertegenwoordigd, want bijna alle geïnterviewden hadden een vrij uitgesproken oordeel over de illegale zenders en hun aanhang. De kritiek van verscheidene informanten richtte zich niet zozeer op het illegale karakter van het zenden dan wel op het culturele niveau van de uitzendingen. Ook de rivaliteit tussen de zenders werd nog wel eens veroordeeld.

De visie van de meeste dorpskenners op de lagere statuscategorieën, m.n. het arbeidersmilieu waartoe zij zelf niet gerekend (willen) worden, bestond grotendeels uit vrij stereotype beelden. Rechtstreekse kennis van en contacten met deze bevolkingscategorie bleken bij velen van hen schaars te zijn. Het gebruik van bijnamen (die soms de vorm kregen van scheldnamen) is nog sterk in zwang; hiermee werden soms hele bevolkingsgroepen getypeerd. Ook werden wel straat- en buurtnamen gehanteerd om

bepaalde bevolkingscategorieën aan te duiden. Soms is dit gebruik gebaseerd op het feit dat indertijd de opvallendste representanten van een bepaalde groep daar ooit woonachtig waren. (In Andelst werd de Wilhelminastraat nogal eens, op grond van de vooroorlogse situatie, gezien als het centrum van een - soms als 'zwak-sociaal' getypeerde - volksbuurt.) Het veelvuldig gebruik van stereotyperingen wijst erop dat de standsverschillen binnen deze dorpsamenleving nog lang niet verdwenen zijn. Deze conclusie werd niet altijd door de dorpskenners onderschreven. Velen van hen schilderden het dorp af als een toonbeeld van harmonie tussen solidaire bevolkingsgroepen en gaven daar zelf op deze manier uitdrukking aan. Of er werd nadrukkelijk op gewezen dat "arbeiders nu door iedereen worden geaccepteerd", dat sport als vrije tijdsbesteding een verbroederende functie uitoefent en dat de televisie het standsbesef heeft verminderd.

Daar staat tegenover dat verschillende dorpskenners toegaven dat vroeger (?) op de mensen in de Wilhelminabuurt werd neergekeken. Eén informant vermeldde een recent voorbeeld, waaruit blijkt dat het verleden nog steeds in het heden doorwerkt. Een pas getrouwd (autochtoon) echtpaar kreeg een woning in de - nu zeer vriendelijk ogende - Wilhelminabuurt toegewezen. Vanaf het begin probeerde het door middel van schuttingen en een grote uithuizigheid zich zoveel mogelijk van zijn woonomgeving te distantiëren (tot het naar elders kon verhuizen).

Ook werd door een zegsman fijntjes opgemerkt dat sommige bewoners van deze buurt regelmatig per auto naar de dichtbij gelegen dorpswinkel gaan ("soms meerdere malen per dag"), of hun sociale uitkering met dit relatief dure vervoermiddel komen innen! Anderen waren van mening dat de bewoners van de Wilhelminastraat en omgeving zich als groep nog steeds minderwaardig voelen ("standsgevoelens blijven lang nawerken") en zich isoleren ("ze hebben moeite met contacten met anderen"). Ze sluiten zich niet aan bij verenigingen en zetten zich soms af tegen andere milieus. Ook werd opgemerkt dat de opvoedingsproblematiek in arbeiderskringen geringer is dan in de 'hogere' standen, "men leeft er ongecompliceerder".

De algehele indruk die de vijftien interviews met de dorpskenners hebben achtergelaten is, dat de illegale zendpraktijken door velen van hen wel worden geaccepteerd als een min of meer geïntegreerd bestanddeel van het dorpsgebeuren. Hierbij werd echter herhaalde malen met nadruk afstand genomen tot de zenders en hun luisteraars. De ondertoon van de

meeste opmerkingen was: "ze houden zich in meerderheid aan de fatsoensnormen, ze zijn niet uit op materieel gewin, ze hebben veel over voor hun hobby, ze vervullen t.o.v. sommige dorpsgenoten en verschillende verenigingen een sociale functie, hun ruzies vormen eigenlijk een weer-spiegeling van de dorpsamenleving, laat ze hun gang maar gaan.....".

Tijdens de interviews met de dorpskenners van Andelst en Herveld is tevens getracht de maatschappelijke achtergronden van de (re)creatieve tijdsbesteding van de bevolking te bespreken en in een historisch perspectief te plaatsen.

Hieruit kwam in de eerste plaats naar voren dat in de afgelopen halve eeuw een ontwikkeling heeft plaats gevonden van een min of meer geïsoleerde dorpsgemeenschap naar een moderne plattelandssamenleving. Tegelijkertijd werd herhaaldelijk gewag gemaakt van sociaal-culturele veranderingen, o.a. onder invloed van nieuwe bewoners (de 'import'), ontkerkelijking, televisie, etc. Volgens de oudere dorpskenners gaat daarmee de typische identiteit van deze dorpen verloren.

Aan het begin van dit hoofdstuk is reeds beschreven hoe als gevolg van de maatschappelijke ontwikkelingen de geografische identiteit alsmede de scheidslijnen tussen de dorpen onderling vervaagd zijn en ook hoe de woonbuurt als referentie- en hulpverleningssysteem sterk in betekenis is afgenomen. Ondanks de achterhoedegevechten van de notabelen en een deel van de middenstanders tegen de 'importbevolking' mag worden aangenomen dat de woonplaats tegenwoordig veel minder als een kader voor de 'wij-groep' functioneert dan vroeger het geval was.

Hetzelfde kan worden opgemerkt ten aanzien van de religieuze identiteit. Deze wordt nog wel door velen als zodanig erkend maar is tegenwoordig veel minder relevant voor de sociale relaties en voor de gedragsbepalende normen en waarden dan voorheen. De ontzuiling heeft ook op het platteland tot een verlaging van de kerkelijke en de daarmee gepaard gaande maatschappelijke scheidsmuren geleid. Dat tijdens het onderzoek in de Betuwe gestuit werd op een deelgroep van Hervormden die zich in een soort réveilbeweging vooral oriënteerde op de Gereformeerde Bonders in andere plaatsen, doet hier weinig aan af.

Een minder duidelijke conclusie valt er te trekken ten aanzien van de familiale identiteit, die zich - zoals uit het onderzoek bleek - vrij goed wist te handhaven. Ook in de Betuwe is in het laatste decennium de gezinsgrootte sterk afgenomen. Bij de oudste generatie (waaronder veel

Rooms-Katholieken) werden nog de meest uitgebreide bloedverwantschappelijke groepen aangetroffen. Als gevolg van het langdurige isolement vestigden volwassen geworden zoons en dochters zich meestal op korte afstand van het ouderlijke huis. Hierdoor bleven de sociale relaties tussen de familieleden vrij hecht, zoals o.a. uit de hoge bezoekfrequenties kon worden afgeleid. Bovendien werd in alle kringen gewezen op de voorrang die de bloedverwantschappelijke groep geniet boven andere sociale verplichtingen. Dit bleek o.a. wanneer in het kader van de vrijetijdsbesteding de verjaarsvieringen ter sprake kwamen; op deze veel voorkomende visites bestond een meerderheid van de aanwezigen uit familieleden. Ook op de 'gezellige' informele bijeenkomsten, waartoe o.a. kaartmiddagen en -avonden werden gerekend, verzamelden zich voornamelijk bloedverwanten.

Tenslotte dient hier de statusidentiteit te worden besproken in het licht van de ervaringen die in de Betuwe werden opgedaan. Volgens praktisch alle zegslieden bezetten vroeger de grote boeren de meeste leidersposities (in het dorp Herveld speelde tot in de jaren dertig ook nog een adellijke familie een belangrijke rol in het openbare leven), zowel in de gemeenteraad als in kerk-, school- en andere verenigingsbesturen. Evenals elders is deze dominante positie van de agrarische ondernemers in de afgelopen kwart eeuw sterk in betekenis afgenomen. Ook de notabelen worden, zowel naar hun positie in de sociale structuur als in cultureel opzicht, nu als minder gezaghebbend afgeschilderd.

Door sommige dorpskenners, m.n. de grote boeren, werd nogal eens gewag gemaakt van voorbeelden waaruit de vanzelfsprekendheid van de omgang tussen jongeren uit verschillende sociale categorieën moest blijken. Meestal zou deze zich in de sfeer van de vrijetijdsbesteding afspelen (sport, cafébezoek e.d.). Na het voorgaande is er echter wel enige aanleiding om deze veronderstelde gelijkwaardigheid van een kritische kanttekening te voorzien.

De stereotypische beoordeling van de lokale radioprogrammamakers en hun publiek door het merendeel van de dorpskenners wijst erop dat het oude onderscheid in statuscategorieën - en het toekennen van een uiteenlopend prestige - nog steeds voortleeft. In dit verband werd vaak in weinig genuanceerde bewoordingen over 'arbeiders', 'volksbuurtbewoners' en een enkele maal over 'zwak-sociale milieus' gesproken. Dat vertegenwoordigers van de arbeidersgroepering een groter aandeel in de plaatselijke machtscircuits hebben weten te verwerven, werd geen enkele maal vermeld.

Evenmin waren de meeste respondenten er zich van bewust dat de categorie ongeschoolden in vergelijking met een kwart eeuw en langer geleden, sterk in aantal is afgenomen.

Samenvatting en conclusies

Terugkerend naar de doelstelling van dit hoofdstuk, nl. het onderzoeken van de betekenis van illegale, lokale radiozenders voor een plattelands-samenleving aan de hand van

- a. een beschrijving van de aangetroffen zenders en hun programmamakers en
- b. een analyse van de kenmerken en houdingen van een aantal representanten van de autochtone bevolking,

volgt nu een beknopt overzicht van de belangrijkste uitkomsten van het veldwerk, alsmede enkele conclusies daaruit.

Bij de in het onderzoeksgebied aangetroffen achttien **lokale zenders** waren in totaal 23 programmamakers betrokken, nl. 19 mannen en 4 vrouwen, in leeftijd variërend van 15 - 58 jaar. Op één kleine zelfstandige en één employé na behoorden al deze betrokkenen tot de arbeidersgroepering, inclusief de huisvrouwen, niet-werkenden en scholieren.

Van de 13 actieve zenders kon één station als commercieel worden aangemerkt. In dit geval was er sprake van een 'muziekfanaat' (zoals hij zich zelf noemde), die gedurende de weekends een non-stopprogramma met popmuziek uitzond, slechts af en toe reclameboodschappen liet horen ter bestrijding van zijn uitgaven aan geavanceerde apparatuur en de nieuwste platen, maar die geen contact met de luisteraars zocht. Alle overige zenders stelden er een grote eer in om als niet-commerciële zender te worden beschouwd.

Tussen de niet-commerciële zenders konden geen grote verschillen worden vastgesteld. De meeste programmamakers draaien in hoofdzaak Nederlandstalige zangplaten, die - volgens hen - door de meeste luisteraars, m.n. de maatschappelijk zwakkeren, zoals zieken, bejaarden en andere aan huis gebonden, op hoge prijs gesteld worden. Deze muziek is zoveel beter dan die welke door de officiële omroeporganisaties wordt uitgezonden. Tussen de muziek door wordt veelal een indrukwekkende reeks namen opgesomd van personen voor wie de plaat bestemd is en van wie het verzoek afkomstig is. Sommige programmamakers proberen hun populariteit te

verhogen door middel van kwinkslagen of door een min of meer deskundige toelichting te geven, terwijl anderen voor radiospelletjes, lokaal nieuws of interviews hebben gekozen. Reclamemaken wordt hierbij als een absoluut taboe beschouwd.

In de meeste gesprekken met de zenders en programmamakers kwamen de motieven om te gaan (en te blijven) zenden niet duidelijk naar voren. Sommigen noemden de onverteerbare muziekuitzendingen van de legale omroepen als aanleiding, andere stapten van (illegale) radiocommunicatie over naar het maken van radioprogramma's, toen het gebruik van de 27 MHz-kanalen minder aantrekkelijk werd en er meer eenvoudige en verbeterde apparatuur in de handel kwam. Enkel spraken tijdens een feestje af om te gaan experimenteren, terwijl een ander zijn succes met een rondtrekkende discotheek probeerde te vergroten. Velen beweerden dat deze hobby voor hen alles betekent en dat ze niet meer zonder de 'kicks' kunnen die de uitzendingen hun verschaffen.

Tijdens de interviews met de programmamakers kwamen er in eerste instantie vooral opmerkingen naar voren die op een hoge mate van eensgezindheid tussen de lokale zenders wezen. Langzamerhand werd echter duidelijk dat er 'grote' en 'kleine' zendstations worden onderscheiden. Aanvankelijk werd aangenomen dat dit onderscheid gebaseerd was op het vermogen van de zendapparatuur maar dat klopte lang niet altijd. Er bleek reeds langere tijd een strijd om de gunst van het publiek te bestaan; men volgde elkaars uitzendingen nauwlettend en reageerde nogal eens laatdunkend of afgunstig op elkaars programma's. Aan de hand van de veronderstelde luistercijfers bestreed men elkaar. Tijdens de uitzendingen werden de luisteraars herhaaldelijk opgeroepen de zender te bellen of te schrijven. Degenen die niet zoveel reacties kregen, beweerden dat hun luisteraars vooral tot de categorie 'stille genietters' behoren. Zij bleken dan ook de grootste voorstanders van een publieksonderzoek te zijn.

Gevraagd naar hun mening over het optreden van de overheid tegen de illegale zenders vonden de meeste respondenten dat de politie en de RCD hun werk moeten kunnen doen, m.a.w. dat je ze niet moet tegenhouden wanneer ze binnenkomen. Uitzendingen waarin reclame gemaakt wordt of waardoor - aantoonbaar - storingen worden veroorzaakt, dienen te worden aangepakt; daarmee hoeft men geen meelijden te hebben. De meeste zenders hebben geen schuldgevoelens omdat ze storingvrij uitzenden en volgens hun luisteraars goed werk doen. Over de plaatselijke politie - waaron-

der trouwe luisteraars - werd tijdens de interviews vrij algemeen in positieve bewoordingen gesproken; men rekent erop tijdig voor een inval te worden gewaarschuwd.

Ten behoeve van het **publieksonderzoek** zijn in een wijk met veel arbeidersgezinnen in totaal 76 personen geïnterviewd. De respondenten werden, op basis van hun betrokkenheid bij illegale radio-uitzendingen in drie categorieën onderscheiden, nl. actieve, passieve en niet-luisteraars. Door onderlinge vergelijking van een aantal kenmerken en opvattingen is gepoogd na te gaan of en in welke mate er van uiteenlopende recreatiepatronen gesproken kan worden. Opvallend is de samenhang die te constateren valt tussen allerlei vormen van recreatieve tijdsbesteding binnen elk der drie onderscheiden categorieën.

In de categorie van actieve luisteraars speelt het verenigingsleven de geringste rol, terwijl daar de contacten met niet-bloedverwanten eveneens beperkt zijn. Men heeft het te druk met andere besognes, zegt men. Veel vrije tijd wordt besteed aan activiteiten rond en in de woning, terwijl de familiecontacten als zeer intensief worden afgeschilderd; vriendschappen komen hoofdzakelijk daardoor tot stand. De familie neemt dus een zeer centrale positie in in het dagelijkse leven en gaat vóór alles.

In de categorie van passieve luisteraars staan de familierelaties, een goede verstandhouding met de burens en activiteiten in en rond de woning eveneens centraal, vooral bij de autochtonen. Daarnaast richten deze respondenten zich vaker op activiteiten buitenshuis; meer dan in de A-categorie tonen zij animo voor deelname aan het verenigingsleven, hebben vaker kennissen via verenigingen gekregen, w.o. ook allochtonen en mensen van een andere godsdienstige gezindte. Uit deze categorie komen vooral de klachten over het verdwijnen van de dorps sfeer, omdat de traditionele banden losser worden.

In de categorie van niet-luisteraars komen relatief veel mensen voor die meer voor de buitenwereld open staan; de familierelaties zijn over het algemeen beperkter, al is ook voor hen het verjaardagsbezoek van groot belang. Vriendschapsbanden met niet-familieleden, voornamelijk door de grotere verenigingsactiviteit verworven, komen vrij veel voor. Het grotere aandeel van allochtonen speelt hierbij ongetwijfeld een rol. Een constante factor zijn de bezigheden in en om de woning, die

ook hier vaak genoemd werden. Daarnaast trekken meer mensen uit deze categorie er op uit.

Duidelijk is wel geworden dat er een samenhang bestaat tussen de mate van betrokkenheid bij illegale lokale zenders enerzijds en de mate van recreatieve tijdsbesteding samen met familieleden anderzijds. Voorts is in de categorie van nauw bij de radiopiraterij betrokkenen de deelname aan het verenigingsleven opvallend gering.

In de publieksinterviews is nadrukkelijk gevraagd naar de houding en de opvattingen ten aanzien van de plaatselijk actieve zenders. De variatie tussen de respondenten binnen een categorie blijkt vrij groot te zijn zodat niet generaliserend van exclusieve luisterkringen of van een fervente aanhang rond één zender gesproken mag worden. Een beperkt deel van het geïnterviewde publiek kan echter wel als zodanig worden beschouwd. Dit bleek o.a. uit de soms erg negatieve waardering van alle lokale zenders minus één; deze laatste werd dan hemelhoog geprezen. In dit verband scoorde radio Mexico hoog, waarbij niet mag worden vergeten dat in het begin van het onderzoek vooral de leden van de fanclub van deze zender voor een interview benaderd zijn.

In de actieve categorie zijn zowel degenen die alle piratenzenders volgen als degenen die zich uitsluitend tot één zender aangetrokken voelen vertegenwoordigd. Beide typen luisteraars troffen we echter ook onder de passieve luisteraars aan. In dit opzicht vormden de actieve luisteraars een vrij heterogene groepering. Wel was binnen deze categorie een grote overeenstemming in de negatieve beoordeling van de Hilversumse programma's. Dit oordeel berustte o.a. op de beperkte hoeveelheid Nederlandstalige muziek die door de legale omroeporganisaties wordt uitgezonden. De door de piraten aangeboden muziek werd daarentegen door de grote meerderheid van actieve luisteraars als plezierig ervaren.

Uit de interviews met de actieve luisteraars kwam o.a. naar voren dat er voor een groot deel van hen een gemeenschappelijke referentiegroep bestaat. Eerder is al gebleken dat de familie een zeer belangrijke plaats inneemt in het netwerk van onderlinge relaties. Aangenomen mag worden dat de meeste referentiegroepen ruimer zijn samengesteld, hetgeen kon worden afgeleid uit de door deze luisteraars gegeven toelichting op hun waardering van de lokale zenders. Behalve de als positief ervaren nabijheid - in termen van 'bekende namen' en het gebruik van het plaatselijke dialect - werden de mededelingen in het kader van het lokale

nieuws door velen lovend genoemd. Ook werd de positieve functie van de uitzendingen voor degenen die aan huis of bed gebonden zijn geroemd. De nevenactiviteiten van sommige discotheekhoudende zenders golden eveneens als pluspunten. Het is echter de vraag of deze referentiegroepen de gehele dorpsgemeenschap omvatten dan wel degenen die zich tot dezelfde maatschappelijke statuscategorie rekenen.

In de categorie van passieve luisteraars waarin o.a. de stille genieters werden verwacht, troffen we een vrij bonte verzameling luisteraars aan. Het valt op dat ten aanzien van de lokale zenders de onverschilligheid vrij groot was; het aantal respondenten dat legale zenders boven piratenprogramma's prefereerde was niet gering. Anderzijds dient ook te worden vermeld dat de lokale radio-uitzendingen over het algemeen met plezier werden beluisterd, zij het dat deze waardering niet alleen betrekking had op het feit dat de programmamakers tot de eigen groep behoren. Een aantal mensen kent de meeste piraten, zoals men in een dorp veel mensen kent. De afstandelijkheid bleek tevens uit een wat kritischer beoordeling van de illegale uitzendingen; bovendien plaatsten sommigen de zenders en hun actieve aanhang nadrukkelijk in de laagste statuscategorie ter plaatse.

De grote verscheidenheid binnen de categorie van passieve luisteraars bleek minder duidelijk wanneer naar de toekomst van de illegale zenders werd gevraagd; de meeste antwoorden waren pessimistisch ten aanzien van de onvermijdelijk geachte samenwerking tussen de diverse plaatselijke zenders. Zoals in de actieve categorie getwijfeld werd aan de medewerking van de overheid om tot één lokale zender te komen, werd hier grote twijfel uitgesproken over de mogelijkheden tot continuïteit als gevolg van het gebrek aan consensus of - anders gezegd - als gevolg van een te grote rivaliteit tussen de lokale zenders.

In de categorie van niet-luisteraars kwam de afstandelijke houding t.a.v. het illegale zendgebeuren, die al bij een deel van de passieve luisteraars werd geconstateerd, nog sterker tot uiting. Lokale stations werden niet of nauwelijks beluisterd, omdat de geïnterviewden er niet in geïnteresseerd bleken te zijn of omdat zij er een afkeer van hadden. De zenders zijn, op een enkeling na, volslagen onbekenden voor hen. Daarbij werd nogal eens geattendeerd op de statusgroepering waarin zowel zenders als luisteraars te vinden zijn en waar zij weinig of niets mee op hebben.

Respondenten die zich geroepen voelden om de piraten 'de oorlog te verklaren' werden niet aangetroffen. Integendeel: er werden nogal eens opmerkingen geplaatst die op uiterst tolerante opvattingen wezen. Kennelijk wordt de etherpiraterij door de niet-luisteraar gezien als iets wat buiten de eigen belevingswereld valt en aangezien men zegt geen last van ze te hebben, is men bereid om de illegale zenders en hun luisteraars hun gang te laten gaan.

Rest ons nog een **vergelijking** te trekken tussen de uitkomsten van het Betuwse onderzoek en de in Hoofdstuk II besproken landelijke onderzoeksresultaten. Hierbij kan tevens een antwoord worden gegeven op de vraag naar de representativiteit van het hier beschreven veldonderzoek. Vergelijkingen dienen echter met het nodige voorbehoud te worden gemaakt.

Bij de introductie van het veldwerk in de Betuwe (aan het begin van dit hoofdstuk) is aangegeven dat een onderzoeksregio is uitgezocht waarin geen commerciële zenders te verwachten zouden zijn. (De enige in de gemeente Valburg aangetroffen zender die af en toe reclameboodschappen uitzond, bleek nogal uitzonderlijk en kon gemakkelijk van de andere lokale zenders worden onderscheiden.) In de landelijke studies daarentegen zijn de commerciële zenders ook in de uitkomsten opgenomen; de schattingen van hun aandeel lopen uiteen van 6 tot 17,5%.

Geringe of te verwaarlozen verschillen tussen de landelijke en de Betuwse uitkomsten kunnen worden geconstateerd ten aanzien van:

- de samenstelling van de zendteams qua leeftijd, geslacht en beroep; de lagere sociale klassen en de scholieren/studenten zijn oververtegenwoordigd;
- de motieven om te gaan zenden en de doelstellingen van de niet-commerciële zenders;
- de voorkeur voor Nederlandstalige muziek en de afkeer van het Hilversumse aanbod.

De belangrijkste verschillen betreffen:

- de zendinstallaties: in Valburg geen AM-stations, terwijl de FM-zenders aldaar gemiddeld een lager uitgangsvermogen hebben;
- de programma's: de Valburgse piraten verzorgen minder vaak nieuwsuitzendingen.

Ten aanzien van andere aspecten, die niet op basis van cijferuitkomsten kunnen worden vergeleken, zijn er tal van overeenkomsten tussen de Betuwse en de landelijk bestudeerde radiopiraten aanwijsbaar. Deze gevolg-

trekking geldt zowel ten aanzien van de houdingen en het gedrag t.o.v. het luisterpubliek, de collega's en de overheid, als ook wat betreft de problemen die de meeste illegale zenders hebben ervaren.

Het luisterpubliek vertoont, bij vergelijking van de landelijke steekproeven met de Betuwse respondenten, eveneens overeenkomstige houdingen en opvattingen. O.a. kan worden geconstateerd dat

- de nabijheid van de zenders en de bekendheid met het 'decor' van de programma's en de daarin optredenden in beide onderzoeken genoemd worden;
- in de Betuwe naar verhouding meer lokale zenders voorkomen en meer mensen naar illegale zenders luisteren dan in Nederland als geheel.
- de waardering voor de ten gehore gebrachte muziek overal groot blijkt te zijn;
- de sterk positieve reacties in beide onderzoeken voornamelijk afkomstig zijn van de vertegenwoordigers van de zgn. lagere sociale klassen.

Op grond van de veelvuldige overeenkomsten tussen de resultaten van het Betuwse onderzoek en die van de eerder besproken landelijke onderzoeken menen wij te mogen concluderen dat de informatie die via het Betuwse veldwerk is verkregen in hoge mate generaliseerbaar is ten opzichte van de situatie in Nederland als geheel, tenminste voor zover deze de niet-commerciële zenders en hun luisterpubliek betreft.

Op de vraag in hoeverre en op welke wijze maatschappelijke veranderingen aan de opbloei van deze vorm van illegale recreatie hebben bijgedragen, zal in het volgende hoofdstuk een antwoord worden gezocht.

IV. ILLEGALE RADIO ALS MAATSCHAPPELIJK VERSCHIJNSEL

Sociale veranderingen in de Nederlandse samenleving vormen de achtergrond van de processen die in de voorgaande hoofdstukken aan de orde werden gesteld. Om vat te krijgen op de samenhang tussen het illegale ethergebruik in de Betuwe en bredere maatschappelijke ontwikkelingen, zal eerst een beknopte beschouwing van de culturele en structurele geschiedenis van het Nederlandse platteland (als sociale categorie) noodzakelijk zijn.

Veranderend platteland

In de slotparagrafen van Hoofdstuk I werd reeds summier verwezen naar de processen van economische, technologische en territoriale schaalvergroting, die vooral na de tweede wereldoorlog de traditionele samenleving tot in de kern hebben aangetast. De centralisatie en concentratie van economische, bestuurlijke en andere machtsinstituten betekenden een voortgaande afbraak van de (beperkte) autonomie in de informele structuur en van de levensstijl, die de kleine bevolkingskernen zo lang hebben gekend en gekenmerkt. Maar niet alleen de territoriale schaalvergroting die tot functieverlies voor de dorpsamenleving leidde en de toenemende overheidsbemoeyenis-op-afstand waren van buitenaf optredende invloeden. Ook de zich uitbreidende arbeidsmarkten, de groei van de massacommunicatiemediën, de toegenomen recreatiemogelijkheden, etc. etc. betekenden voor de buitenwereld een ruimere toegang tot het dorpsleven; tot op het gezinsniveau. In wisselwerking hiermee nam de cultuurovername door de plattelanders zelf toe, waardoor het ontsluitingsproces verder versterkt en versneld werd.

De mate waarin het integratieproces van de plattelandsbevolking in wijdere samenlevingsverbanden is voortgeschreden blijkt regionaal nogal uiteen te lopen. In sommige gebieden is de sociaal sterk controlerende dorpssamenleving (die non-conformisten nogal eens tot migratie dwong) kennelijk dermate uitgehold, dat de vestiging van 'andersdenkenden' met vaak afwijkende leefvormen niet meer viel tegen te houden. Grote delen van het Nederlands platteland zijn 'toevluchtgebied' voor buitenstaanders geworden, waardoor o.a. de 'leegloop' van het platteland voor een deel is gecompenseerd.

De conclusie dat de plattelandsbevolking zich passief aan de cultuuroverdracht vanuit de nationale, hoofdzakelijk stedelijk-industrieel georiënteerde samenleving heeft onderworpen, is niet terecht. De veranderingsprocessen die de plaatselijke structuur en sub-cultuur hebben aangetast, hebben wel degelijk tot reacties geleid. In sommige plaatsen zijn deze van nieuwkomers afkomstig, in andere dorpen spelen de autochtonen uit de midden- en hogere statuscategorieën een dominante rol. In verband hiermee dient eerst iets dieper te worden ingegaan op de sociale structuur van de samenlevingen op het Nederlandse platteland, vroeger en nu.

Sociale stratificatie ten plattelande

Tot na de tweede wereldoorlog lag de sociale stratificatie van de meeste plattelandssamenlevingen in grote lijnen - en bovendien voor praktisch iedereen - vast en bestond hier nauwelijks discussie over. Afkomst was de belangrijkste bepalende factor voor iemands positie en deze werkte vaak generaties lang door. Globaal kunnen voor de periode tussen de eerste en tweede wereldoorlog tenminste vier statuscategorieën (een ruimer begrip dan stand of klasse; zowel maatschappelijke positie als cultuurpatroon vinden hierin hun begrenzing) worden onderscheiden.

a. Iedere lokale samenleving kende een elite, die veelal op meer dan één terrein van het maatschappelijke leven domineerde. Soms was deze samengesteld uit adellijke families, soms uit 'grote' boeren, soms uit eigenaren van een groot familiebedrijf (in industrie of handel), soms uit notabelen met een meer dan gemiddelde schoolopleiding, zoals geestelijken, artsen, bestuurders. Vaak kwamen combinaties van deze sub-categorieën voor. Kenmerkend voor degenen

die tot de elite werden gerekend was dat hun materiële omstandigheden (bezit, inkomen) beter waren dan die van de meerderheid, terwijl velen van hen posities binnen (of buiten) de dorpsamenleving bekleedden, van waaruit belangrijke beslissingen op economisch, bestuurlijk/politiek of sociaal-cultureel terrein konden worden genomen of bewerkstelligd.

- b. Als tweede statuscategorie dient de middenstand genoemd te worden. Deze beschikte weliswaar over minder materiële voorrechten en mogelijkheden tot machtsuitoefening dan de elite, maar zij onderscheidde zich qua status duidelijk van de hierna te noemen, lagere statuscategorieën. Hoewel tot de middenstand een grote verscheidenheid van positiebekleders werd gerekend, bestond de meerderheid van hen uit gevestigde winkeliers, ambachtslieden en andere kleine ondernemers, waarmee in vele gevallen de meeste zelfstandige agrariërs werden gelijk gesteld. Veelal werden eerstgenoemden aangeduid als 'oude middenstanders', ter onderscheiding van de zgn. nieuwe middenstand. Tot deze laatste sub-categorie behoren de dienstverlenende beroepsbeoefenaren, zoals ambtenaren, employé's en qua scholing vergelijkbare beroepsgroepen.
- c. De derde laag, met minder sociaal aanzien, wordt meestal aangeduid als de arbeidersstand of -klasse, die zowel de meer of minder geschoolde vakmensen in loondienst als andere afhankelijke beroepsbeoefenaars omvatte. Ook dienstverlenende beroepen, voor zover deze weinig opleiding vereisen en een beperkt inkomen opleveren, werden nogal eens bij de arbeidersgroepering ingedeeld. De meerderheid van deze statuscategorie heeft na de lagere school weinig onderwijs - en dan meestal in de vorm van een beperkte vakopleiding - gevolgd.
- d. Als statuscategorie met het geringste sociale aanzien kwam vroeger in praktisch iedere plattelandssamenleving een groepering van ongeschoolden voor. Deze bestond voornamelijk uit dagloners, ongeoeft personeel, kleine handelaren ('scharrelaars'), werklozen e.a., die in de vijftiger jaren ook wel als 'onmaatschappelijken' (Litjens, 1953) of 'de proletarische achterhoede' (Van Doorn, 1954) werden betiteld. In deze categorie trof men ook de niet-werkwilligen aan en bepaalde wetsovertreders zoals stropers, smokkelaars, etc. Zij vormden een min of meer vast bestanddeel van de sociale structuur en werden door de dominante groeperingen nogal eens gene-

raliserend als 'a-socialen' aangeduid. Deze betiteling berustte op de mening dat in deze categorie regelmatig - en onbewust - de gedragsregels werden overtreden, welke door de meerderheid van de bevolking als fatsoensnormen en -waarden werden geaccepteerd en nageleefd.

Bovenomschreven vierdeling (waarin vrouwen en kinderen hun status geheel ontleenden aan die van echtgenoot en vader) kwam, met enige varianten, veel voor op het vooroorlogse platteland en heeft ook daarna nog een taai leven geleid. De informele sociale controle was toen nog hoofdzakelijk gericht op instandhouding van deze sociale stratificatie. Zoals reeds in het begin van het vorige hoofdstuk werd geschetst, is deze indeling na de laatste wereldoorlog door allerlei maatschappelijke ontwikkelingen aangetast; ogenschijnlijk heeft er ook op het platteland een vermenging van rangen en standen plaats gevonden. Uit het Betuwse onderzoek blijkt echter dat deze conclusie zeker niet in alle plattelandsgebieden in even sterke mate opgaat.

De maatschappelijke positie van de zenders en hun publiek

Uit de literatuur (zie Hoofdstuk II) kwam ook al naar voren dat de etherpiraterij nog steeds gezien wordt als een verschijnsel dat in de laagste statuscategorie is opgekomen en vooral dáár populariteit geniet. Velen van degenen die zich niet tot deze groepering rekenen zijn van mening dat het illegale zenden past in het wetsovertredend gedrag van de zelfkant van de samenleving. Wie kennis heeft genomen van de journalistieke impressie van Verhey en van Westerloo (1981), waarin de 'deviante' bewoners van een Roermondse straat beschreven worden, zou inderdaad kunnen concluderen dat er in Nederland een onderlaag van 'criminelen' bestaat, die bij voorkeur de wet overtreedt, geen enkel gezag of fatsoensregel wil erkennen, zich nogal eens als dronken vandalen gedraagt en waaruit kennelijk de illegale zenders worden gerecruteerd. Kortom de betiteling 'a-socialen' en 'piraten' is hierop zeer toepasselijk, zo krijgt men de indruk (1). Onze Betuwse ervaringen leren echter wel anders.

In het door ons onderzochte plattelandsgebied zijn we slechts drie van de vier in de vorige paragraaf beschreven statuscategorieën tegengekomen. De meeste dorpskenners waren vertegenwoordigers van de hoogstge-

plaatste statusgroepering, o.a. een geestelijke, een arts, enkele grote boeren. Opvallend was de bij een meerderheid van deze dorpskenners geconstateerde tolerantie ten aanzien van de lokale zenders, soms gecombineerd met positieve opvattingen over de sociale functie van deze dorpsgenoten. Middenstanders en kleinere boeren bleken zich vaker af te zetten tegen de lokale illegalen; zij gaven het meest frequent blijk van discriminerende beoordelingen van de onwettige zenders. Deze troffen we zowel bij vertegenwoordigers van de 'nieuwe' als de 'oude' middenstand aan.

De derde onderscheiden categorie, nl. de arbeidersgroepering, stond in grote meerderheid sympathiserend tegenover de lokale zenders, variërend van enthousiast ondersteunend tot gematigd positief. Het merendeel van de zenders werd als behorend tot de eigen maatschappelijke groepering beschouwd. De vierde categorie, nl. die van de ongeschoolden, heeft in de laatste decennia een stijging in de lokale statushiërarchie weten te bereiken. Hieraan zullen de toegenomen werkgelegenheid en koopkracht, alsmede de verbeterde woonomstandigheden, meer onderwijs, gezinsbeperking, etc. zeker hebben bijgedragen. In ieder geval bleek deze statusgroepering sterk uitgedund te zijn, hetgeen zowel aan sociale als aan geografische mobiliteit kan worden toegeschreven. Aangenomen mag worden dat deze categorie grotendeels of nagenoeg geheel in de arbeidersgroepering is opgegaan.

In een aantal punten zal nu worden aangegeven welke conclusies uit het veldonderzoek voor ons aanleiding zijn om de in sommige kringen nog steeds gangbare, stereotypische beoordeling van illegale zenders en hun publiek te verwerpen.

a. Allereerst werd geconstateerd dat financiële drijfveren géén redenen waren om te gaan of te blijven zenden. De enige in de Midden-Betuwe actieve commerciële piraat bleek een muzikfanaat te zijn. Hij deed geen moeite om een luisterkring op te bouwen, draaide geen verzoekplaten en probeerde alleen maar zijn opvatting over 'goede' muziek te verspreiden. Hij stond bij zijn collega's dan ook als fatsoenlijk - en waaghalzerig - aangeschreven (2). Het staat voor ons vast dat de niet-commerciële zenders die wij in het onderzoeksgebied aantreffen geenszins vereenzelvigd mogen worden met de kleine maar luidruchtige categorie etherpiraten, waarnaar nogal eens wordt verwezen.

- b. Het is een misvatting te veronderstellen dat alle illegale zenders uit de categorie van de ongeschoolden afkomstig zijn of daartoe zouden behoren. In het kader van de in de vorige paragraaf gegeven sociale stratificatie dient de meerderheid van hen tot de derde laag, nl. de arbeidersgroepering gerekend te worden. Er is onder de geïnterviewde Betuwse zenders eigenlijk niemand aan te wijzen die voldoet aan de - nogal afschrikwekkende - beschrijving van 'a-socialen'. Integendeel, slechts een enkele lokale zender was bereid het etiket 'piraat', dat een sterk stigmatiserend effect heeft, te accepteren. De meesten noemden zichzelf en hun collega's 'zendama-teurs' en wierpen de veronderstelling, dat zij met hun hobby a-so-ciaal gedrag zouden vertonen, ver van zich af.
- c. Het is evenzeer een misvatting te veronderstellen dat het publiek van de lokale zenders uitsluitend of zelfs hoofdzakelijk bestaat uit personen die tot de categorie van de ongeschoolden gerekend kunnen worden. Gebleken is dat een positieve houding ten opzichte van illegale uitzendingen het meest frequent wordt aangetroffen bij de geïnterviewden uit de arbeidersgroepering; naar verhouding zijn zij ook het meest actief bij de uitzendingen betrokken. Verder kwam uit het onderzoek naar voren dat zenders en hun actief meelevend publiek nauwe onderlinge relaties onderhouden, die òf geba-seerd zijn op familieverwantschap òf op gelijke status. Afkeurende en discriminerende opmerkingen kwamen voornamelijk van een deel van de middenstandsgroepering. Daarbij werden de zenders en hun publiek vaak beoordeeld naar de sociale positie van hun voorouders; hieruit blijkt hoe belangrijk het criterium 'afkomst' nog steeds is.
- d. Zenders - en programmamakers in het algemeen - wisten overtuigend de indruk te vestigen dat zij allesbehalve de dorpse fatsoensregels wilden overtreden. De normen die zij in meerderheid zichzelf en hun collega's oplegden en voorhielden waren vaak vrij hoog en kunnen als 'conformistisch' worden betiteld. Dat kwam o.a. tot uiting in de volgende opvattingen:
- Het (illegale) zenden behoort zo veel mogelijk ten dienste ge-steld te worden van het publiek, in het bijzonder van zieken, hulpbehoevenden en andere thuiszittenden. De uitzendingen dienen er op gericht te zijn vooral deze categorieën aangenaam bezig te houden en tevens te informeren over de gang van zaken in de naaste omgeving. Dit laatste geldt ook voor alle andere luiste-

- raars, waarbij o.a. gewezen werd op het aankondigen van sportwedstrijden, feestelijke bijeenkomsten, etc.
- Luisteraars worden in staat gesteld met elkaar - in het begin rechtstreeks - te communiceren, waarbij geprobeerd wordt negatieve opmerkingen zoveel mogelijk uit de ether te houden. Het doorgeven van groeten etc. wordt als een versterking van de sociale relaties gezien.
 - De platen die gedraaid worden dienen zich in gunstige zin te onderscheiden van die welke in de uitzendingen van de legale omroeporganisaties ten gehore worden gebracht. Ook de presentatie ervan dient persoonlijker en wat losser te gebeuren dan in de professionele uitzendingen het geval is. Hierbij wordt door de meeste zenders wel geprobeerd goed Nederlands te spreken; een enkeling heeft bewust voor het plaatselijke dialect gekozen.
 - Bij aankondigingen van platen, lokale evenementen, etc. wordt zorgvuldig getracht elke verwijzing naar een eventuele sponsor te vermijden. Het betreft hier een der grootste taboes onder de zenders, nl. het willen verdienen aan een uitzending; zelfs het zenden van geld bij het aanvragen van een verzoekplaat werd zoveel mogelijk ontmoedigd.
 - Voor de meeste zenders is het storingvrij zenden een grondregel; bij de minste of geringste klacht wordt de hulp van deskundigen ingeroepen. Het verkrijgen van s-rapportjes van geselecteerde luisteraars behoort tot een vast onderdeel van het zendritueel en het bijbehorende jargon.
 - Indien de overheid (Radiocontroledienst, politie) tegen hen gaat optreden zullen de zenders hun uitzendingen vrijwillig opschorten, zoals ten tijde van het onderzoek het geval was. De houding tegenover de lokale overheid was bijna altijd positief; vaak werd daarbij opgemerkt: "ach, die mensen moeten toch ook hun werk doen".
- e. Het geïnterviewde publiek, met name de actieve en passieve luisteraars, bevestigde in grote lijnen het streven van de illegale zenders om de fatsoensregels zo goed mogelijk in acht te nemen. Ook voor hen golden als maatstaven van waardering: storingvrij zenden, vermijden van reclame, beschaafde presentatie en bovenal het gericht bezig zijn met het bevorderen van de communicatie tussen dorpsgenoten. Voor zover kan worden overzien, betreffen de sociale contacten die door de illegale etheractiviteiten tot stand kwamen of versterkt werden hoofdzakelijk degenen die tot dezelfde statuscategorie behoren. Eenstemmigheid bleek ook uit de keuze van muziekplaten; deze zijn bijna altijd uit hetzelfde genre afkomstig: Nederlandstalige zangplaten die merendeels de tand des tijds hebben doorstaan. Verder gaf het publiek de zenders veel steun en waardering indien dezen lieten blijken het zenden als een hobby op te vatten en geen professionele allures of pretenties te hebben.

f. Noch het publiek noch de meeste zenders bleken gelukkig te zijn met de sterke onderlinge concurrentie, die af en toe op een ordinaire ruzie dreigde uit de lopen. Hoewel de meerderheid van de zenders hiervan in hun uitzendingen geen gewag maakte, vierde de naïjver vooral in de privé-sfeer soms hoogtij en dat blijft in een dorp niet altijd verborgen. (Deze gang van zaken stak nogal schrill af bij de vroegere situatie - vier jaar eerder - toen er veel minder zendstations in de ether waren, iedere zender zich aan de afspraken hield en men regelmatig bij elkaar over de vloer kwam). Een enkele zender wenste een monopoliepositie voor zichzelf en sprak met enige minachting over de 'kleine' en 'saaie' zenders in zijn omgeving. Samen in één lokale omroep wordt door geen enkele zender en ook niet door het (actieve) publiek als een reëel perspectief gezien.

Kortom het optreden van de illegale programmakers - hierin ondersteund door hun publiek - kenmerkt zich door een sterk conformisme ten aanzien van de oude dorpsnormen, die vooral opgebouwd zijn rond een burgerlijke moraal. Hoewel de hooggestelde normen niet altijd nageleefd worden zijn de meeste zenders ervan overtuigd dat hun bijdrage aan de dorpsamenleving veel groter is dan die van bijvoorbeeld de historische vereniging, de schietvereniging of van hen die tegen de gemeentelijke herindeling ageren. Vooral in de ogen van de actieve luisteraars wordt de dorpsidentiteit in hoge mate versterkt door de illegale zenders, van wie de activiteiten als een vorm van maatschappelijk werk en samenlevingsopbouw worden gezien.

Voor een verklaring van de opkomst, het succes en het voortbestaan van de illegale radio in Nederland is het echter niet voldoende te verwijzen naar het samenspel van enkele ondernemende hobbyisten en een traditioneel ingestelde groepering sympathisanten, die zich ten doel hebben gesteld elementen van de oude cultuur, m.n. de burgerlijke fatsoensnormen, te redden. Ongetwijfeld kan een groot deel van het succes van de lokale zenders worden toegeschreven aan hun geografische en sociale nabijheid, alsmede aan het inspelen op de plaatselijke gebeurtenissen van elke dag. Ook de keuze van de muziekplaten, die meestal is afgestemd op nostalgische en lokaal-romantische sentimenten, leidt er toe dat velen op deze zenders afstemmen en zich soms zeer nauw bij de illegale uitzendingen betrokken voelen. Daarnaast zijn vanzelfsprekend tal van

individuele motieven - tot en met de pretentie een voorloper van een legale lokale omroep te zijn - bij de zendpiraten herkenbaar. Inhoudelijk mogen de meeste programma's misschien niet zo veel voorstellen, het prestige dat aan techniekbeheersing en het deelnemen aan de massacommunicatieproductie kan worden ontleend is dermate groot, dat daarmee zeker een verhoging van het zelfbewustzijn bij de betrokken zenders tot stand gekomen is. Persoonlijke statusdrang, radiotechnisch en muziek-hobbyisme zijn weliswaar duidelijk aanwijsbaar, maar het belangrijkste motief bij de meeste niet-commerciële zenders is toch de behoefte om een bijdrage te leveren aan de communicatie tussen dorps- en/of streekgenoten. Meestal wordt hierbij de gehele lokale samenleving als doelgroep gepresenteerd, maar in werkelijkheid worden de signalen voornamelijk opgevangen door degenen die tot de eigen statuscategorie behoren, zo is gebleken.

De emanciperende functie van illegale radio

De hiervoor genoemde aspecten van het meestal succesvolle optreden van illegale zenders dienen nu in een historisch perspectief te worden geplaatst. De vraag welke maatschappelijke ontwikkelingen hieraan hebben bijgedragen, zal daartoe opnieuw aan de orde worden gesteld.

Reeds eerder kwam ter sprake dat de plattelandsbevolking in de na-oorlogse jaren een integratieproces ten opzichte van de nationale samenleving heeft ondergaan, resp. heeft nagestreefd. Bij een nadere analyse hiervan kan een onderscheid gemaakt worden tussen veranderingen van structurele aard enerzijds en veranderingen in cultuurpatroon anderzijds. Zowel de culturele als de structurele veranderingsprocessen vormen voor uiteenlopende categorieën plattelanders een uitdaging. Hoewel de reacties hierop van streek tot streek variëren, valt als gemeenschappelijk kenmerk op dat deze voornamelijk op het terrein van de vrijetijdsbesteding tot uiting komen. Dat is begrijpelijk, aangezien in deze maatschappelijke sector de institutionalisering vrij laat - en slechts tot op zekere hoogte - op gang gekomen is. Daardoor is de ruimte voor initiatieven op het gebied van de (re)creatieve tijdsbesteding nog steeds veel groter dan in andere maatschappelijke sectoren het geval is. De toegenomen vrije tijd en de ruimere consumptiemogelijkheden, alsmede de technologische ontwikkelingen - waardoor er voortdurend nieuwe

produkten en diensten worden aangeboden - zijn hier onder meer debet aan.

Op structureel niveau hebben de schaalvergrotingsprocessen o.a. tot een verstoring van de lokale statushiërarchie geleid. Het aantal werkzamen in de landbouw en in de 'oude' middenstandsberoepen nam sterk af. Tegelijkertijd werden meer en meer beslissingsbevoegdheden op plaatselijk niveau door hogere of elders gevestigde organen overgenomen. Deze ontwikkeling droeg eveneens bij tot een teruglopende dominantie van lokale elites en leidde tot een versterking van de machtsposities van 'nieuwe' middenstanders. Op vele plaatsen liep hieraan de reeds eerder gememoreerde instroom van nieuwkomers op het platteland parallel. Deze laatsten werden nogal eens langdurig als buitenstaanders behandeld, hetgeen voortvloeyde uit het idee dat de afbrokkeling van de gevestigde orde op het platteland vooral door hen was veroorzaakt. In het bijzonder trachten de autochtone middenstanders en notabelen de nieuwe bewoners vaak zo veel en zo lang mogelijk uit lokale leidersposities te weren; in het recent ontsloten Betuwse onderzoeksgebied troffen we daarvan tal van voorbeelden aan.

In cultureel opzicht is het echter - hier iets vroeger en daar iets later - tot een vergaande integratie van allochtonen in de plattelandsamenleving gekomen. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de mate waarin nieuwgevestigde personen, vaak in samenwerking met een deel van de autochtonen, zich hebben ingezet voor de herleving van de regionale of lokale cultuur. Hierbij wordt o.a. aandacht gevraagd voor de streekgeschiedenis, de streektaal of het plaatselijke dialect, oude kunsten en ambachten, volksgebruiken, etc. Ook worden wel acties ondernomen om als bestuurlijke eenheid of als vestigingsplaats van dienstverlenende instanties of van verenigingen (muziek, sport) te kunnen voortbestaan. Door deze culturele revival wordt de buitenwereld geattendeerd op de kwaliteiten van het betrokken gebied en die van de daar wonenden in het bijzonder.

Wat de autochtonen betreft zijn deze culturele activiteiten vooral een uiting van een herwonnen zelfbewustzijn bij een deel van de plattelandsbevolking, nl. de hogere statusgroeperingen. Bovendien is een streven herkenbaar om te participeren in allerlei moderne vormen van vrijetijdsbesteding. In dit opzicht kan worden gesproken van een vorm van externe emancipatie van plattelanders, nl. in hun relatie tot de stedelingen,

waarbij getracht wordt de - veronderstelde - culturele achterstand zo veel mogelijk in te lopen.

Van de zijde van de arbeidersgroepering was de participatie in en de belangstelling voor dit streven om het streekeigene te doen herleven in veel gevallen slechts gering. Juist in deze categorie waren echter de gevolgen van het territoriale en religieuze identiteitsverlies het grootst. Veelal stelden de leden van deze statuscategorie zich afzijdig op of werden buiten allerlei moderniserende activiteiten gehouden. Zo bleek uit het M.-Betuwse onderzoek o.a. dat de deelname aan het verenigingsleven het geringst was onder degenen die zich actief met illegale radio bezig hielden.

In de afgelopen kwart eeuw zijn niet alleen de bestaansvoorwaarden voor de lagere statuscategorieën verbeterd maar is bovendien het gemiddelde opleidingsniveau, met name van de jongeren afkomstig uit de arbeidersgroepering, sterk gestegen. Hiermee is ook de behoefte toegenomen om zich met prestigeverhogende ontwikkelingen in te laten. Toen in de jaren zeventig mogelijkheden ontstonden om zonder veel specialistische kennis aan eenvoudige vormen van radiocommunicatie deel te nemen en het voorbeeld van de clandestiene zeezenders stimulerend uitwerkte op degenen die naar een nieuwe, opwindende hobby zochten, werd hiervan door relatief velen gebruik gemaakt. Er vond, als gevolg van het marktmechanisme van de luistercijfers (in dit geval: reacties op illegale uitzendingen), alsmede van het overheidsoptreden, na enige tijd een selectie onder de etherpiraten plaats. Opvallend is dat de langste adem werd geconstateerd bij degenen die met zo weinig mogelijk pretenties de ether ingingen.

Het streven om door middel van kleinschalige zendactiviteiten tot respect afdwingende prestaties te komen, is - zoals gezegd - niet alleen op persoonlijke statusverhoging gericht. De welwillende ontvangst door een snel in aantal groeiend publiek leidde er toe dat de sociale aspecten van het illegale zenden verder werden uitgebouwd. Buiten de geïnstitutionaliseerde machtsstructuur om en met in achtneming van de geldende fatsoensnormen is getracht de solidariteit en groepsidentiteit, voor zover die verloren zijn gegaan, te herwinnen. Communicatie via ether en telefoon is daar beter geschikt voor dan bijvoorbeeld het geschreven woord.

De introductie van de illegale radio als een middel tot individuele en collectieve prestigeverhoging is een onderdeel van de (interne) emancipatieprocessen die in de afgelopen tien, vijftien jaar zichtbaar zijn

prestigeverhoging binnen de eigen statuscategorie. Ten tweede dient statusemancipatie te worden gezien als een poging om bij de naast hogere statusgroepering (meer) erkenning en respect uit de lokken, zo niet af te dwingen. Zoals bekend is de weerstand tegen deze dreigende stijging in de prestigestratificatie het grootst in de aangrenzende statuscategorie en niet bij de veel hoger geplaatste elite of bovenlaag.

Wat de overbrugging van de culturele verschillen tussen genoemde statuscategorieën betreft leggen de meeste hobby-zenders een - vaak ontroerende - loyaliteit aan de dag ten aanzien van de opvattingen van de meer verburgerlijkte groeperingen. Velen van hen zijn zich er nauwelijks van bewust dat hun optreden een inbreuk betekent op één van de - officieel veelvuldig benadrukte - burgerlijke verworvenheden, nl. 'gij zult 's lands wetten in ere houden'. Voor de radiopiraten is hun als misdrijf aangemerkte handelen een kleine onvolkomenheid, die statusemancipatie niet in de weg behoeft te staan.

Een met het voorgaande samenhangend aspect is dat in de afgelopen decennia de massacommunicatiemedia een steeds groter aandeel hebben weten te verwerven in de aan recreatie bestede tijd. Deze ontwikkeling, die aansluit bij eerder beschreven processen van schaalvergroting, technologisering, commercialisering, etc., heeft over het algemeen gesproken nogal eens afbreuk gedaan aan de directe communicatie tussen mensen. Deze bestond grotendeels uit bezoekerelaties tussen buurt-, geloofs- en beroepsgenoten, vrienden en kennissen, veelal stands- of statusgelijken. Zoals ook herhaaldelijk bleek uit de publieksinterviews in de Betuwe, m.n. bij de oudere autochtonen, betreurden velen de afnemende betekenis van deze contacten. In het verenigingsleven kunnen deze slechts in beperkte mate worden gecompenseerd; generaliserend gesproken blijken velen uit de lagere statuscategorie zich daar niet thuis te voelen.

Mede als gevolg van deze maatschappelijke ontwikkeling zijn degenen die zich via de ether als 'nieuwe communicatoren' aandienden dan ook welwillend ontvangen. Ons inziens kan een groot deel van het succes van illegale zenders worden verklaard uit deze behoefte aan directe communicatie, die door de afgenomen identificatiemogelijkheden sterk is aangetaast. Ook de herleving van de solidariteitsgevoelens - onder het dreigend optreden van de overheid - wijst hierop. Aan de basis hiervan ligt het proces van statusemancipatie, dat met name op het terrein van de vrijetijdsbesteding tot ontwikkeling is gekomen.

De in het voorgaande besproken illegale etheractiviteiten menen wij dus - voor zover het de niet-commerciële zenders betreft - grotendeels te moeten zien als een poging om de bestaande subcultuur van de lagere statusgroeperingen bij die van de hogere aan te passen. De opzet is om door middel van het medium radio de verschillen met de naasthogere statusgroepering te verkleinen. Méér dan op welk ander geïnstitutionaliseerd terrein ook biedt de sector van de vrijetijdsbesteding, die nog sterk in beweging is, kansen tot opwaardering van het sociaal aanzien van de laaggeklasseerden in onze samenleving. Nu de strijd om het bestaan minder aandacht vergt, neemt de behoefte aan sociale erkenning en waardering toe. Hieraan wordt - door zenders én publiek - inhoud gegeven door middel van het vasthouden aan of imiteren van burgerlijke normen en symbolen, die soms al weer door de hogere statusgroeperingen zijn losgelaten.

Een bevestiging hiervan, nl. dat vele piraten - individueel en als vertegenwoordigers van een statusgroepering - stijging in sociaal aanzien nastreven, waarvoor zij veel ondersteuning ondervinden, kan ook worden afgeleid uit de afwijzende houding waarvan een deel van de middengroepen blijk gaf. Hierbij werd veelal aangevoerd dat het gebruik van onwettige middelen in strijd is met de geldende fatsoensnormen. Maar in feite beoordelen zij deze pogingen tot verticale sociale mobiliteit - met terzijdestelling van de gebruikelijke wegen via opleiding en beroeps-carrière - als een miskennis van hun status en de bestaande prestigeverschillen.

Zoals in de gehele sector van de vrijetijdsbesteding kan worden geconstateerd, vindt de statustoekenning dáár in toenemende mate met andere dan de traditionele maatstaven plaats. Vaak zijn de onderlinge machtsverschillen er geringer en minder geïnstitutionaliseerd; hierdoor komen gemakkelijker initiatieven van onderop tot stand. Als reactie hierop zullen vertegenwoordigers van hogere statusgroeperingen, die zich door lager geplaatsten bedreigd voelen, pogingen doen zich opnieuw te distantiëren. Bijvoorbeeld door gewijzigd gedrag en het gebruik van andere statussymbolen ontstaan er nieuwe distinctiemogelijkheden. Bij degenen die zich toch wel onderscheiden weten, bijvoorbeeld door een langdurige opleiding, is deze behoefte veel geringer.

Hoe nu verder met de illegale radiozenders?

In het voorgaande is eerst een pleidooi gehouden voor een gedoogbeleid tegenover de (meeste) 'kleine wetsovertreders'. Daarna is getracht de goede bedoelingen van (het merendeel van) de illegale zenders naar voren te halen. Geconcludeerd werd dat de piratenzenders geen of slechts beperkte culturele aspiraties hebben. Tevens is gewezen op de positieve uitwerking van vele illegale radio-uitzendingen op de wij-gevoelens en het sociale bewustzijn van de lokale, met name de autochtone, bevolking. Ook werd betoogd dat de bijdrage aan de vrijetijdsbesteding van mensen die behoefte hebben aan sociale interactie en communicatie niet onderschat moet worden.

De pogingen tot prestigeverhoging buiten de gangbare kanalen van scholing e.d. om dienen ons inziens positief te worden beoordeeld en niet op grond van het wetsovertredend karakter ervan te worden veroordeeld. In het licht van allerlei maatschappelijke ontwikkelingen, inclusief nog te verwachten veranderingen, verdient het aanbeveling processen die een tegenwicht bieden tegen communicatiebeperkende innovaties zoveel mogelijk te stimuleren. Bovendien is het met het oog op de groeiende omvang van de vrije tijd dringend gewenst dat de keuzemogelijkheden ter besteding hiervan worden uitgebreid.

Voor zover valt te overzien komt de Nederlandse overheid meer en meer tot het besef dat decentralisatie van sterk geconcentreerde instituties wenselijk is. Dit inzicht bestaat met name bij planologen en anderen die zich met recreatievoorzieningen bezig houden. Op grond van de beperkte actieradius van velen, wat betreft de besteding van hun vrije tijd, is versterking van sociale activiteiten op micro- en mesoniveau niet alleen gewenst maar evenzeer noodzakelijk. Een van de middelen daartoe is het inzetten van het medium radio bij de bevordering van de kleinschalige communicatie.

In de afgelopen jaren is het streven om legale radio op lokaal niveau van de grond te krijgen het sterkst gebleken in de middelgrote gemeenten. Zoals bekend heeft de rijksoverheid - veelal met kennelijke tegenzin - pas in de afgelopen vijf jaar de lokale omroep enig toekomstperspectief geboden. Het mondjesmaat en onder strenge voorwaarden verlenen van zendmachtigingen aan per gemeente representatief geachte omroeporganisaties heeft te maken met twee beleidsprincipes: a. commerciële radio is uit den boze (zie nieuwe mediawet) en b. de lokale omroep mag de

overheid geen geld kosten. Op tal van plaatsen wordt nu getracht om met inzet van vele vrijwilligers zo goedkoop mogelijk radioprogramma's te vervaardigen en die via het lokale kabelnet te verspreiden (1).

Het is de vraag of deze (smalle) basis van vrijwilligers voldoende is om een lokale omroep over een wat langere periode in stand te houden. Daarom zou ter ondersteuning van lokale uitzendingen een beperkte vorm van sponsoring nog eens overwogen kunnen worden. Het is niet onwaarschijnlijk dat een STER-achtige reclame, gesponsord door het lokale en regionale bedrijfsleven en/of plaatselijke non-profitorganisaties, gepaard gaande met een financiële compensatie voor de lokale en/of regionale pers, dan wel een reële participatie van deze media, tot een kwaliteitsverhoging van de lokale omroepuitzendingen zullen leiden.

Daarnaast zou, afhankelijk van de plaatselijke situatie, kunnen worden nagegaan of en in welke mate en op welke wijze samenwerking tussen nu nog illegale en legale zenders tot stand kan worden gebracht. In de meeste plaatsen kan de lokale omroep alleen via een kabelaansluiting beluisterd worden, hetgeen een grote handicap is voor dit medium. Vele potentiële luisteraars, waaronder degenen die op een verplaatsbare radio-ontvanger zijn aangewezen, zijn hierdoor buitengesloten. Illegale radiostations maken echter uitsluitend gebruik van de ether en zijn daardoor voor iedereen bereikbaar. Een ander verschilpunt tussen illegale en legale lokale omroep is dat in de programma's van de eerstgenoemde de communicatie tussen luisteraars veel vaker centraal staat. Verzoekprogramma's die op informele wijze worden gepresenteerd en waarin ook namen worden genoemd - zoals bij vele illegale zenders - hoort men slechts sporadisch in de (ons bekende) lokale omroepuitzendingen.

Het is heel goed denkbaar dat een lokale of streekomroep met een of meer illegale hobby-zenders uit de regio gaat samenwerken met behoud van beider zelfstandigheid. Als voorbeelden van programma-uitwisseling of -aanvulling noemen we:

- a. de lokale omroep neemt een programma van een illegale zender op in haar (uit te breiden) zendtijd;
- b. de illegale zender maakt ruimte voor een programma van de lokale omroep;
- c. de samenwerkende zenders verwijzen naar elkaars zendtijden, kondigen bepaalde programma's aan, of ondersteunen elkaars acties.

Een belangrijk voordeel voor de lokale omroepen is dat zij hiermee een ruimere toegang tot de ether krijgen; voor de illegale zenders is het

een goede kans om hun prestige te verhogen, terwijl een zekere mate van legitimering wordt bereikt. Het is duidelijk dat in deze nieuwe situatie de illegale zender de zekerheid moet hebben dat zijn uitzendingen door de overheid worden gedoogd. Anderzijds is het logisch dat de lokale of streekomroep alleen in zee zal willen gaan met illegale hobby-zenders die zich aan bepaalde voorwaarden ten aanzien van apparatuur, technische verzorging, presentatie en programma-inhoud willen onderwerpen. Lang niet alle lokale zenders zullen aan deze eisen kunnen voldoen, waardoor er een kwalitatieve selectie zal ontstaan. Voorts zal regelmatig luisteronderzoek ook de illegale zenders dienen te omvatten om de nodige informatie over de waardering voor de diverse radioprogramma's te verkrijgen. Langs deze weg, nl. via een uitbreiding van de reikwijdte en de financiële armslag van de lokale omroepen én een soort semi-legalisering van een deel der clandestiene radiostations, lijkt het ons mogelijk de communicatie op lokaal en regionaal niveau beter te verzorgen dan momenteel het geval is.

Terugblik

In de eerste helft van de jaren tachtig heeft de Nederlandse pers veel aandacht, soms dagelijks, geschonken aan allerlei uitingen van etherpiraterij. Vermoedelijk heeft hierbij de verwachting een rol gespeeld dat het Nederlandse omroepbestel - mede als gevolg van de toenemende concurrentie van commerciële zendstations vanuit het buitenland - opengebrouwen zou worden. Naast de (kortstondige) verschijning van illegale televisieuitzendingen heeft vooral het optreden van clandestiene radiostations tot spectaculaire (re)acties van de overheid, in het bijzonder van de Radiocontroledienst, geleid. Uit de momenteel veel geringere publiciteit rond de illegale media zou kunnen worden afgeleid dat de ordeverstoorders hun illegale werkzaamheden gestaakt hebben. Dat is - zeker op het platteland - slechts in beperkte mate het geval.

In het voorgaande is duidelijk geworden dat 'radiopiraten' een verzamelnaam is voor zeer uiteenlopende typen illegale zenders. De blikvangende commerciële zenders vormen slechts een kleine minderheid van de duizenden illegale zenders die in Nederland opereren of opereerden. Bij een nadere bestudering van de hobby-zenders blijkt een groot aantal van hen met respectabele bedoelingen de wet te overtreden. Onderzoek van deze

vrijwel onbekende categorie, die zeker buiten de grote steden in aantal domineert, was een der doelen van deze studie.

Met een meer genuanceerd overheidsbeleid kunnen de positieve effecten van deze illegale uitzendingen beter benut worden, was één van onze conclusies. Dat ook de illegale radio een produkt is van maatschappelijke ontwikkelingen is in het voorgaande herhaaldelijk belicht. In het kader van de kleinschalige creatieve tijdsbesteding, gericht op recreatie en communicatie, kan de lokale radio een belangrijk aandeel verzorgen. Hiertoe dient echter eerst een eind gemaakt te worden aan een aantal vooroordelen ten aanzien van de illegale lokale zenders. Het was onze bedoeling daaraan een bijdrage te leveren.

NOTEN

Hoofdstuk I

1. Hoe het in andere Europese landen is georganiseerd wordt overzichtelijk weergegeven in: Hollander (1982).
2. Deze doelstelling is als volgt omschreven in het Radioreglement 1930, art. 2 derde lid: "gericht op de bevrediging van in het volk levende cultureele en godsdienstige behoeften, dat hare uitzendingen uit dien hoofde geacht kunnen worden van algemeen nut te zijn". Geciteerd in: De Boer (1946: 100).
3. Ter toelichting het volgende: De FM- of 3 meter-band heeft betrekking op de lengte van de golf waarop het radiosignaal wordt uitgezonden. Deze band bevindt zich op de ultrakorte golf en heeft een frequentie van ca. 100 MHz (kan variëren van 87.5 MHz = 3.43 meter tot 108 MHz = 2.78 meter). Dit deel van het radiofrequentiespectrum wordt 'FM' genoemd naar de techniek waarmee de stations op deze band uitzenden; door de Frequentie-Modulatie is het mogelijk storingvrij, natuurgetrouw en in stereo uit te zenden en te ontvangen.
4. De Leeuw et al. (1983: 180) zijn van mening dat het storen van legale radio-uitzendingen, alsmede de hinder voor de luchtvaart, voor zover die door clandestiene zenders wordt veroorzaakt, geringer lijken te zijn dan door de autoriteiten wordt voorgesteld.
5. De Radiocontroledienst van de Centrale Directie van de PTT is belast met de ordening en regeling van het storingvrij gebruik van de ether vanuit Nederland. Hieronder vallen zowel zendingrichtingen (radio, 27 Mc) als mobilfoons, modelbesturingsapparatuur e.d. De controle op de naleving van de voorschriften gebeurt hoofdzakelijk door het verstrekken van machtigingen (zendvergunningen), het keuren van apparatuur, alsmede het reageren op klachten over storingen in het etherverkeer. Het opsporen en in beslag nemen van clandestiene apparatuur vindt plaats in samenwerking met de plaatselijke politie. Voor uitvoeriger informatie over het optreden van de RCD en de houding van de etherpiraten tegenover dit gezagsorgaan wordt verwezen naar Hendriks (1983).

Hoofdstuk II

1. Vermoedelijk zijn deze hoge schattingen vooral afkomstig van degenen die er belang bij hebben om de etherpiraterij als zeer omvangrijk, dus als een groot gevaar, voor te stellen (RCD, omroepverdedigers).
2. Helaas wordt in dit onderzoek geen rekening gehouden met de mogelijkheid

dat meer zenders gebruik maken van één station. In de meeste uitkomsten wordt met 'station' een zender bedoeld.

3. Waarschijnlijk is de betrekkelijk recente opkomst van het illegale zenden in de Randstad, waar de reclamemakende zeezenders veel beluisterd werden, hiervoor een verklaring (zie ook vorig hoofdstuk). Ook is het mogelijk dat in de grote steden een sterkere concurrentie tussen de commerciële zenders bestaat, waardoor de uitval groter zal zijn.
4. Van Meerem is van mening dat velen hun hobby zullen voortzetten uit afkeer van de Hilversumse muziekkeuze (Van Meerem, 1983: 247). Waarschijnlijk is deze uitspraak hoofdzakelijk op de houding van de niet-commerciële zenders gebaseerd.
5. In een telefoongesprek met een van de leden van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid werd mij te verstaan gegeven dat de belangstelling van de overheid vooral gericht is op de 'Jacobse en Van Es-figuren', die als 'gevaarlijk' werden betiteld. De invloed van de kleine, niet-commerciële zenders werd sterk gebagatelliseerd.

Hoofdstuk III

1. Nog lange tijd zijn de meeste dorpen in de gemeente Valburg kerkelijk homogeen gebleven. Oosterhout en Herveld-Noord waren overwegend Rooms-Katholiek, Herveld-Zuid Nederlands Hervormd, terwijl Andelst een naar kerkgenootschap gemengde bevolking had. In de afgelopen kwart eeuw is het kerkelijke 'landschap' nogal verbrokken en is tegelijkertijd de buiten-kerkelijkheid toegenomen.
2. Onder 'DX-en' wordt verstaan: radiocommunicatie over grote afstanden. Dit vindt vanouds alleen 's nachts plaats; deze traditie is overgenomen uit de tijd dat het gebruik van AM nog met veel storingen gepaard ging. Ook waren er na de overgang op FM afspraken gemaakt om de band overdag en 's avonds voor radiuitzendingen te reserveren. Het doel was onderlinge hinder zo veel mogelijk te vermijden. Dit principe wordt door de meeste zenders nog steeds gehandhaafd.
'Verbindingen leggen' betreft radiocommunicatie over korte afstand. Tot stand gekomen verbindingen werden door de ontvangende partij bevestigd met een zgn. skip-kaart, waarop behalve naam en adres ook andere relevante informatie werd vermeld, m.n. betreffende de ontvangstkwaliteit. Het gebruik van skip-kaarten is overgenomen van de legale radiocommunicatie-amateurs.
3. Een zendinstallatie staat goed afgesteld indien deze tijdens het zenden op exact dezelfde frequentie blijft zenden. Door allerlei omstandigheden - bijvoorbeeld na lange tijd niet gebruikt te zijn of tengevolge van het warm worden van de apparatuur - kan de zendfrequentie iets verschuiven ('lopen') of, erger nog, kan het zendstation op meer frequenties te horen zijn ('spiegel' of harmonische golven). De kans op storing wordt hierdoor sterk vergroot.
4. De introductiebrief aan de illegale zenders - waaraan door slechts weinigen gehoor werd gegeven als gevolg van de tijdelijke onderbreking van de uitzendingen - luidde als volgt:
"Geachte zender of lady. Zo langzamerhand komt men er in Nederland achter

dat de uitzendingen van illegale radiostations niet meer weg te denken zijn. Ook wij menen dat je de amateurs in etherland serieus moet nemen. Wij, dat zijn enkele onderzoekers van de Landbouwhogeschool, die belangstelling hebben voor het wel en wee van de bevolking op het platteland. Niet alleen de boerengezinnen maar ook al die mensen in dorpen en gehuchten en daarbuiten, met wie ze dagelijks te maken hebben. Een groeiend aantal van deze mensen beleeft veel plezier aan de radio-uitzendingen van zogenaamde etherpiraten (dat is voor velen zo langzamerhand een ere naam geworden!).

Wij zouden graag willen weten wat de luisteraars waarderen in deze radio-uitzendingen. Vinden ze de (meestal Nederlandstalige) muziek het leukst of de radiospelletjes of het elkaar de groeten doen of nog iets anders? Welke zenders zijn favoriet, zoekt men wel eens contact en met welke zender en waarom? Op welke tijdstippen, uit welke locaties? En zo zijn er nog wel honderd vragen te bedenken.

Gelukkig zijn er al een paar onderzoekingen in Nederland geweest. Daaruit bleek niet alleen dat het aantal zenders en luisteraars toeneemt, maar ook dat gemiddeld drie keer zoveel mensen luisteren die nooit contact opnemen met een zender dan die dat wel doen. Wat voor wensen hebben deze onbekende luisteraars, die ook wel "stille genieters" worden genoemd? Welke programma's waarderen ze wel en welke niet? Dat moet de programmamakers - die toch afhankelijk zijn van hun publiek - wel interesseren. En wanneer sommige zenders stoppen: wat missen de luisteraars dan?

Er is nog iets anders. Wáár moet het in de toekomst naar toe? De wetgevers menen dat je radiopiraterij kunt uitroeien en daarom bedenken ze steeds strengere straffen. Eerlijk gezegd geloven wij daar niet in. Maar wat dan wel?

Dóórgaan zoals nu met steeds meer vermogen erachter, met steeds nieuwe zenders op de FM met lang niet altijd goed afgestelde apparatuur, met steeds grotere strijd om een plaatsje in de ether, waarbij de kleine stations het tegen de grotere moeten afleggen, enz.??

Denk eens aan de steeds stijgende kosten, om over de binnenkort weer hogere boetes maar niet te spreken. Moet iedere piraat dan maar een sponsor zoeken en betaalde reclameboodschappen gaan uitzenden?? De toekomst ziet er voor de meeste hobbyisten niet zo vrolijk uit, dachten wij.

Toch menen wij dat er wel wat aan te doen is. Wanneer de lokale zenders tot samenwerking weten te komen en er voor zorgen dat ze geen last veroorzaken en bovendien kunnen aantonen dat ze met hun uitzendingen de luisteraars (ook de stille genieters) een plezier doen, dat die tevreden zijn, dan is er wel een toekomst.

Wat dat laatste betreft kunnen wij misschien een steentje bijgedragen. Mocht u dat ook vinden dan zouden we graag eens willen praten op welke manier dat volgens u het beste zou kunnen. Onze mogelijkheden zijn beperkt, maar omdat wij getraind zijn in het doen van onderzoek is er vast wel samenwerking mogelijk. Laat ons eerst eens weten wat u van het voorgaande vindt, óf schriftelijk óf door ons uit te nodigen om waar dan ook (bij u in de buurt) te komen praten. Vanzelfsprekend zal alles wat u ons vertelt alleen met uw toestemming verder verteld mogen worden."

5. Hoop puttend uit de brief van de burgemeester kwam radio Mexico (en een groot deel van de andere plaatselijke zenders) na de zomer weer in de ether terug, zij het met minder zenduren en een lichtere zender. Een half jaar later werd het zendstation tot tweemaal toe door de RCD en de politie in beslag genomen. Mexico besloot toen zich voor te bereiden op een officiële aanvraag om een lokale zender te mogen beginnen. Dit plan bleek niet uitvoerbaar.

6. Voor een beoordeling van de bijdragen die de dorpskenners aan het onderzoek hebben geleverd worden hier enkele persoonskenmerken vermeld. De 15 respondenten, waarvan 11 mannen, waren merendeels tussen de 45 en 60 jaar oud (de oudste was 75 en de jongste 28 jaar). Negen personen waren in de gemeente Valburg geboren, drie andere woonden er al een kwart eeuw, de overigen waren langer dan 10 jaar ter plaatse woonachtig. Qua beroep (of ex-beroep) telden we zes agrariërs, twee waren in de gezondheidszorg werkzaam, twee werkten in het onderwijs en twee waren in overheidsdienst; verder deden mee: één geestelijke, één ziekenfondsbede/vakbondsman en één bedrijfsleider/beheerder van een gesubsieerde instelling. Allen speelden of spelen een rol in belangenorganisaties, het gemeentebestuur of in verenigingsbesturen. Hun medewerking werd via het sneeuwbalstelsel verkregen.

Hoofdstuk IV

1. Deze opvattingen bestaan al erg lang, zoals uit de volgende citaten blijkt. "Bij veel verdachten kan worden gesproken van een negatieve of a-sociale instelling; in dit verband kan ook worden gewezen op een zekere anti-gezagsmentaliteit, die in bepaalde streken traditioneel is" (Allersma, 1969: 204).
Veel krachtiger taal viel in 1958 in 'De Spiegel' te lezen: "Maar het is een belediging hen in een adem met de Hilversumzenders te noemen, een belediging voor de bonafide radiostations dan, want die tachtig andere, dat zijn de clandestiene, de etherpiraten, die het nooit leren, die aangetast zijn door een besmettelijke kwaal en wier optreden telkens weer gelijk kan staan met een poging tot moord, moord op een medemens, ergens op een schip, dat dreigt te vergaan, op medemensen in vliegtuigen, waarvan de radiografische verbindingen worden gestoord, evenals die van reddingboten en kustwacht. En dat is nog niet alles, want bovendien vormen hun activiteiten een bedreiging tegen henzelf".
En: "Hoogst interessant is het feit, dat de clandestiene zenders vooral gevonden worden bij landarbeiders, losse arbeiders, werklozen, slikerkers en dan bij lieden onder deze groepen, die sociaal en cultureel wat men noemt "achter gebleven" zijn" (B. den Oudsten in het Christelijk Nationaal Weekblad De Spiegel van 10 mei 1958).
2. Later heeft deze zender zich geassocieerd met een Nijmeegs commercieel zendstation, waar hem de gelegenheid werd geboden de betere popmuziek uit te zenden.

Hoofdstuk V

1. De op basis van de Mediawet vanaf 1988 toegestane mogelijkheid om een vergunning te verkrijgen lokale omroepprogramma's ook via de ether te verspreiden, wordt door de meeste betrokkenen als niet-realiseerbaar beschouwd. Dit op grond van de bepaling dat de aanschaffing van een nieuwe zendinstallatie (niet sterker dan 100 Watt) en van een zendmast geheel uit eigen of gemeentelijke middelen moet worden bekostigd.

AANGEHAALDE LITERATUUR

- Allersma, J. (1969), Geheime zenders, in: Nederlands Tijdschrift voor Criminologie, XI (4): 197 - 210
- Bardoel, J. et al. (1975), Marges in de media; het verbroken contact tussen omroep en publiek (Baarn: Wereldvenster)
- Bardoel, J. (1980), Illegale zenders in Nederland. Bulletin 806/Studok/A3 van de afd. Dokumentatie & Bibliotheek van de Nederlandse Omroepstichting (Hilversum)
- Boer, J. de (1946), De plaats van de omroep in het openbare leven in Nederland (Leiden: Sijthoff).
- Groot, F. de (1981), Piratenzenders in Nederland. Bulletin 8106/D&B-dossier/Int.2 van de afd. Dokumentatie & Bibliotheek van de Nederlandse Omroepstichting (Hilversum)
- Heuvel, J.H.J. van den (1976), Nationaal of verzuild; de strijd om het nationaal omroepbestel in de periode 1923-1947 (Baarn: Ambo)
- Hendriks, P. (1983), Het sein staat op rood; een onderzoek naar het optreden van de overheid tegen etherpiraten en naar de reacties op de werkzaamheden van de Radiocontroledienst van de PTT en de politie (Wageningen, doctoraal-scriptie vakgroep Sociologie van de westerse gebieden, Landbouwniversiteit)
- Hollander, E.H. (1982), Kleinschalige massacommunicatie; lokale omroepvormen in West-Europa. WRR-rapport M2 ('s Gravenhage: Staatsuitgeverij)
- Intomart b.v. (1982), Etherpiraten in Nederland; voorstudies en achtergronden mediabeleid. WRR-rapport M6 ('s Gravenhage: Staatsuitgeverij)
- Leeuw, T. de en H. Menninga (1983), Emancipatoire aspecten van radio-uitzendingen (Groningen, scriptie Sociologisch Instituut Rijksuniversiteit Groningen)
- Leeuw, T. de, J. Oorburg en W. Wartena (1983), Etherpiraten: een triviale zaak? in: Massacommunicatie '83, III (11): 180 - 192
- Meerem, L. van (1983), Piratenzenders en hun publiek, in: Massacommunicatie '83, III (11): 244 - 248
- Nederlandse Omroepstichting (1981), Radiopiraten en hun publiek. Afdeling Kijken en Luisteronderzoek, R81-289 (Hilversum)

Nederlandse Omroepstichting (1983), Luisteren naar piraten. Afdeling Kijk- en Luisteronderzoek, R83-339 (Hilversum)

Organisatie Lokale Omroepen Nederland (1982), De ontwikkelingen van lokale omroepen (Goirle)

Verhey, E. en G. van Westerloo (1981), Achterop de Antillenstraat, in: Vrij Nederland van 13 maart 1981. Ook gepubliceerd in: Verhey, E. en G. van Westerloo, red., (1984), Ons soort mensen (Amsterdam, uitg. Raamgracht) 98-127